

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

AZIJA

KIRGIZISTAN

LJUBLJANA 2004

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

AZIJA

KIRGIZISTAN
MATEJ GABROVEC,
SIMON KUŠAR,
MATJAŽ MIHEL I ,
IRENA MRAK,
IRENA REJEC BRANCELJ,
JERNEJ ZUPAN I

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA
Azija

KIRGIZISTAN

Matej Gabrovec, Simon Kušar, Matjaž Mihelčič, Irena Mrak, Irena Rejec Brancelj, Jernej Zupančič

©2004, Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC

Urednik: Drago Kladnik

Recenzenta: Drago Kladnik, Blaž Repe

Korektorja: Drago Kladnik, Blaž Repe

Oblikovanje in likovno-grafična ureditev: Milojka Žalik Huzjan

Prelom: Brane Vidmar

Kartografija: Mitja Prelovšek

Fotografije: Matej Gabrovec, Monika Benkovič

Izdajatelj: Ljubljansko geografsko društvo

Za izdajatelja: Aleš Smrekar

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Collegium graphicum d. o. o., Ljubljana

Fotografija na ovitku: Na skrajnem vzhodu države v nebo drzno kipi le nekaj metrov manj kot 7000 m visoka gora Khan-Thengri, ki naj bi bila po drugih podatkih visoka 7010 m in s tem najbolj severni sedemtisočak na Zemlji. Foto Irena Mrak.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

913(575.2)(036)
908(575.2)

KIRGIZISTAN / Matej Gabrovec ... [et al.] ; [urednik Drago Kladnik ; kartografija Mitja Prelovšek ; fotografije Matej Gabrovec, Monika Benkovič]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Azija, ISSN 1408-6409 ; 3)

ISBN 961-6500-47-3

1. Gabrovec, Matej 2. Kladnik, Drago

214588672

UVOD

TEMELJNI PODATKI:	
Uradno polno ime:	Kirgiška republika
Državna ureditev:	predsedniška republika
Površina:	198.500 km ²
Število prebivalcev (ocena za julij 2004):	5.081.000
Gostota prebivalstva:	25,6 prebivalcev/km ²
Glavno mesto:	Biškek (780.000 preb.)
Uradna jezika:	kirgiški, ruski
Denarna enota:	som (KGS)
Bruto domači proizvod (2002):	290 USD/prebivalca
Bruto domači proizvod po kupni moči (ocena za 2003):	1600 USD/prebivalca

Z razpadom Sovjetske zveze leta 1991 je nekdanja srednjeazijska republika Kirgizija postala neodvisna država Kirgizistan. Po dobrem desetletju samostojnosti še vedno išče svojo identiteto. Življenjska raven prebivalstva je nizka in se še vedno opazno zmanjšuje. V mestih in vaseh je vse polno revščine, ljudje iščejo priložnost predvsem v glavnem mestu Biškeku, mnogi med njimi želijo državo zapustiti. Ob osamosvojitvi je rusko prebivalstvo, ki je nekdanj zasedalo vse pomembnejše položaje v državi, tako rekoč čez noč postalo manjšina. Mnogi Rusi so se izselili, zdaj pa tu živijo večinoma le še neizobraženi, ki za izselitev niso imeli možnosti.

Kljub temu je še vedno opazna izrazita "dvojnost" z dokaj "ruskim" severom in mnogo bolj srednjeazijskim jugom. K takšni razdeljenosti države pripomorejo mogočni hrbti Nebeškega gorovja. Zaradi vse bolj pogostih nemirov na jugu so se lotili posodabljanja ceste med Biškekom in Ošem, v bistvu edine vezi med obema deloma države, kar naj bi zagotovilo večjo stabilnost države.

Ena od največjih razvojnih priložnosti države je gorski turizem. V zadnjih desetih letih Kirgizistan privablja vse več ljubiteljev gora. Gore, ki jih domačini skorajda ne opazijo in so bile v času Sovjetske zveze dostopne le sovjetskim alpinistom, ponujajo razvajenim zahodnjaškim dušam doživetja, ki jih v Evropi in Severni Ameriki skorajda ni več. To pomeni biti sam v gorah, brez množic, še več, ponujajo celo prve pristope na še neosvojene vrhove na odmaknjenih območjih ob meji s Kitajsko.

Nebeško gorovje ali Tjanšan, ki se razteza med Uzbekistanom in Mongolijo, je najboljše prav v Kirgizistanu. Domačini (Kazaki in Kirgizi) so ga imenovali

Tengri Tag, po naše Gore duhov; verjeli so namreč, da tam prebivajo zli duhovi in demoni.

Geološko gledano je Nebeško gorovje ravno na stiku Evrazijske in Indijsko-avstralske litosferske plošče. Slednja se podriva pod Evrazijsko, kar povzroča dvigovanje gorovja, ki še vedno traja s hitrostjo okrog 5 mm na leto. Gorovje je redko poseljeno, zlasti z nomadskimi ljudstvi Kazaki in Kirgizi, ki so kljub močnim ruskim in kitajskim asimilacijskim pritiskom ohranili jezik, običaje in vero. V smeri vzhod–zahod meri 2600 km, v smeri sever–jug pa 800. Nadmorsko višino 6000 m presega okrog 30 vrhov, najvišja sta Khan-Thengri (6995 m) in Vrh Zmage (7439 m), ki je tudi najbolj severni sedemtisočak na Zemlji.

Prvi Evropejec, ki je raziskoval Nebeško gorovje, je bil profesionalni vojak, navdušen botanik, geolog, etnolog, kartograf in predvsem geograf Petr Semioniov, ki je deloval v 19. stoletju. Raziskovanja in prvi poskusi pristopov na najvišje vrhove so se nadaljevali v 20. stoletju (C. Borghese, G. Merzbacher,...). Ob tem so delo zastavili tudi sovjetski kartografi, ki so izdelali topografske karte za obmejno območje s Kitajsko.

Podnebne razmere za naše pojme niso pretirano ugodne. Kratko sušno obdobje je v avgustu, značilne so zelo hitre vremenske spremembe. Redkim dnevom lepega vremena običajno sledijo dolga obdobja slabega vremena s hudim mrazom in močnimi južnimi vetrovi, ki pihajo z območja puščave Takla Makan v kitajskem Sinkiangu.

Nebeško gorovje je skupaj s Pamirjem na jugu območje najdaljših ledenikov na svetu. Ledenik Južni Engilček je po dolžini tretji na svetu; po zadnjih podatkih meri še 60 km.

Glavni pokrajinski element vzhodnega dela države je jezero Isik Kul. Zaledje rahlo slane jezera je kot nekakšno nadomestilo za morsko obalo, ki je Kirgizistan kot država, najbolj oddaljena od svetovnih morij in oceanov, nima. Čeprav je bilo jezero v obdobju Sovjetske zveze namenjeno različnim poskusom, je naravno okolje še vedno dokaj dobro ohranjeno. Poleg Nebeškega gorovja je prav Isik Kul največji potencial Kirgizistana za zeleni turistični razvoj v prihodnosti. Potovanje po Kirgizistanu je dokaj naporno, saj je prometna infrastruktura slaba, javni promet deluje le med največjimi mesti, prav tako je zlasti v manjših mestih težko dobiti prenočišče. Potrebno je imeti veliko potrpežljivosti in dobre volje, ki pa jo bogato poplačata lepota pokrajine in prijaznost njegovega prebivalstva.

GEOLOŠKA ZGRADBA IN RELIEFNE ZNA ILNOSTI

Kirgizistan je gorata država. Štiri petine njegovega površja so na nadmorski višini več kot 1500 m, slaba polovica pa na višini nad 3000 m. Večji del države sestavlja Nebeško gorovje ali Tjanšan, na jugu pa sega v severni del Pamirja. V obeh gorovjih se najvišji vrhovi vzpenjajo več kot 7000 m visoko. Ravnega površja je malo, omejeno je na posamezne kotline, ravnine ob rekah Ču in Talas na severu ter na obronke Ferganske doline na jugozahodu. V nadaljevanju so predstavljene poglobljene geološke in geomorfološke poteze po posameznih naravnopokrajinskih enotah.

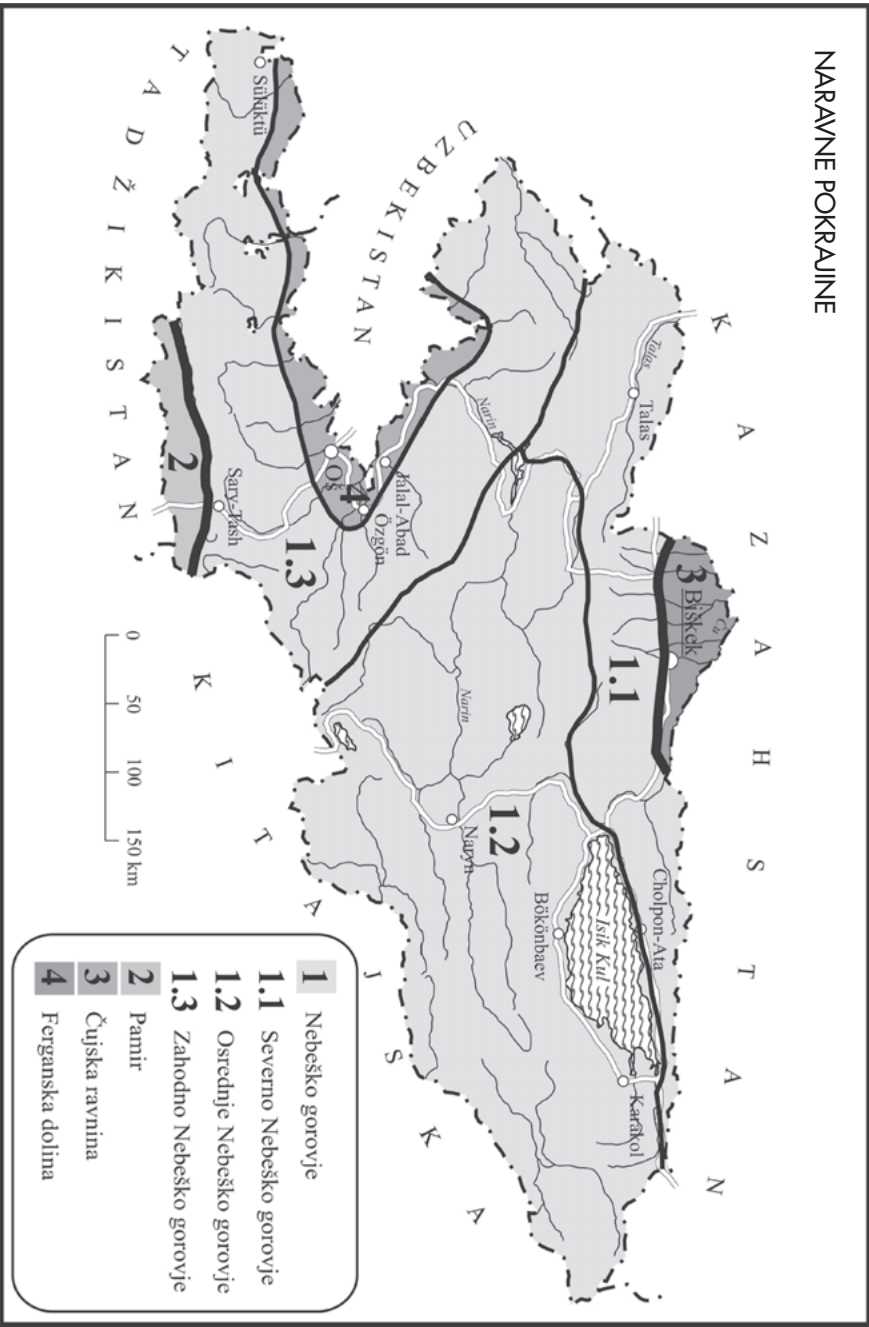
Nebeško gorovje (1)

Skoraj tri tisoč kilometrov dolgo gorovje se razteza od vzhodnega roba puščave Kizilkum na ozemlju Uzbekistana preko Kirgizistana in Kitajske, kjer razdvaja Tarimsko in Džungarijsko kotlino, do jugozahodnega dela Mongolije. V povprečju je široko 600 km, v zahodnem delu, kjer se razcepi na več gorskih verig, ki obdajajo Fergansko dolino, znaša njegova širina kar 1450 km.

Geološko Nebeško gorovje ni enotnega nastanka. Severni del je izoblikovala kaledonska orogeneza, med kamninami prevladujejo paleozojske usedline in granitske globočnine. Južni del gorovja je nastal s poznejšim hercinskim gubanjem. Med tamkajšnjimi kamninami najdemo silurske in devonske skrilavce, devonske in karbonske apnenice, nad katerimi se je odložil fliš karbonske in permske starosti. Tudi v tem delu hribovja so paleozojske granitske globočnine. V času mlajše alpidске orogeneze je prišlo do močnega dvigovanja površja, ki je v večini gorskih verig preseгло 3000 m, ponekod je znašalo celo več kot 5000 m, na primer na območju Vrha zmage. Hkrati je med gorskimi hrbti prišlo do močnega ugrezanja površja in nastanka obsežnih kotlin, kakršna je na primer Ferganska dolina. Ugrezanje dokazujejo več tisoč metrov debele terciarne in kvartarne usedline. Ozemlje je še vedno tektonsko dejavno, posledica tega so močni potresi. Leta 1970 je bilo v potresu ob jezeru Isik Kul porušeni več kot 5000 hiš, nastale so tudi številne površinske spremembe.

Večina gorskih hrbtov se dviguje več kot 4000 m visoko, kar ima za posledico številne ledenike in obsežna poledenela območja. Površina vseh ledenikov v Nebeškem gorovju je 15.416 km², njihova prostornina pa 1048 km³. Velik

NARAVNE POKRAJINE

del ledenikov v Nebeškem gorovju je v drugih državah, zlasti na Kitajskem. Po podatkih Atlasa Kirgiške republike (1987) je skupna površina poledenelih območij v Kirgizistanu dobrih 8000 km², od tega je v Nebeškem gorovju nekaj več kot 7000 km², ostalo pa v Pamirju. Opazovanja ledenikov kažejo podobno krčenje kot v Alpah, tako da v navedenih podatkih še ni upoštevano umikanje ledenikov v zadnjih desetih letih, zato so zdajšnje površine ledenikov zanesljivo manjše. Najdaljši ledenik je Južni Engilček, ki meri dobrih 60 km in se konča na nadmorski višini 2880 m. Večina ostalih ledenikov se spušča do višine okrog 3500 m. Pleistocenska poledenitev je bila seveda obsežnejša, končne morene pleistocenskih ledenikov so v različnih delih Nebeškega gorovja na nadmorski višini med 1600 in 2500 m.

V Nebeškem gorovju so zelo intenzivni recentni geomorfološki procesi. Zaradi močnega dnevnega kolebanja temperature in visoke vlažnosti je mehansko preperavanje izrazito. Velike relativne višinske razlike omogočajo intenzivne graviklastične procese. Nekatera pobočja v Nebeškem gorovju so prekrita z več sto metrov debelimi plastmi grušča in morenskega gradiva. Posledica tega so pogosti, lahko tudi obsežni podori in plazovi, ki so marsikje zajezili reke, tako da so nastala zajezitvena jezera. Številna pobočja in doline so opazno preoblikovali tudi drobirski tokovi. Zaradi naštetih procesov reke ob visokih vodah prenašajo ogromne količine gradiva. Rečno-denucijski procesi so tako intenzivni, da predstavljajo resno oviro pri človekovem bivanju in gospodarjenju v gorskem svetu.

Nebeško gorovje lahko razčlenimo na več delov oziroma gorskih skupin. Temeljna je delitev na severni, osrednji, zahodni in vzhodni del; slednji je že na ozemlju Kitajske. V nadaljevanju je prikazanih nekaj bistvenih značilnosti in posebnosti posameznih delov Nebeškega gorovja.

Severno Nebeško gorovje (1.1)

Severni del med večjimi gorovji sestavljajo Kunggöy Ala - Too severno od jezera Isik Kul, na meji s Kazahstanom, Kyrgyz Ala - Too južno od Biškeka ter Talas Ala - Too in Chatkal Ala - Too na severozahodu. Izraz "ala - too" pomeni 'lisaste gore'. Izhaja iz dejstva, da so poleti ta gorovja pokrita s krpami snega in ledu, kar jim, gledano od daleč, daje lisast videz.

V Severnem Nebeškem gorovju je najvišji vrh Chok-Tal (4770 m) v gorovju Kunggöy Ala - Too. Med kamninami v tem gorovju prevladujejo graniti. Kjer se pojavljajo kambrijski, ordovicjski in devonski skrilavci, so v grebene vrezana sedla; v tovrstnih kamninah je nastala tudi dolina reke Chong Kemin severno od omenjenega vrha. Njen zgornji del zapolnjuje največji kamniti ledenik v tem delu gorovja, ki ima prostornino 108 milijonov m³. V sušnih in polsušnih gorovjih osrednje Azije so kamniti ledeniki zelo pogosti.

V sosednji dolini reke Chong-Ak-Suu je 6,1 km dolg ledenik, ki se končuje na nadmorski višini 3380 m. Pred 50 leti so izmerili, da se je premikal s hitrostjo od 6 do 8 metrov na leto.

Pod Vrhom zmage v Osrednjem Nebeškem gorovju se vije ledenik Zvezdočka, ki se kmalu zlije z Južnim Engilčkom, tretjim najdaljšim ledenikom na svetu. Foto Irena Mrak.

Spodnji deli ledenikov so močno zagruščeni. Tam se pojavljajo ledeniške mize, balvani z ledenim podstavkom, ki nastanejo zaradi hitrejšega taljenja ledu v okolici podstavka. Foto Irena Mrak.

Gorovje Kakshaal-Too v Osrednjem Nebeškem gorovju je razpotegnjeno na meji med Kirgizistanom in Kitajsko. Tudi v njem so obsežni ledeniki, ki pa se krčijo. Foto Irena Mrak.

Mogočno pogorje Pamir ima v Kirgizistanu le svoje najbolj severne obronke, ki pa so v zadnjih letih zaradi delovanja islamskih skrajnežev za alpiniste nedostopni. Foto Irena Mrak.

V gorovju Kyrgyz Ala - Too prekriva 471 km² ozemlja 483 ledenikov, številni manjši ledeniki so tudi v drugih predelih Severnega Nebeškega gorovja.

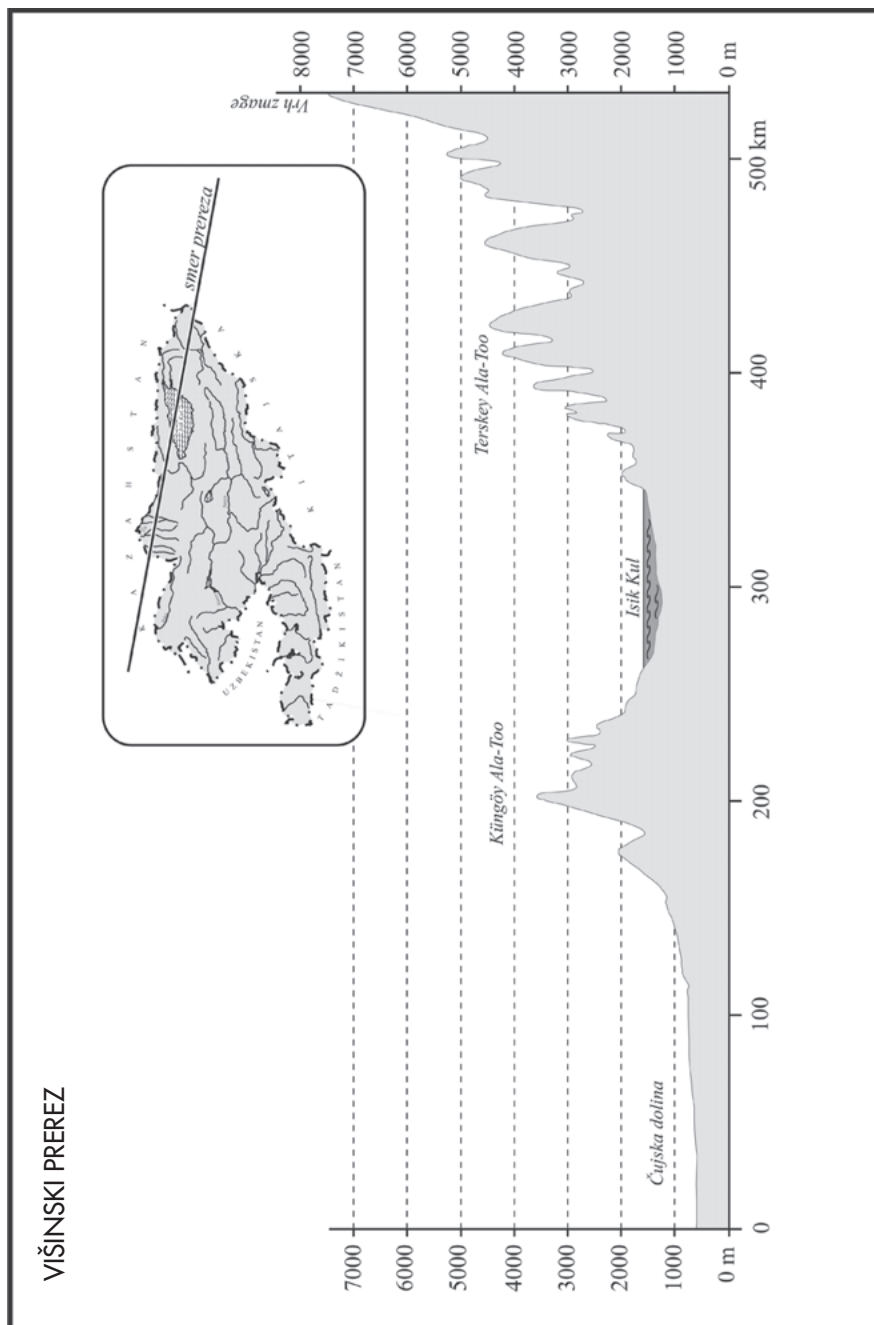
Osrednje Nebeško gorovje (1.2)

V tem delu sta najvišja vrhova Nebeškega gorovja, 6995 m visoki Khan-Thengri, imenovan tudi Kan-Too, in 7439 m visoki Vrh zmage (rusko Pik Pobedy, kirgiško Jengish Chokusu, kitajsko Tomür Feng), ki se vzpenjata na območju tromeje med Kirgizistanom, Kazahstanom in Kitajsko. Tu so tudi najdaljši ledeniki, med katerimi prednjačita Južni in Severni Engilček z dolžino 60,5 oziroma 32,8 km. Poleg njiju je na tem območju še pet ledenikov, daljših od 10 km, od tega trije presegajo 20 km. Zaradi močnega preperevanja je na primer spodnjih 20 km ledu Južnega Engilčka prekritega z gruščem in skalami, in to tudi do 100 m na debelo. Jugo zahodno od Vrha zmage se v dolžini nekaj sto kilometrov razteza Kakshaal-Too z več kot 5000 m visokimi vrhovi in obsežnimi ledeniki. Ta del Nebeškega gorovja je nastal s hercinsko orogenezo. V njem prevladujejo usedline paleozojske starosti, med njimi so tudi apnenci.

Severneje je več vzporedno potekajočih, nekoliko nižjih gorskih verig, katerih najvišji vrhovi pa se še vedno vzpenjajo več kot 4000 m visoko. Najdaljša med njimi je Terskey Ala - Too južno od jezera Isik Kul. To gorovje je tako kot Severno Nebeško gorovje nastalo s kaledonskim gubanjem, ki mu je podobno tudi po kamninski sestavi. Isikkulska kotlina je območje močnega tektonskega ugrezanja, kar dokazuje do 4500 m debela skladovnica kvartarnih usedlin.

Zahodno Nebeško gorovje (1. 3)

Zahodni del Nebeškega gorovja sestavljajo gorske verige, ki obdajajo Fergansko dolino. Na jugu se dvigujeta Turkestansko in Alajsko gorovje, na vzhodu Fergansko gorovje, na severu pa Čatkalsko gorovje. Tudi v teh gorovjih najvišji vrhovi presegajo nadmorsko višino 4000 m, v gorovjih na jugu celo višino 5000 m. V tem delu Nebeškega gorovja se pojavljajo mezozojske usedline, ki so značilne zlasti za Fergansko hribovje. V drugih gorovjih se poleg različnih paleozojskih usedlin v manjši meri pojavljajo še graniti. Zlasti v Turkestanskem in Alajskem gorovju so številni ledeniki; njihova skupna dolžina presega 1000 km. Drobirski tokovi, ki so značilni za Nebeško gorovje, še posebej pogosto prizadevajo Fergansko dolino oziroma njeno obrobje, torej imajo svoj izvor v Zahodnem Nebeškem gorovju. Tako so na tem območju samo med letoma 1870 in 1959 zabeležili 1140 drobirskih tokov. Intenzivni erozijski in denudacijski procesi, ki so povezani s poplavami v dolinah, so na tem območju še toliko bolj uničujoči, ker ogrožajo intenzivno obdelana kmetijska zemljišča v dolinah, kjer je kmetijstvo odvisno od namakanja. Omenjene procese še dodatno pospešuje človek s tisočletnim krčenjem gozdov, zato ni čudno, da so se na primer v Alajskem gorovju gozdovi ohranili samo še v nekaterih odročnih dolinah.

Čujska ravnina je ena od dveh večjih kirgizistanskih uravnjav. Je intenzivno kmetijsko izrabljena, za kar skrbijo tudi obsežni namakalni sistemi. Foto Irena Mrak.

Druga večja uravnava Ferganska dolina je v bistvu tektonsko zasnovana kotlina. V Kirgizistanu je le njen manjši, skrajni vzhodni del, kjer je mesto Oš. Foto Matej

Pamir (2)

V Kirgizistanu je le manjši severni del Pamirja, jedro tega gorovja pa je v sosednjem Tadžikistanu. V kirgiščini pomeni beseda pamir 'mrzla visokogorska stepa'. Pamir od Nebeškega gorovja razdvaja Alajska dolina. Kirgizistanski del Pamirja je Zaalajsko gorovje z najvišjo vzpetino Leninov vrh (rusko Pik Lenina, 7134 m). Pamir je nastal z alpidskim gubanjem. V kirgizistanskem delu Pamirja prevladujejo neogene in kredne usedline, med njimi pa zlasti apnenci in peščenjaki. Ledeniki segajo do nadmorske višine 3700 m, štirje med njimi so daljši od 10 km.

Čujska ravnina (3)

V Kirgizistanu je ravnega površja izredno malo. Nekaj ga je v medgorskih kotlinah, v srednjeazijske ravnine pa se država odpira le na skrajnem severu in jugovzhodu. Na severu je najobsežnejša ravnina ob reki Ču (kirgiško Chüy), ki je v svojem srednjem, ravninskem delu mejna reka med Kirgizistanom in Kazahstanom. Ta ravnina je že del Turanskega nižavja in proti severozahodu postopoma prehaja v kazahstansko puščavo Mujunkum. Čujska ravnina je najgosteje naseljen del države, tu je tudi prestolnica Biškek.

Ferganska dolina (4)

Ferganska dolina je v bistvu ena izmed kotlin v Nebeškem gorovju, nastala zaradi močnega tektonskega ugrezanja, ki ga dokazuje do 5000 m debela skladovnica neogenskih usedlin. Zaradi vodnatih rek, ki se vanjo stekajo iz Nebeškega gorovja, je ta dolina, kljub skromnim padavinam, najrodovitnejši del Srednje Azije. Večina Ferganske doline spada k Uzbekistanu, na ozemlju Kirgizistana je le njeno severovzhodno in jugovzhodno obrobje.

ZNA ILNOSTI PODNEBJA IN VODOVJA

Podnebje

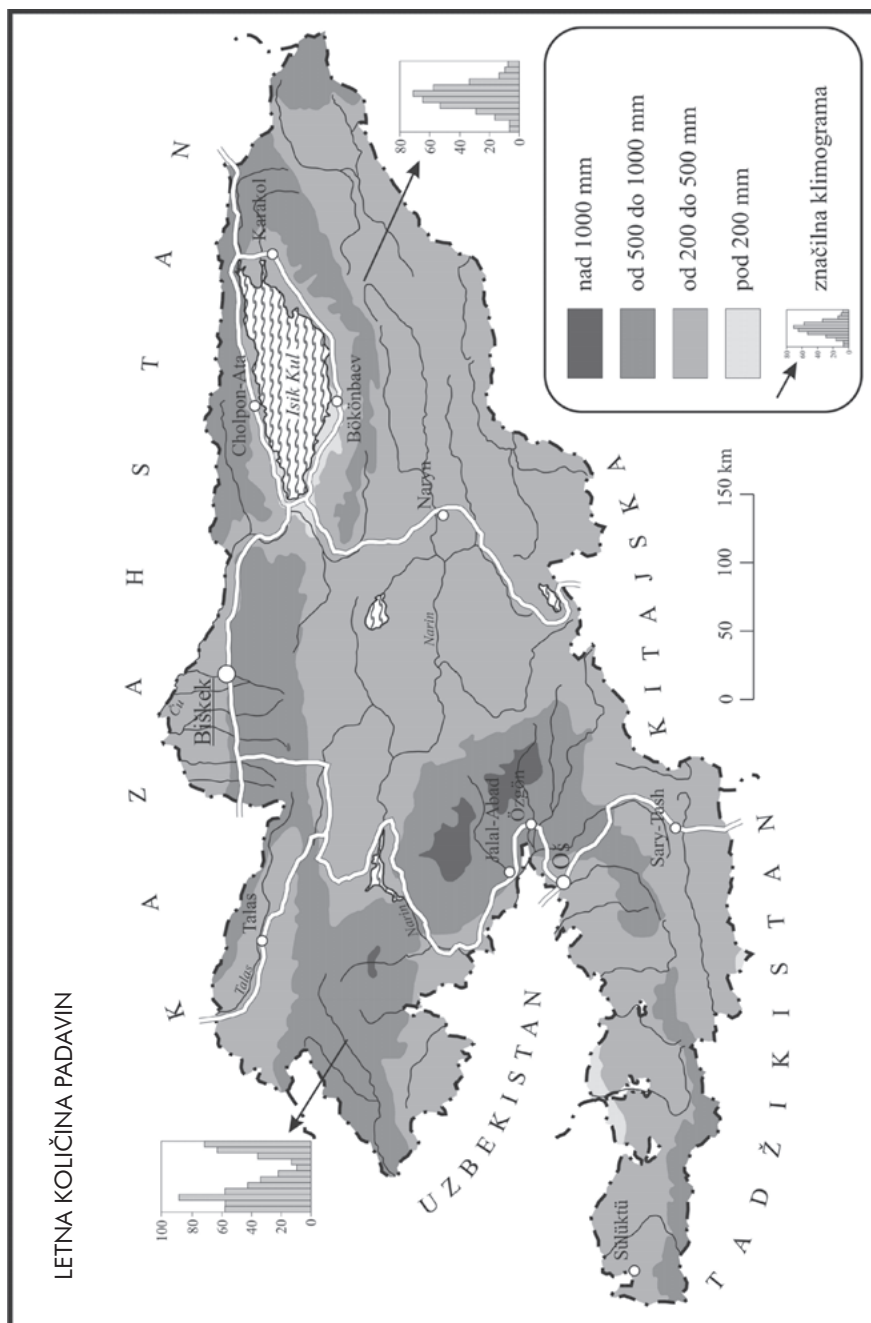
Zaradi lege Kirgizistana v osrčju Azije je njegovo podnebje značilno celinsko. Temperaturne razmere na vznožju gora se komajda razlikujejo od tistih v bližnjih puščavah. Letna temperaturna amplituda je med 30 in 35° C. V nižjih legah je značilna temperaturna inverzija; na severnem obrobju Nebeškega gorovja je meja inverzijske plasti na nadmorski višini okrog 1300 m. Tako je srednja januarska temperatura v Biškeku –6° C, severneje, ob reki Ču, pade pod –8° C, južneje, v višjih legah, pa se dvigne nad –4° C.

Temperaturne razmere v kotlinah so odvisne od nadmorske višine in njihove zaprtosti. V Ferganski dolini, ki je zavarovana pred vdori mrzlih zračnih gmot s severa, je srednja januarska temperatura okrog –1° C, kar je pet stopinj več kot v Taškentu na isti zemljepisni širini. Mile so tudi zime ob Isik Kulu, kjer na zračne temperature blagodejno vplivata velika vodna površina, ki pozimi ne zamrzne, in zaprtost kotline proti severu. Srednje januarske temperature so zato tu okrog –4° C, kar je 10 stopinj več kot na isti nadmorski višini drugod v osrednjem Nebeškem gorovju. Srednje julijske temperature so v razponu od 25° C na Čujski ravnini in v Ferganski dolini, 18° C ob jezeru Isik Kul, do 10° C v višje ležeči Alajski dolini.

Letna količina padavin in njihova razporeditev se v posameznih delih države zelo razlikuje. Odvisna je od izpostavljenosti vlažnim vetrovom, nadmorske višine in lege. V nižjih legah je višek padavin ob pomladanskem prehodu polarne fronte. V višjih legah je zaradi močnega izhlapevanja in z njim povezanih nalivov največ padavin poleti. Prevladujoče vlažne zračne gmote prihajajo z zahoda in severozahoda, deloma tudi z juga. Največ padavin prejmeta Severno in Zahodno Nebeško gorovje. V nižjih legah se izcedi okrog 500 mm padavin, v višjih pa tudi 1000 mm in več. Osrednje Nebeško gorovje prejme le okrog 300 mm padavin. Najmanj padavin pade v padavinski senci, značilni za nekatere kotline. Izrazit primer je zahodna obala jezera Isik Kul, ki prejme le okrog 100 mm padavin, podobno je tudi v Ferganski dolini.

Po klasifikaciji Köppna in Voznesenskega se v Kirgizistanu pojavljajo naslednji podnebni tipi:

- C. Topli zmerni podnebni pas (brez redne snežne odeje).
  - o CSa. Sušno podnebje: Srednja temperatura najhladnejšega meseca

V očeh slovenskega obiskovalca je vreme v Kirgizistanu dokaj stabilno, kar še najmanj velja za visokogorje, kjer so vremenske spremembe bolj pogoste. Foto Irena Mrak.

je več kot -3°C , srednja temperatura najtoplejšega meseca pa več kot 22°C . Pojavlja se le v Ferganski dolini.

- o CSb. Stepsko podnebje: Srednja temperatura najhladnejšega meseca je več kot -3°C , vsaj štiri mesece imajo temperaturo višjo od 10°C . Pojavlja se na južni obali jezera Isik Kul.

- D. Hladni zmerni (borealni) podnebni pas (z jasno izraženo zimo in poletjem). Srednja temperatura najhladnejšega meseca je manj kot -3°C , srednja temperatura najtoplejšega meseca pa več kot 10°C .

- o Da, Db, Dc. Vlažno borealno podnebje: Tipi a, b in c se razlikujejo po srednji temperaturi najtoplejšega meseca; pri tipu a je ta več kot 22°C , pri tipu b pa imajo vsaj štiri mesece temperaturo višjo od 10°C . Tovrstno podnebje se pojavlja predvsem na severnih in zahodnih obronkih Nebeškega gorovja.

- o DSa, DSb, DSc. Stepsko borealno podnebje: Tipi a, b in c se razlikujejo po srednji temperaturi najtoplejšega meseca; pri tipu a je ta več kot 22°C , pri tipu b pa imajo vsaj štiri mesece temperaturo višjo od 10°C . Tovrstno podnebje se pojavlja na Čujski ravnini, v dolini reke Talas, na obronkih Ferganske doline ter v dolinah in kotlinah Osrednjega Nebeškega gorovja.

- o DWb. Puščavsko borealno podnebje: Pojavlja se v spodnjem delu Alajske doline in ob zahodni obali jezera Isik Kul. Za območje ob jezeru je značilno, da je brez zimske snežne odeje.
- E. Ledeni podnebni pas. Povprečna temperatura najtoplejšega meseca je nižja od 10° C.
  - o ET. Tundrsko podnebje: Pojavlja se v Nebeškem gorovju in Pamirju na nadmorski višini med 3000 in 5000 m.
  - o EF. Podnebje večnega mraza: Pojavlja se v Osrednjem Nebeškem gorovju in Pamirju, na nadmorski višini več kot 5000 m.

Vodovje

Kirgizistanske reke nimajo odtoka v morje, zato vode odteka v slana jezera po nižavjih in kotlinah osrednje Azije. Največji del površja, kar 60 % spada v povodje Aralskega jezera, od tega več kot 94 % v porečje reke Sir Darje, medtem ko v porečje Amu Darje sodi le Alajska dolina z reko Kyzyl-Suu. V aralsko povodje spada tudi najdaljša kirgizistanska reka Narin, dolga 535 km. S povprečnim letnim pretokom okrog 400 m³/s na uzbekistanski meji je izredno pomemben vodni vir za namakanje Ferganske doline, razen tega je tudi pomemben vir električne energije. Niz velikih hidroelektrarn z obsežnimi akumulacijskimi jezeri je postavljen v soteski Narina med uzbekistansko mejo in Kazarmanom. S Severnega Nebeškega gorovja tečeta proti severozahodu reki Ču in Talas, ki se končujeta v puščavi Mujunkum. Njuni porečji zavzemata 15 % državnega ozemlja. Vode z gorovja Kakshaal-Too, vključno z območjem Vrha zmage, ter deloma s Pamirja odteka proti jugovzhodu v Tarimsko kotlino. Najpomembnejši reki s tega območja sta Sary-Jaz in Ak-Say. Tudi povodje Tarimske kotline obsega 15 % državnega ozemlja. 7800 km² ali 4,5 % kirgizistanskega ozemlja spada v povodje jezera Isik Kul. Jezero kljub neposredni bližini reke Ču nima odtoka. Je slankasto, globoko dobrih 700 m, prostornina jezerske vode pa je 1738 milijard m³. V povodje Balhaškega jezera spada le 0,3 % ozemlja na skrajnem severovzhodu države.

Rečni režimi kirgizistanskih rek so ledeniško-snežni, snežno-ledeniški in snežni. Visoke vode se pojavijo v aprilu in trajajo do konca poletja. Bolj ko je kot vodni vir pomembno taljenje ledenikov, bolj se letni vodni višek pomika proti avgustu. Tak rečni režim je zelo ugoden za namakalno kmetijstvo v sušnih kotlinah, kar še posebej velja za Fergansko dolino.

PRSTI, RASTLINSTVO IN ŽIVALSTVO

Lastnosti prsti in rastlinstva v največji meri določata izoblikovanost površja in nadmorska višina. Na zemljevidu ekoregij sveta je območje Kirgizistana uvrščeno v pas zmernotoplih puščav in polpuščav. Temeljna značilnost države je prevlada visokogorskega sveta, kar se odraža tudi v lastnostih prsti in rastlinstva. Prevladujejo gorske in visokogorske travne in gozdne prsti, razprostranjene po gorskih stepah in gozdovih. V Kirgizistanu se pojavljajo značilni višinski rastlinski pasovi. Stepkim vznožjem gorovij sledi gozdni pas, nad njim so bujni planinski pašniki, še višje je visokogorska tundra, ponekod na prostranih gruščnatih območjih pa se pojavljajo tudi visokogorske suhe stepe in puščave.

Podrobna pedološka stvarnost Kirgizistana je precej zapletena; večje število tipov prsti je mogoče združiti v naslednje skupine: sive gozdne prsti, gorske prsti, visokogorske prsti in slane prsti. Ob njih se na pedoloških kartah pojavljajo še kamnišča ter ledeniki in snežišča.

Prvo skupino prsti predstavljajo sive gozdne prsti ali grejzemi. Najobsežnejša območja teh prsti so na Čujski ravnini severno od Biškeka in na vzhodnem obrobju Ferganske kotline. Zanje je značilno, da so bogate z organskimi snovmi in sive barve zaradi prisotnosti kremenca. Uvrščajo se med prsti na prehodu med črnozjomi in luvisoli. Nastajajo na toplih celinskih območjih, na položnejšem površju, poraslem z bujnimi travniki. Ker vsebujejo od 2 do 4 %, ponekod pa celo od 8 do 9 % humusa, so večinoma izrabljene za poljedelstvo. Njihova naravna rodovitnost je sicer manjša kot pri črnozjomu, vseeno pa je večja kot pri drugih gozdnih prsteh. Ob primernem namakanju so sive gozdne prsti najrodovitnejše prsti na območju države.

Drugo skupino sestavljajo tako imenovane gorske prsti. Gre za osamljena območja gorskih črnozjmov, gorskih kostanjevih prsti ali kastanozemov, gorskih gozdnih prsti, gorskih stepskih prsti in drugih. Njihova skupna značilnost je precejšnja rodovitnost, vendar so zaradi reliefnih ovir, precejšnje nadmorske višine in nezmožnosti oziroma pomanjkljivega namakanja izkoriščene zlasti za pašo živine.

Ozki pasovi gorskih črnozjmov nastajajo v sušnih in polsušnih stepskih predelih. Zanj so značilni globok rjavkasto do temnosivi ali sivočrni humusni horizont, dobra mrvičasta struktura, ugodne vodne in zračne razmere ter obilica kakovostnih organskih snovi in mineralnih hranil. Vse to vpliva na njihovo veliko rodovitnost.

Precej bolj obsežna so območja gorskih kostanjevih prsti ali kastanozemov. Gre za prsti, bogate z organsko snovjo rjave barve. Nastajajo v toplem in sušnem celinskem podnebnju, kjer je naravno rastlinstvo suha stepa. Najpogosteje se

razvijejo na puhlični matični podlagi in puhlici podobnim usedlinam, na primer v nekaterih rečnih dolinah in ob jezeru Isik Kul. V njih prevladuje kopičenje humusa, ki pa ga je manj kot pri črnozjumu. Zaradi manj intenzivnega izpiranja so karbonati bliže površju. Poljedelstvo na kastanozemih omejuje skromna količina padavin, kjer pa je mogoče, njihovo uporabnost močno poveča možnost namakanja.

Na vzhodu in jugovzhodu Kirgizistana se razprostirajo visokogorske prsti suhe stepe in polpuščave. Na njih uspevajo skromna travišča, več je grmičevja. Prsti so peščene, sive do rjave in pogosto zaslanjene do te mere, da prehajajo v solončake.

Solončaki so prsti z visoko vsebnostjo soli, katere delež je večji od odstotka. Nastajajo v sušnem podnebjju, kjer izhlapevanje presega količino padavin. Sol se pojavlja na površju ali, ko so prsti suhe, globlje v profilu. S solmi nasičena talna voda se kapilarno dviga skozi profil in izhlapeva, kristalčki soli pa se postopoma kopičijo v prsti in na njenem površju. Solončaki so pogosti v kotanjah, saj je tam podzemna voda najbližje površju.

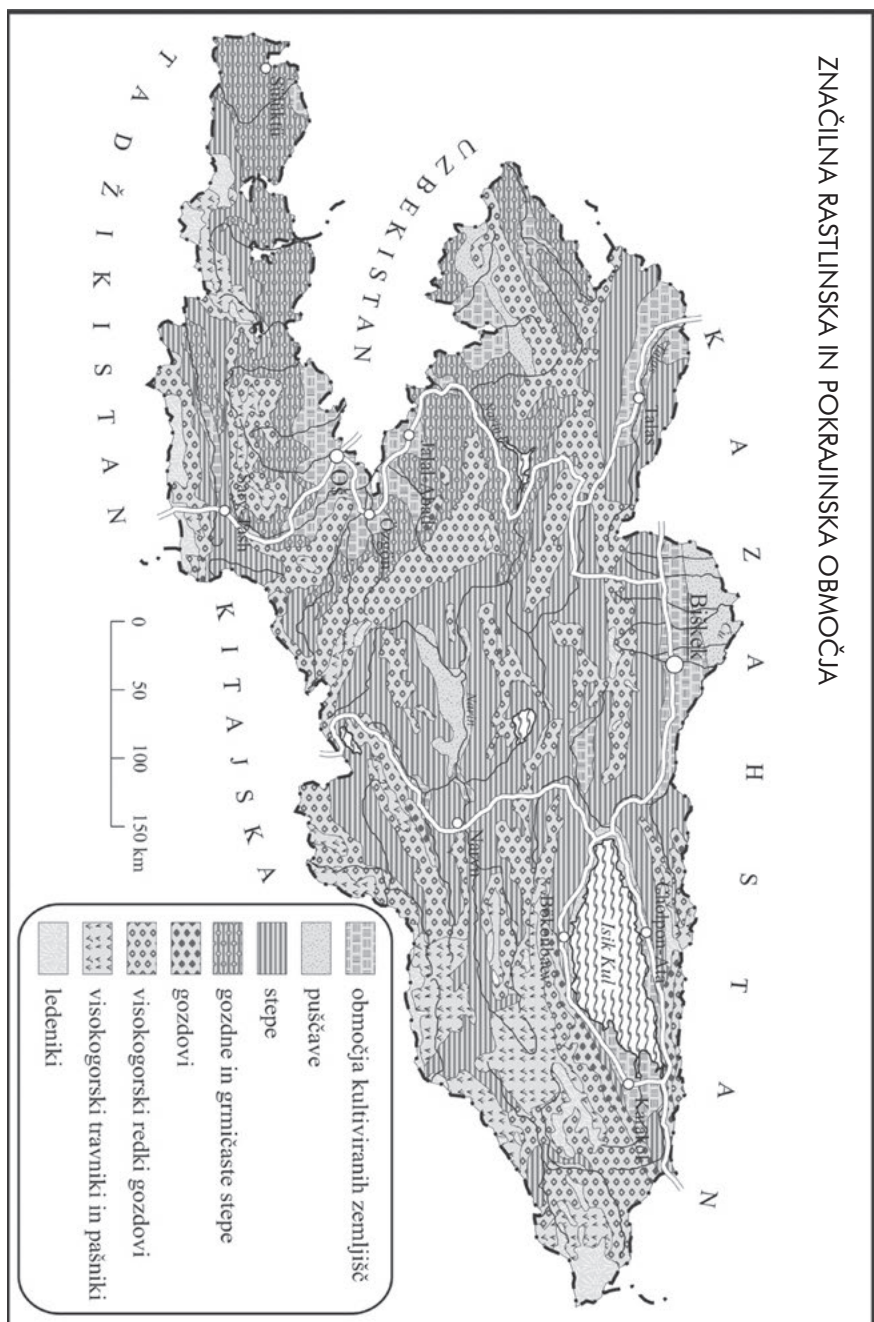
Kirgizistan je tudi rastlinsko razmeroma pestra država. V grobem lahko njegovo rastlinstvo razdelimo v dve veliki skupini: visokogorsko rastlinstvo ter nižinsko in sredogorsko rastlinstvo. Naravno okolje sestavljajo rastlinstvo, značilno za puščave in stepe, listopadni in iglasti gozdovi ter visokogorsko rastlinstvo.

Značilni so višinski rastlinski pasovi. Na vznožju gora se širijo suhe stepe in polpuščave, ki segajo navzgor do nadmorske višine 1200 m. Nad to ločnico je gozdni pas, ki ga ponekod sestavljajo iglasti gozdovi; skupaj poraščajo okrog 3 % površja države. Nad gozdnim pasom so bujni planinski pašniki, še višje pa pusta, mokrotna visokogorska tundra.

V toplejših nižjih legah je pomembna kulturna rastlina tobak; njegovo gojenje ima dolgo tradicijo. Foto Irena Mrak.

ZNAČILNA RASTLINSKA IN POKRAJINSKA OBMOČJA

Rastlinstvo sestavlja več kot 4500 rastlinskih vrst. Med njimi jih ima 1600 raznovrstno gospodarsko in uporabno vrednost, od tega je 450 krmnih, 300 medonosnih, 200 zdravilnih in 50 prehrabnenih vrst. Velika raznovrstnost je gensko bogastvo, ki v prehodnem podnebnem pasu zagotavlja sorazmerno stabilnost vegetacije. Za varovanje naravne pestrosti so na 3,3 % državnega ozemlja ustanovili narodne parke in naravne rezervate.

Največja pestrost ekosistemov (od 22 od 24 razredov) je v Zahodnem Nebeškem gorovju, v Osrednjem Nebeškem gorovju je le nekoliko osiromašena (od 18 od 24 razredov), še nekoliko bolj skromna (16 razredov) je v Alajskem in Severnem Nebeškem gorovju, najmanjša (12 razredov) pa na območju jezera Isik Kul.

Razčlenjenost na višinske pasove je značilna tudi za živalstvo. Kirgizistan izstopa v svetovnem merilu tudi po njegovi raznolikosti, saj je bilo na njegovem ozemlju ugotovljeno več kot 500 vrst vretenčarjev, od tega 83 vrst sesalcev, 388 vrst ptic, 28 vrst plazilcev in 75 vrst rib, ter najmanj 3000 vrst žuželk. To pa pomeni, da je na 1000 km² velikem ozemlju povprečno 0,4 vrst sesalcev, 1,8 vrst ptic, 0,14 vrst plazilcev in 0,23 vrst rib. Ogrožen je obstoj 15 % sesalcev in 10% ptic. V Rdeči knjigi ogroženosti rastlinskih in živalskih vrst je evidentirano 71 vrst rastlin, 13 vrst sesalcev, 32 vrst ptic, 3 vrste plazilcev, 2 vrsti rib in 19 vrst žuželk. 10 vrst rastlin, 4 vrste sesalcev, 11 vrst ptic, 1 vrsta rib in 13 vrst žuželk je bilo

Država je med vsemi na svetu najbolj oddaljena od svetovnih morij in oceanov.

◆

94 % ozemlja zavzemajo gorata območja.

◆

Povprečna nadmorska višina je 2750 m.

◆

40 % goratih območij je višjih od 3000 m, tri četrtine od teh pokrivajo snežišča in ledeniki.

◆

Najobsežnejše pogorje je Nebeško gorovje, ki se med Uzbekistanom in Mongolijo razteza 2600 km daleč.

◆

Na jugozahodu države sta Turkestansko gorovje in Pamir z Alajskim gorovjem.

◆

Najvišja vzpetina je Vrh zmage, ki meri 7439 m.

◆

Najnižja točka 132 m je ob izlivi reke Karadar'ya (po naše Črna Darja) v Sir Darjo.

◆

Najobsežnejše nižavje Ferganska dolina je rodovitno, a konfliktno območje na meji z Uzbekistanom.

◆

Podnebne razmere se izrazito spreminjajo z nadmorsko višino.

◆

V nižjih legah so značilna vroča poletja in mrzle zime.

◆

40 dni ima temperature pod lediščem, povprečna minimalna temperatura je -24° C.

◆

Povprečna letna količina padavin je 380 mm z viškom spomladi in zgodaj poleti.

◆

Isik Kul je z globino 702 m med najbolj globokimi jezeri sveta.

◆

V Kirgizistanu je največji naravni orehov gozd na svetu.

POLITI NOGEOGRAFSKI ORIS OBMOJA NEKDANJE SOVJETSKE SREDNJE AZIJE

Območje nekdanje sovjetske srednje Azije se zdi v sodobnosti precej izolirano in slabo dostopno. Sloves odmaknjenosti se ga je oprijel v obdobju blokvske razdelitve po 2. svetovni vojni, ko se je učvrstila politična meja naravno dokaj raznolikega in etnično pestrega, čeprav versko in kulturno vendarle razmeroma enovitega sveta. Zdaj izstopa kot območje revščine ter obsežno krizno in konfliktno območje.

Njegovo enotno obravnavo narekujejo prepletenost etnične strukture, sovjetske socialistične dediščine v politični strukturi in miselnosti ter ne nazadnje zapletena dediščina sovjetskega administrativnega razmejevanja etnično mešanih območij. Pojem sovjetska srednja Azija zajema ozemlje Turkmenistana, Uzbekistana, Tadžikistana in Kirgizistana, štirih nekdanjih sovjetskih republik, ki skupaj merijo skoraj 1.300.000 km² in imajo več kot 40 milijonov prebivalcev. Nekateri sem uvrščajo tudi Kazahstan.

Razmislek o zdajšnji prebivalstveni in prostorski sestavi, bogati kulturni dediščini ter nakopičenih gospodarskih in političnih problemih nas prepriča, da je celotno območje nekoč živelo bistveno bogatejše in še bolj burno življenje. Nasprotje med bogato dediščino preteklosti in zdajšnjimi bornimi gospodarskimi perspektivami je zgovoren dokaz, da so se tu v zadnjih stotih letih dogodile korenite spremembe. Lega globoko v osrčju Azije ter izrazite naravne ovire, kot so redko naseljene stepe in tajge na severu, obsežne in visoke gorske verige Hindukuš in Kopet Dag na jugu ter Pamir in Nebeško gorovje na vzhodu, na zahodu pa prostrano Kaspijsko jezero, niso mogle preprečiti, da ne bi bilo to območje v dolgih stoletjih izrazito prehodno. Prek njega so potekale obsežne selitve ljudstev, vojaški pohodi in zelo pomembne trgovske poti. Med slednjimi zasluži največjo pozornost Svilna pot, ki je povezovala vzhodno Sredozemlje in Kitajsko. Pomembnejša naselja so se razvila zlasti na stiku gora ter nižjega polpuščavskega in puščavskega sveta, kjer so bili na voljo izdatnejši vodni in drugi viri, ki so omogočali življenje večjega števila ljudi.

Predvsem pa je bila za tiste čase izjemna strateška lega območja. Na jug se je prek Hindukuša odpirala pot proti civilizacijam indijske podceline, na zahodu je bila bogata dediščina perzijske, sumerske, grške, rimske in pozneje arabske kulture, na vzhod pa je pot vodila k ljudstvom v notranjosti zdajšnje Kitajske in naprej proti obalam Vzhodnokitajskega in Južnokitajskega morja.

Večji del tega območja je bil že pred letom 700 pred našim štetjem del baktrijske in sogdianske državne tvorbe, nato pa med 6. in 4. stoletjem del Perzije, ki jo je v 3. stoletju pred našim štetjem zavojeval Aleksander Makedonski. Pozneje so

se sem stekali vplivi iz različnih smeri, med njimi celo iz Indije. Krajevno je bil razvoj sicer različen, a pogosto v znamenju prehodov različnih ljudstev: Hunov, Avarov, Pečengov, Bolgarov, Nencev, Kalmikov, Oguzov, Ujgurov in drugih. Območje zdajšnjega Kirgizistana so tedaj obvladovali Kitajci.

Razvojno odločilno je bilo obdobje med 8. in 10. stoletjem, ko se je sem iz Arabije razširil arabski verski in kulturni vpliv. Islamizacija ni dosegla vseh območij hkrati; med Kirgizi se je na primer uveljavila šele v 19. stoletju. Tamkajšnjim družbam je dala temelj za nekatere upravno-organizacijske oblike, denimo za ustanavljanje emiratov. Izoblikovala so se nekatera močna gospodarska, verska in kulturna središča, med katerimi sta bila najpomembnejša Samarkand in Buhara.

V 13. stoletju in pozneje so odločilno vlogo prevzeli Mongoli. Njihov znameniti vodja Džingiskan je usodo tega območja v marsičem določil z vojaškimi pohodi proti zahodu in jugu. V obdobju njegove vladavine je nastala v zgodovini dotlej največja država in njeno središče je bilo prav območje srednje Azije. To je bil čas gospodarskih povezav Evrope z vzhodno Azijo prek Svilne ceste, pa tudi čas blagostanja, saj se je v omenjeni mesti zgrinjalo bogastvo z zelo obsežnega območja.

Džingiskanovi nasledniki so državo razdelili na štiri kanate. Zdajšnje srednjeazijske države so bile v treh: državi Ilhancev (Perzija), Džagatajski državi in Zlati hordi ali kanatu Kipčak. V 15. stoletju je ozemlje nekdanjega imperija ponovno združil Timurlenk. Takrat sta v mogočni in močni državi tako Samarkand kot Buhara dosegla največji razcvet. Po Timurlenkovi smrti je država razpadla na več emiratov. Buharskega so se v 16. stoletju polastili Uzbeki, ki so se priselili z območja Jeniseja. Postali so najštevilčnejša ter gospodarsko, politično in versko najvplivnejša etnična skupnost, nedvomno tudi zato, ker so zasedli Buharo kot poglavito versko in gospodarsko središče.

Hiranje Zlate horde je izkoristila Moskovska kneževina, ki je v dobrih treh stoletjih "zbiranja ruske zemlje" ustvarila površinsko še vedno največjo državo na svetu, Rusijo. Ta je območje zdajšnje srednje Azije osvojila v drugi polovici 19. stoletja, kar je dodobra spremenilo njegovo gospodarsko, prebivalstveno in politično sestavo. Od takrat dalje ni bila srednja Azija nikoli več središče, temveč vse bolj periferija, ki so jo pretresale notranje krize in prizadevali zunanji pritiski.

Ruski imperializem se je že med osvajanjem tega območja, ki je bilo zanj pomembno zlasti zaradi lege na poti proti "toplemu" morju, surovinske baze in varovanja "mehkega trebuha Rusije", soočil z britanskimi strateškimi interesi, ki so si prizadevali zavarovati zahodni bok Indije. Britanci so si zaman prizadevali za prevlado tudi z dvema vojnama v Afganistanu (1839–1842 in 1878–1880). Šele leta 1907 so se z Rusijo sporazumeli o delitvi interesnih sfer v Iranu, Afganistan pa je postal neodvisna "tamponska" država. Izraz tega kompromisa je tudi meja na vzhodu Afganistana, kjer razpotegnjeni ozek ozemeljski pas (Vahanski koridor, oblikovan na podlagi sporazuma iz leta 1895) preprečuje neposredni kopenski stik med Rusijo in Indijo.

Z željo po čim hitrejši funkcionalni vključitvi vojaško osvojenega ozemlja je

carska Rusija pričela izvajati lastno imperialistično politiko, pri čemer je večše izkoriščala nasprotja med ljudstvi, plemeni in družbenimi sloji, obenem pa je pospešeno ustanovljala strateška sidrišča z ruskim oziroma pravoslavnim prebivalstvom. Nove administrativne enote so namenoma oblikovali tako, da so zajele etnično mešano prebivalstvo, starih političnih meja pa se načeloma niso držali. Prebivalstvo tega območja je bilo v znatni meri nomadsko, zato so ga skušali čimprej prostorsko ustaliti. Tovrstni ukrepi so izzvali več močnih uporov; največji je bil Turkmenski v sedemdesetih letih 19. stoletja.

Na splošno pa je bila ruska oblast nad tem ozemljem razmeroma šibka; Buharski emirat in njegovo avtonomijo so uničili šele leta 1920. Oktobrska revolucija se na tem območju ni posebej odrazila, pač pa so bila tod (z vidika Rusov) močna jedra kontrarevolucije oziroma prizorišča krvavih medetničnih spopadov ter bojov proti Rusom in rusifikaciji. Najmočnejši odpor so v skoraj štiriletni vojni (1918–1922) pod vodstvom Bašmahija nudili Uzbeki, nič manj burno pa se niso na rusko kolonizacijo že med 1. svetovno vojno leta 1916 odzvali Kirgizi. Po komunistični revoluciji je celotno ozemlje srednje Azije sodilo v okvir Ruske socialistične republike. Po dokončnem zavetju Buharskega emirata so v osrednjem delu današnjega Uzbekistana ustanovili Buharsko in Horezensko avtonomno sovjetsko socialistično republiko (ASSR), največja tvorba pa je bila Turkestanska ASSR.

Večje spremembe je prinesla reforma oktobra in novembra leta 1924. Takrat so oblikovali Turkmensko in Uzbeško sovjetsko socialistično republiko (SSR), ki pa je vključevala tudi novoustanovljeno Tadžiško ASSR, medtem ko je območje zdajšnjega Kirgizistana postalo Karakirgiška ASSR v okviru ruske SSR. Slednja je postala republika šele leta 1936, Tadžikistan pa že leta 1929. Uzbekistanu so leta 1936 priključili še Karakalpaško ASSR, leta 1962 pa še okrog 40.000 km² ozemlja, ki je prej pripadalo Kazahstanu. Potem do prelomnih let 1990–1991 ozemeljskih sprememb ni bilo, razen nekaj manjših popravkov v Ferganski dolini. Toliko večja pa je bila družbenogospodarska in prostorska dinamika, ki je, ob upoštevanju najpomembnejših zgodovinskih potez, zapletla tudi večino sodobnih konfliktov na tem območju. Politična osamosvojitvev in sprememba družbene ureditve sta bili v vseh štirih državah hitri in neproblematični. Suverenost so razglasili Vrhovni sovjeti posameznih republik, ki so se opredelili za večstrankarski sistem in ob tem ostali čvrsto na oblasti. V Biškeku so že po slabem letu samostojnosti oblikovali Skupnost neodvisnih držav, v kateri ima nesporno vodilno vlogo Rusija. Zaradi nemirov in spopadov se je znova okrepila ruska vojaška in s tem tudi njena politična prisotnost.

Vse države nekdanje sovjetske srednje Azije izstopajo po izrazito mešani narodni in malo manj mešani verski sestavi. Delež večinskega prebivalstva je od 62 % v Tadžikistanu do 74 % v Uzbekistanu, povsod pa je pomembno velik delež večjih manjšin, prevladujočih narodov v sosednjih državah. Skupno je na tem ozemlju pomešanih skoraj 100 različnih narodov in etničnih skupnosti. Zelo pomembna prebivalstvena prvina so tudi dokaj številčne ruske skupnosti. V zadnjih letih se

je delež ruskega prebivalstva in pripadnikov drugih slovanskih narodov povsod opazno znižal, zlasti zaradi nižje rodnosti, še bolj pa zaradi odseljevanja.

Politične meje so slabo prilagojene etničnim razmeram, kar pa ne gre pripisati zgolj razmejevanju, temveč tudi ruskim in poznejšim sovjetskim poskusom družbenogospodarske preobrazbe. Doktrina naglega in načrtnega družbenega posodabljanja in s tem oblikovanja komunistične družbe socialno enakih državljanov je temeljila na uveljavljanju bazične industrije, rudarstva in velikopoteznega kmetijstva. Za slednje so bila v srednjeazijskih deželah mikavna zlasti območja ob rekah, kjer so ob pomoči obsežnih namakalnih sistemov pričeli gojiti predvsem bombaž. Nastajati so začela nova naselja sovhoznikov, podobno kot v rudarska naselja se je vanje zgrinjalo narodno zelo raznovrstno prebivalstvo.

Industrializacija in kolektivizacija sta posredno popestrili etnično strukturo in pospešili rusifikacijo. To se je odrazilo tudi pri spreminjanju uradne pisave. Najprej so namreč uporabljali arabsko pisavo, nato latinico, po letu 1940 pa je v rabi ruska cirilica.

Podeželje na reliefno večinoma zelo razčlenjenem, v večjem delu goratem ozemlju, je bilo ob vključitvi v Rusijo in njeno naslednico Sovjetsko zvezo zelo redko poseljeno. Na njem je prevladoval nomadski način življenja v okviru z močnimi vezmi prepletene rodovno-plemenske ureditve. Že carski režim si je prizadeval ljudi stabilizirati in jih ustaliti, še bolj pa je ta težnja postala izrazita v obdobju Sovjetske zveze z ustanavljanjem živinorejskih kolhozov ter sovhozov.

Bodeča žica na državni meji med Kirgizistanom in Kitajsko spominja na polpretekle čase, ko je razdvajala velesili Kitajsko in nekdajno Sovjetsko zvezo. Foto Irena Mrak.

Eden od stranskih učinkov tovrstnega "razkulačenja" je bil beg zlasti bogatejšega prebivalstva proti Afganistanu. Kot povsod so se posamezniki hitro vključili v vladajoče partijske strukture in vsaj posredno obdržali vzvode moči.

Porazni gospodarski rezultati so v nekaj desetletjih dokazali izključno primernost nomadske živinoreje, zato so na območju srednje Azije temu primerno preuredili tudi kolhoze. Tako je podeželje še naprej živelo razmeroma po svoje in pri tem ohranjalo ne le versko-kulturna obeležja, ampak tudi prvine stare rodovne in klanovske hierarhije. Neredki so primeri spoja starih obeležij rodovne ureditve in vrhov domače politične elite. Vse to je povečalo razlike med nižinskimi mestnimi in rudarsko-industrijskimi območji na eni strani ter redko poseljenim goratim podeželjem na drugi. Ob tem so se okrepila nekatera regionalistična gibanja, ki so ob velikih socialnih napetostih dobila nov zalet.

Osamosvojitve in spremembo političnega sistema so prav vse države dočakale slabo pripravljene, kar velja še zlasti za nesposobnost odzivanja na nove mednarodne izzive. Stara politična struktura je obdržala praktično vso moč, ki je še poudarjena z veliko močjo predsednikov v tamkajšnjih predsedniških republikah. Kmalu so se pričeli kopičiti gospodarski problemi ter posledično različni problemi med etničnimi skupinami in regijami. Z osamosvojitvijo se je nenadejano razkrila nedorečena, politično vzpodbujena razmejitve, saj so imele meje nekdanjih republik le administrativni značaj, njihov zapleten, navzven težko razumljiv potek pa tako rekoč dobesedno izziva k poskusom njihovega spreminjanja. Značilen primer so uzbekistanske eksklave na skrajnem zahodu Kirgizistana, južno od Ferganske doline.

Novonastale države so v skrbi za razvoj lastnih večinskih narodov manjšinsko problematiko močno zanemarile. Zato je kaj kmalu prišlo po nemirov, uporov in medetničnih konfliktov, ki so še zlasti izraziti v Kirgizistanu in Tadžikistanu; v slednjem so spori prerasli v krvavo državljansko vojno. Usoda Tadžikistana je na nek način preizkusni kamen za celotno regijo, katere pomen se je z napadom "zahodne koalicije" na sosednji Afganistan, kar ima za posledico izrazito "zahodni" model reševanja tamkajšnje krize, še povečal.

Tadžikistan meji na Afganistan v njegovem severnem, precej gosto poseljenem delu, ki ga naseljujeta zlasti razmeroma številčni uzbeška in tadžiška skupnost. Najmočnejše pozicije v prvi tadžiški vladi so imeli Rusi in Uzbeki, ki so se naslanjali zlasti na povezanost dveh močnih regij, Leninabadske na severu in Kuljabske na jugu. Nasproti njima so se povezovale bolj "tadžiške" regije Garmska, Kurgan-Tjubska in Gorski Badahšan (prebivalci slednjega so Pamirski Tadžiki, ki govorijo tadžiško, versko pa so pripadniki islamske ločine izmaeliti). Tadžiška opozicija se je čedalje bolj nagibala v smer islamskega fundamentalizma, nedvomno tudi pod močnim vplivom sosednjega Afganistana, kjer živi več kot milijon Tadžikov. Krvavi vojaški spopadi med obema stranema, v katerih je vladni odkrito pomagal sosednji Uzbekistan, opozicijski pa talibski Afganistan, so doslej zahtevali že več kot 100.000 življenj in z doma pognali okrog 700.000 beguncev, državo pa razkrojili na regije, ki jih nadzirajo regionalne paravojaške skupine. V spore so

po sklepu Varnostnega sveta OZN posegle Rusija in (vsaj simbolično) še nekatere države Skupnosti neodvisnih držav. Okrog 25.000 pripadnikov mirovnih sil je sicer zavrlo nadaljnje vojaške spopade, vendar se je zaenkrat ohranila regionalna razcepljenost države. Ta je še daleč od trajnega miru zaradi nevarnosti širjenja islamskega fundamentalizma, ki ga propagira tadžiška opozicija, in rastočega uzbeškega nacionalizma, saj si Uzbeki kot najbolj številna etnična skupina prizadevajo doseči prevlado v regiji.

Latentna nevarnost tiči tudi v sistemu nekdanjih sovjetskih razmejitev, ki vso svojo problematičnost, celo absurdnost razkrivajo na primeru Ferganske doline. Njeno razmeroma obsežno ravno dno je zaradi vodnih virov iz zaledja pomembno kmetijsko območje. Tam so tudi precejšnje zaloge nafte in plina. Gorato obrobje je povirje vodnatih rek, bogato z različnim rudnim bogastvom, tam je tudi nekaj gozda. Osrednji del doline pripada Uzbekistanu, robni deli pa Tadžikistanu in Kirgizistanu. Uzbekistan ima na tadžiškem in kirgiškem ozemlju več eksklav, ki so z matično državo povezane le prek visokih gorskih prelazov. Kotlinsko razširjeno dolinsko dno se proti zahodu odpira ob reki Sir Darji, kjer pa nižinski prehod prečka v tem delu globoko proti severu razpotegnjeno ozemlje Tadžikistana. Tako imajo Uzbeki kot najmočnejši narod v regiji med seboj funkcionalno ločeni pglavitni jedri poselitve in gospodarske moči.

V obeh sosednjih državah je ob razmahu rudarstva in industrije zrasla vrsta naselij, v katera so se naseljevali zlasti Uzbeki, pa tudi Nemci, Korejci, Vietnamci in drugi, da ne omenjamo posebej Rusov in Ukrajincev. Njihov delež je narasel na tretjino, tako da zdaj predstavljajo zelo pomembno prebivalstveno sestavino. Uzbeki zasedajo razmeroma majhna, vendar gospodarsko in strateško zelo pomembna območja, kjer imajo precejšen vpliv. Njihov delež se krepi tudi zaradi priseljevanja z nižavja ob Aralskem jezeru, kjer so zaradi njegovega usihanja razmere za ribolov in tudi kmetijstvo čedalje slabše.

Uzbeško kmetijstvo je usodno odvisno od vodnih virov z območij sosednjih držav Tadžikistana in Kirgizistana, ki ravno tako skušata kar najbolj intenzivno izrabiti lastne razvojne potenciale. Obstoječa razmejitev je bila v nekoč enotni Sovjetski zvezi bolj ali manj simbolična, zdaj pa čedalje bolj izrazito kroji usodo ljudi ob meji. Pri tem ne gre prezreti vloge medetničnih nasprotij, še zlasti ne uzbeškega interesa po prevladi v regiji.

PRIVILEGIJ PREDHODNIKOV

“Tam žive nenavadne, telesno pohabljene pošasti. Nekatere so brez glave, nekatere imajo eno samo nogo. Naokoli skačejo gole, glave imajo kot psi. Če spregovorijo, sta prvi dve besedi človeški, nato pa se iz ust oglasi lajež. Pasjeglavci”. (Srednjeveški napis iz Reimsa)

Kljub še vedno trajajočim križarskim vojnám je 13. stoletje ljudem, živečim v Evropi, nudilo le malo možnosti za spoznavanje dežel Daljnega vzhoda. Obstajale so sicer predstave, ki so nastajale v obdobju antične Grčije, helenizma ter Rima in so, vsaj kar se tiče dežel Daljnega vzhoda, temeljile na domišljijah zgodbah, povzetih predvsem po pripovedih sopotnikov Aleksandra Makedonskega.

V nasprotju z Daljnim vzhodom pa je imel tedanji Evropejec zlasti zaradi križarskih vojn precej informacij o veri, kulturi in življenju narodov Bližnjega vzhoda. In obratno, o Evropejcih so precej vedeli tamkajšnji prebivalci. Med obema sovražnima stranema so se prepletale in dopolnjevale ideje in znanja, s čimer je pridobivala zlasti Evropa. Toda poznavanje Vzhodne Azije je bilo še vedno izredno pomanjkljivo. V stoletjih vojn je med ljudmi vztrajno krožila domneva, da na Daljnem vzhodu živi velika krščanska skupnost, ki bi v povezavi z zahodnimi krščanskimi državami lahko pripomogla dokončno osvojiti Bližnji vzhod in od tam pregnati “nevernike”; pozneje se je izkazala za dokaj resnično. Sprva je bil za vzpostavitev stikov z deželami Daljnega vzhoda, predvsem z Mongolijo in Kitajsko, zainteresiran Vatikan. Kmalu so se mu pridružile države, ki so bile vpletene v križarske vojne. Najbolj zavzeta je bila Francija. Ker pa so vsakemu vojaškemu posegu nujno sledili trgovski stiki, so interes za neznane dežele pokazale tudi Benetke, Genova in Pisa.

Septembra leta 1239 je osemindesetletni papež Gregor IX. s pozivom državam takratne alianse ukazal, naj začnejo z dejavno politiko do dežel na vzhodu Azije, pri čemer naj proučijo verske, politične, vojaške in gospodarske motive za povezavo z njimi. Pobuda je bila posledica novic, ki so pričele krožiti po evropskih dvorih, da je Daljni vzhod območje miru, bogastva in uspešnih vladarjev, kar je bilo v obratnem sorazmerju s takratnimi težavami in vsesplošnim neredom v deželah zahodnega krščanstva.

Pozivu papeža Gregorja IX. (umrl je dve leti pozneje, v starosti 100 let) so se pridružili mnogi evropski vladarji, najkonkretniji korak pa so storile Benetke. Oblikovale so sistem trgovskega partnerstva, imenovan colleganza, ki je vsakemu državljanu republike dovoljeval, da je svoj denar vlagal v trgovsko podjetništvo in si pri tem s sovlagateljii glede na višino oziroma delež vložka delil dobiček. Ker

so imeli člani colleganze pravico do znižanega davka, je bil dobiček tovrstnega podjetništva izredno velik, zato se je kapital, namenjen trgovini, silno povečal. Zaradi tega so si beneški trgovci prizadevali dotedanje vzhodne meje trgovskih mrež, kjer sta imela pomembni vlogi Konstantinopol (zdajšnji Carigrad) in Pontus (zdajšnje Črno morje), premakniti naprej proti vzhodu.

Tako sta od leta 1240 dalje, v času vladanja cesarja Friderika II., verska gorečnost in trgovska podjetnost prispevali k odločitvi, da se na pot odpravita tako misijonar kot trgovec. Pot jima je bila neznana, polna mistike, posuta s predsodki o brezpotnih stepah, žejnih puščavah, neprehodnih gorah, ognjenih zmajih in bevsakajočih pasjeglavcih. Predstavljeni so le popotniki, ki so prečkali območje Kirgizistana ali se tam na poti do prestolnic mongolskih kanov in kitajskih cesarjev za krajši čas zaustavili.

Johannes Plano Carpini

Brat reda svetega Frančiška, doma iz Pise, je imel leta 1240 pred seboj skoraj neizvedljivo nalogo: potovati do Karakoruma, tedanje prestolnice mongolskih kanov, ki je stala v bližini zdajšnjega Ulan Batorja. Leta 1242 je tam umrl veliki kan Čagataj, njegov naslednik pa evropskim dvorom še ni bil znan. Johannes Plano Carpini je na pot krenil iz Kölna, na konju in v spremstvu dveh služabnikov. Znano je, da je bil poleti 1243 v Kijevu, nato pa je odrinil proti jugovzhodu in popotoval mimo Kaspijskega ter Aralskega jezera. Zanesljiv je podatek, da ga je pot vodila ob reki Sir Darji, nato pa postane opis njegove poti nejasen, prav tam, kjer bi lahko vstopil na območje Kirgizistana. Kolikor je mogoče razbrati iz zapiska njegovega sodobnika V. Orseola iz Neaplja iz leta 1302 (del originala rokopisa je shranjen v Državnem arhivu v Benetkah), naj bi Carpini na poti od Sir Darje proti vzhodu videl veliko jezero, ki bi lahko bilo bodisi Balhaško jezero bodisi Isik Kul, nakar je prek verige gorskih prelazov (Džungarijska vrata?) prispel do Džungarijske puščave (?) ter po brezmejni planoti sam ("leyano y solo") prispel do Karakoruma. Na mongolskem dvoru, kjer je bil sprejet z državniškimi častmi, je oddal listine papeškega ambasadorja. V domovino je odnesel pismo velikega kana Gujuka, namenjeno papežu. V jeziku pahlavi pisano pismo je z originalnim kanovim pečatom vred shranjeno v vatikanskem arhivu. Carpini se je v Rim vrnil leta 1247.

Kot pripadnika reda svetega Frančiška je Carpinija na poti najbolj zanimal domnevni obstoj pripadnikov krščanske vere, o katerem se je govorilo že dve stoletji. Zanimivo je, da možakar še pred prečkanjem prelazov (na območju Kirgizistana?) omenja pripadnike šamanizma, ki so čistili podobe prednikov in nadnaravna Modra večna nebesa. Na pripadnike krščanstva je naletel šele v nadaljevanju poti. Nad njimi ni bil navdušen, saj je razočarano ugotovil, da pripadajo sekti nestorijancev, ki izvira iz sirskega Alepa. Iz razpoložljivega gradiva (zapis V. Orseola) je razvidno, da Carpini o pokrajini na območju

Kirgizistana ne pove kaj dosti. Na poti do Sir Darje omenja razrušena mesta, enako podoba je videl ob spodnjem toku reke. Slednjič omenja "blagoslovljeno pokrajino z mnogo hrane in paše". Omenja jo, preden prečka gorske prelaze. Je bil to zdajšnji Kirgizistan?

William iz Rubruka

Tudi William je bil brat reda svetega Frančiška. Živel je v mestu Rubruku (Rubrouck) na severozahodu Francije. Ker je bil vnet misijonar (v flamski različici se omenja kot Wilhelm von Ruysbroeck) in ker so se takrat že razširjale novice o krščanskih skupnostih v Mongoliji, se je za pot na vzhod odločil iz lastnih vzgibov. To je bilo leta 1250.

Z galejo je priplul do Konstantinopla in se takoj odpravil dalje. Ni znano, zakaj ga je pot vodila daleč navzgor proti severovzhodu, tako da je prispel do Urala. Morda se je to zgodilo zaradi nemirov, ki so jih takrat na južnih obalah Kaspijskega jezera povzročali asasini, pripadniki ismailitske skrivne zveze. Vsekakor je maja 1253 prispel do Balhaškega jezera, ki ga opisuje s topografsko slikovitostjo in natančnostjo: "...v daljšem in ozkem delu se vleče od vzhoda proti zahodu, potem pa se obrne in je v širšem delu razpotegnjeno od severa proti jugu." Ko je William dosegel južno točko jezera, je krenil proti vzhodu.

William že na tem delu poti omenja nestorijance, privržence Nestorija, ki je bil leta 431 izključen iz rimske Cerkve. Njihovi misijoni so prek Turkeстана segali vse do Kitajske. Poleg njih omenja tudi sožitje muslimanov in šamanov. Očitno je, da so pripadniki vseh treh veroizpovedi živeli v slogi, kar je misijonarja, ki je bil vajen drugačnih okoliščin, presenetilo. William je leta 1254 trudoma prispel do kanove prestolnice Karakorum in bil nad njo razočaran. "Velika je kot St. Dennis", je zapisal. V tistem času je bil St. Dennis vas pri Parizu, zdaj pa je znano pariško predmestje s prevlado priseljencev iz Afrike in z Bližnjega vzhoda.

Konec leta 1254 se je že vračal domov. S seboj je nosil pismo velikega kana, namenjeno francoskemu kralju. Potoval je severno od Balhaškega jezera in decembra 1255 dosegel pristanišče Akro. Naslednjo pomlad se je vrnil v Francijo, kjer pa za pismo velikega kana ni nihče pokazal zanimanja; zato je usoda tega dokumenta ostala neznana.

Nicolo in Maffeo Polo

Znanih je še nekaj popotnikov, ki so, potujoč na skrajni vzhod mongolskega imperija - ta se je raztezal od Madžarske do Koreje - prečkali Kirgizistan ali se mu vsaj približali. Omenimo le frančiškana Julijana Madžarskega (popotoval je med letoma 1234 in 1237), frančiškana Odorika Pordenonskega (v Pekingju je bil leta 1320) in papeškega odposlanca Johannesa Marignollija (na Kitajskem je preživel od leta 1330 do leta 1340). Slednji je zanimiv zato, ker trdi, da je potoval severno od Tarimske puščave (Takla Makan), kar sovпада z območjem

Kirgizistana, pa tudi zato, ker je med vsemi naštetimi popotniki v mongolskih pisnih virih omenjen le on. Pa še to le zato, ker je velikemu kanu daroval konja, tako velikega, kakršnega do takrat na Kitajskem še niso videli.

Nenavadno je, da niti mongolski niti kitajski pisni viri nikjer ne omenjajo imen članov znamenite družine Polo. Čeprav se zapiski Nicole, Maffea in Marka Pola ponekod v podrobnostih ujemajo s poročili drugih popotnikov ali s tamkajšnjimi dokumenti, kar dokazuje resničnost njihovih pripovedi, mongolski in kitajski kronisti ne omenjajo niti imena znamenitega Marka Pola, ki je trdil, da je bil na Kitajskem v vlogi guvernerja province.

Brata Nicolo in Maffeo Polo sta bila tipična predstavnika beneške trgovske aristokracije trinajstega stoletja. Skupaj z bratom Marcom (ne zamenjajmo ga s Markom, sinom Nicole, avtorjem slovite knjige potovanj), bivajočim v elitnem predmestju Galata v Konstantinoplu, so vodili colleganzo, ki je imela poslovalnico celo v Buhari. Njihove številne galeje so na beneškem Lidu in Rialtu iztovarjale zlasti tekstil in začimbe.

Spomladi 1258 je Nicolo od brata iz Galate prejel pismo o dobri poslovni priložnosti v Buhari. Že jeseni istega leta sta pristanišče Baccino pred dožvo palačo zapustili dve galeji, namenjeni v Konstantinopel. Tam so bratje Nicolo, Maffeo in Marco preživel zimo v pripravah na potovanje proti vzhodu. Cilj: Buhara. Način potovanja: karavana s konji. Namen: začimbe in tekstil. Obet: neznanski dobiček.

Znano je, da zgolj želja po dobičku ni izpolnila pričakovanj Nicole in Maffea. Toda zgodilo se je še nekaj drugega. V Buhari sta prišla v stik z odposlanci mongolskega vladarja Kublajkana. Prepričali so ju, naj nadaljujeta pot na kanov dvor v Peking.

Pot ju je vodila naravnost proti vzhodu. Njun opis poti se ujema z reliefnimi značilnostmi območja zdajšnjega Kirgizistana. Najbrž res ni bilo razloga, da bi se temu območju izognila. Južneje odtod bi naletela na puščave, severneje na stepe. Poleg tega območje Kirgizistana leži na črti zamišljene poti Buhara–Peking. Na podobnosti s Kirgizistanom kaže tudi opisi krajevnih značilnosti in posebnosti tamkajšnjega prebivalstva. Omenjata na primer mesto Ušeh; je to zdajšnji Oš? Neverjeten pa se zdi podatek o hitrosti potovanja, ki naj bi bila več kot 30 milj dnevno.

Kublajkan je bil navdušen nad pripovedjo bratov o razmerah v Evropi in že zlasti v Benetkah. Na Kitajskem sta ostala štiri leta. Na povratku domov ju je veliki kan imenoval za svoja posebna odposlanca z nalogo, da papežu Klementu IV. odneseeta njegovo osebno poslanico. V njej je Kublajkan izrazil željo, da mu papež pošlje učene ljudi, ki bi lahko prispevali k napredku mongolskega imperija. Leta 1270 sta se brata Polo na zahod vračala po znani poti. Ko sta prišla v Akro, sta tam izvedela za smrt papeža Klementa IV. Zaradi tega sta spremenila načrt. Namesto da bi odšla v Rim, nato nazaj v Akro in znova v Buharo, sta odpotovala v Benetke. Če bi dogodki potekali drugače, Nicolajev sin Marko nikoli ne bi imel možnosti spoznati dežel Daljnega Vzhoda in prikrajšani bi bili za njegov edinstveni opis tamkajšnjih krajev in ljudi. To je opis, nad katerim se je dvesto let

Marko Polo

pozneje navduševal tudi znameniti genovski admiral Krištof Kolumb. Maffeo, Nicolo in tokrat tudi njegov enaindvajsetletni sin Marko, so se že naslednje leto (1271) znova odpravili v Peking. Tokrat jih je pot prek srednje Azije vodila južneje, prečkali so namreč puščavo Gobi. Na nek način je škoda, da Marko, ki je očitno prevzel vodstvo odprave, območje zdajšnjega Kirgizistana ni zanimalo. Njegov opis dežele bi nam pričaral predstave, kakršne doživljamo ob pogledu na sijajne vedute njegovega rojaka, slikarja Antonia Canaletta, ki je pol tisočletja zatem živel v istem beneškem okrožju kot družina Polo.

Zgodba o vrnitvi Polov v Benetke po več kot dvajsetletnem potovanju, zlasti pa o tem, da so jih družina in prijatelji prepoznali šele, ko so odvrgli orientalska oblačila, in o

tem, da so tla salona prekrili s smaragdji, rubini in biseri, je postala del njihove legende. Nicolo Polo je umrl leta 1303, njegov sin Marko pa leta 1324. Pokopana sta v cerkvi San Lorenzo, v predelu Benetk, kjer so živeli grški priseljenci. Oporoka Nicole Pola in zapiski z njegovih poti so shranjeni v tamkajšnji knjižnici Libreria Marciana. Zahtevnejšim in vztrajnejšim ljubiteljem so na ogled ob neznosnem nadzorstvu tamkajšnjega knjižničarja. Vsem obiskovalcem Benetk pa je na voljo svojevrstno doživetje ob pogledu na osamljeni trg ob ulici Corta Seconda del Million, kjer je nekoč stala hiša družine Polo. Njeni ostanki so še vidni. Imenitna so vhodna vrata in dvoje gotsko oblikovanih oken, vzdanih v stavbo, ki stoji na kraju, kjer je bila nekoč njihova hiša. Zdi se, da vrata Polove hiše, prepletena s kamnitimi cvetovi in viticami, neobičajnimi, kot bi jih prinesli z neznanih poti, odstirajo vstop v svet, kakršnega so lahko videli le oni, prvi evropski popotniki po deželah vzhodne Azije.

SUFIZEM

Sufizem je vseobsežni in družbeni pojav, ki je tako kot islam že stoletja prisoten na obsežnem območju treh celin. Pojem in vsebina sufizma sta v literaturi, tudi strokovni, največkrat izenačena z misticizmom. Vzrok za tovrstno pojmovanje so ideje in dejavnosti, kakršne je predstavljal eden od najuglednejših islamskih filozofov Al Gazali (1058–1111). Ta je s svojo doktrino, ki meji na področje metafizike, odločilno vplival na razvoj islamske vere, v povezavi s tem pa tudi na razvoj prava, filozofije in kulture nasploh. Večina strokovnih avtorjev pa se pastem izenačitve sufizma z mistiko izogne in sufizem prikazuje kot samosvojo in avtonomno prakso vere, katere credo temelji na neposredni povezavi posameznika z Bogom, ki je en in edinstven, Bog brez drugih bogov oziroma božanstev.

Beseda sufizem izhaja iz arabske besede tasauf, ki je izpeljanka iz korena suf, kar pomeni 'volna'. Sufiji so namreč z nošnjo grobih volnenih oblačil svojo vero izkazovali tudi na zunaj. S tem so se približali zgledu in izgledu krščanskih menihov, pa tudi puščavnikov in asketov. Temeljni smisel sufizma je bilo zavračanje vsega zemeljskega in združitve z bogom, vendar je pozneje prevladal bolj populistični in manj poduhovljeni smisel tega početja, ki je ponekod, na primer v Turčiji, Egiptu in Afganistanu, še vedno prisotno. Za razliko od pozitivnega odnosa med krščanstvom in meništvom pa islam ni spodbujal sufizma, celo nasprotno. Najočitnejši dokaz za to je bila usoda znamenitega sufija Al Haladža, ki je s svojim delovanjem pustil močne sledove v zdajšnjem Iranu, kjer je bil rojen, pa tudi na območju zdajšnjega Kirgizistana, v čigar neposredni bližini je kot ugleden sufi živel in deloval v letih od 904 do 907.

V 10. in 11. stoletju sta se na območju, kjer je bil razširjen islam, v končni obliki razvila šaria (verski zakon, dobesedno 'pot') in kalam (obramba vere, vrsta teologije). Oba instituta sta bila v popolnosti namenjena zadovoljevanju potreb islamske skupnosti. Izhajala sta iz Korana in izrekov Mohameda. Uravnavała sta celotno področje političnega in družbenega življenja, med drugim status države, položaj islamske in drugih verskih skupnosti, status družine in posameznika ter odnos do lastnine. Šaria in kalam sta svoj vpliv razširila tako dosledno in na široko, da so bile na njuni podlagi urejene tudi povsem vsakodnevne stvari in opravila. Zaradi mnogokrat pretirane objektivnosti in nujnega formalizma, ki sta skušnjava vsakega pravnega sistema, pa so se predvsem na področju filozofske misli kot dediščine helenizma in vere pod vplivom krščanstva nenehno odražale težnje po dodatno oblikovanem osebnem, notranjem odnosu med Bogom in človekom. To je bilo pravzaprav edino področje, ki ga pravo ni moglo urediti v celoti.

Al Haladž, znan tudi pod imenom Al Mansur (abu Mudžit al Husain bin Mansur Muhamad al Baidavi) je bil rojen leta 857 v iranskem mestu Širaz. Njegov oče se je ukvarjal s česanjem volne, od tod ime Haladž ("tisti, ki čese volno"). Kot otrok je obiskoval šolo v mestu Uasit blizu Širaza, kjer se je seznanil s pravno doktrino znamenitega pravnika Ibn Hanbala (780–855). V šoli je Al Haladž dosegel naslov hafiz, to je poznavalec Korana. S pomočjo neskončnih recitacij je začel z lastnimi iskanji poti do Boga. Zelen se je poenotiti z božjo ustvarjalno voljo, s tem pa je hote ali nehote vstopil v svet sufizma.

Nadaljnja pot ga je vodila v Basro, kjer je bil za krajši čas predavatelj na medresi, visoki verski šoli. Oženil se je z bogato Umm Al Husain in z njo vse življenje živel v monogamnem zakonu. Imela sta tri sinove. Verjetno je bila prav Umm Al Husain tista, ki ga je seznanila s skupino šiitov, ki so bili priručenci strogega asketizma. Čeprav je bil sam sunit, po naše tradicionalist, je prevzel njihovo metodo kontaktiranja z Bogom ob pomoči miselnih recitacij Korana, ki so se dogajale v popolni tišini. Znano je, da je Al Haladž nekaj let preživel v Bagdadu in Meki. Leta 897 se je naselil na območju Turkmenistana, kamor ga je poslal bagdadski vezir, ki je zmotno mislil, da bo tam deloval kot hanbalitski pravnik. Ker je vztrajal v idejah sufizma, čemur islam zaradi preveč neposredne interpretacije odnosa vernika do Boga ni naklonjen, se je z družino preselil v Al Balhi, mesto vzhodno od Taškenta. Nedvomno je deloval tudi na območju zdajšnjega Kirgizistana, saj je znano, da je leta 904 obiskal tkalce v mestu Džambul, zdajšnjem Tarazu v neposredni bližini kazahstansko-kirgizistanske državne meje. Zanimal se je za način njihovega tkanja in šivanja.

Na dolgotrajno islamsko tradicijo v Kirgizistanu spominjajo nekateri arhitekturni biseri, kakršen je mavzolej v Özgönu. Foto Matej Gabrovec.

V Džambulu je ustanovil šolo in svoje sufijske izkušnje širil tako, da jih je posredoval množici vernikov, s čimer se je razlikoval od drugih sufijev, ki so ideje in prakso sufizma držali le v svojem krogu. Ta njegova dejavnost pri oblasteh ni bila sprejeta ravno z navdušenjem.

Sredi 10. stoletja je razvoj sufizma krenil v dve smeri. Že omenjeni Al Gazali ga je ogrnil v plašč intelektualizma, s čimer se je ta smer približevala metafiziki in gnostičnim spoznanjem. Druga smer je bila populistična, z močnim socialnim nabojem. Temeljila je na delovanju številnih verskih redov ali bratstev, imenovanih tarika, kar pomeni 'pot, steza'. Številne privrženke je našla na območjih Turčije, Irana, Turk-menistana, Afganistana in brez dvoma tudi Kirgizistana.

Verski redovi ali bratstva so

bili za politične oblasti v deželah, ki so bile pod okriljem islama, pomembna prvina nestabilnosti, saj so združevali veliko število vplivnih ljudi in intelektualcev. Ker so razpolagali z znatnim premoženjem, so se radi vmešavali v državne in politične zadeve. Glede na to, da so pomagali revnejšemu prebivalstvu, kar so muslimani dolžni storiti že po temeljnih verskih predpisih, so bili pri siromašnih slojih zelo priljubljeni, to pa oblastem spet ni bilo pogodu. Vendar primerjava sufijskih redov s prostozidariji, ki jo nekateri poenostavljeno nakazujejo, ni najbolj posrečena. Bolj posrečena se zdi primerjava z beneškimi scuolami, katerih bistvo je bilo celovito združevanje. Sufijski verski redi so bili namreč religiozna in družbena ustanova. Družbeni vidik so si pridobili z vključevanjem obrtniških združenj, ki so se zbirala okrog svetniških zaščitnikov.

Ker se je to dogajalo že v 10. stoletju, so imeli Benečani v lastnem zgodovinskem razvoju med številnimi kontakti z deželami na vzhodu ta vzorec prav gotovo možnost posnemati. V sebi je namreč združeval učinkovito dobrodelnost in poslovnost, beneški trgovci pa so za oboje imeli obilo možnosti in talenta.

Redovna struktura sufijskih verskih redov je temeljila na odnosu med učiteljem in učencem. Vodja posameznega reda je bil šaiħ, to je učitelj. Odlikovati se je moral v veri in biti je moral vsestransko ugleden. Ponekod so mu pripisovali nadnaravno moč in svetništvo, kar je v nasprotju s temeljnimi

islamskimi doktrinami. Šaihu se je ugled povečal po smrti, kar je imelo za posledico pridobitev svetniškega statusa in romanja na njegov grob. Uradni islam je na to početje gledal postrani, vendar je bil v prizadevanjih za izkoreninjenje tega početja povsem nemočen.

Šaihi je učence praviloma sprejemal in učil v svojem bivališču. Če je bilo učencev veliko ali če je poučeval na različnih krajih, je moral za potrebe pouka najeti prostore, pozneje pa kar cele stavbe in posestva. To so bili svojevrstni samostani (arabsko imenovani ribat, perzijsko hanka), kjer so se zbirali tudi reveži in berači (arabsko imenovani fakir, perzijsko darviš). Ustanavljanje ribatov in tourstno druženje sta se dogajala spontano, saj sta vzgibe črpala iz nagnjenosti muslimanov k združevanju. Ta nagnjenost ima izhodišče v veri, ki zapoveduje, da morajo verniki od Boga pridobljene dobrine med seboj združevati in si jih deliti.

Ta zahteva je imela močne vplive tudi na organiziranost verskih redov. Šaihi, ki je razpolagal s popolno oblastjo, je imel namestnika, imenovanega naib. Namestnik je bil določen zlasti v primerih, ko je imel verski red svoja prebivališča na različnih krajih, ponavadi razpršena na obrobju mest. Namestniku je po rangi sledil nakib, ki je urejal administrativne in protokolarne zadeve. Naslednja stopnja so bili muridi, po naše kandidati, najnižjo stopnjo pa so predstavljali neformalni podporni člani sufjskega reda, imenovani sadiki.

Kakšno zvrst verskega reda ali bratstva je Al Haladž leta 904 ustanovil v Džambulu, ni znano. Ve se le, da je tam poučeval in ni imel naziva šaihi. Morda si globlje v sufjski red ni upal vključiti zaradi nadzora oblasti. Nemara pa ni imel naziva zaradi nenehnih selitev, kajti v ribatu Al Tarak vzhodno od Taškenta (ostankov mesta ni več, zato njegova natančna lokacija ni znana) je omenjen še v letu 907, nato pa se je z družino preselil v Bagdad. Zaradi spora z oblastmi je bil obsojen na smrt in leta 922 so ga v Bagdadu usmrtili. Pokopan je v Susi pri Bagdadu, poleg groba preroka Danijela.

O sodobnih vidikih sufizma in njegovih verskih bratstvih na območju Kirgizistana ni znanega ničesar. Možno je, da v določeni obliki še vedno obstaja, čemur pritrujejo dogodki v sosednjem Kazahstanu. Zato za konec zgodbe ostanejo le splošna spoznanja. Pomen sufizma je sijajno opisal angleški orientalist E. E. Evans. Med drugim navaja, da je privlačnost sufizma v občutku varne, intimne in tovariške skupnosti, ki njo in posameznika v njej brani pred dramo, ki jo doživljamo v formaliziranem svetu. Taka skupnost zlasti v mestih predstavlja možnost spontanega in ustvarjalnega združevanje ljudi, ki težko doživljajo praznine družbenega in družabnega življenja. Zaradi tega je sufizem marsikje še vedno živ (Egipt, Afganistan, s posebno obliko derviških plesov tudi v Turčiji in Iranu), na območju srednje Azije pa je celo v vzponu. Njegov samosvoj značaj je tudi v sodobnosti še vedno enak značaju iz časa, ko je živel Al Haladž. Zato ni čudno, da je trn v peti tudi sodobni politiki. Ali povedano drugače: nekdanj je bil izključen iz okvirov verske dogme, zdaj pa je izključen iz okvirov nacionalnih proračunov.

PREBIVALSTVO

Za razvoj kirgizistanskega prebivalstva so značilne poteze, ki so skupne razvoju prebivalstev držav v razvoju. Med njimi velja izpostaviti zlasti visoko stopnjo rodnosti, velik delež podeželskega prebivalstva in veliko navezanost na primarni sektor. Po letu 1990 se v državi pojavljajo demografski procesi, ki so na eni strani značilni za vse srednjeazijske države Turkmenistan, Uzbekistan, Tadžikistan, Kazahstan in Kirgizistan, na drugi strani pa se uveljavljajo le v Kirgizistanu. Temeljne značilnosti njegovega prebivalstva so neenakomerna prostorska razporeditev, kljub obsežnemu izseljevanju nekirgiškega, še zlasti slovanskega prebivalstva prebivalstvena rast, mlad demografski režim, zmanjševanje deleža v mestih živečega prebivalstva, nomadska tradicija in medetnični konflikti.

Po ocenah za leto 2004 je v Kirgizistanu živelo 5.081.000 ljudi, še leta 1940 pa je na ozemlju takratne sovjetske republike Kirgizije živelo le 1,5 milijona prebivalcev. Njihovo število se je zaradi visokega naravnega prirastka, zmanjševanja umrljivosti in priseljevanja v pol stoletja potrojilo. Rast števila prebivalcev se sicer nadaljuje, a zaradi zmanjšane naravnega prirastka in izseljevanja ni več tako izrazita. Število prebivalcev države se je v obdobju od 1995 do 2001 povečevalo povprečno le še za 1,3 % letno.

Na kvadratnem kilometru živi povprečno dobrih 25 prebivalcev. Večina ljudi prebiva na severu in jugozahodu države. Na severu sta tudi dolini rek Ču in Talas, kjer je gostota prebivalstva ocenjena na 50–100 ljudi/km². Tukaj so osredotočeni intenzivno kmetijstvo, industrija in naselja. Ljudje in njihove dejavnosti so osredotočeni še na jugozahodu Kirgizistana, to je v Ferganski dolini in na njenem obrobju. V večini države je gostota poselitve med 10 in 49 ljudi/km², kar lahko označimo za razmeroma redko poseljenost. V gorskih dolinah so le posamična pastirska naselja. Od šestdesetih let 20. stoletja dalje so oblasti spodbujale preseljevanje ljudi iz izoliranih vasi, ki so jih imeli za naselja brez prihodnosti. Tovrstna politika je povzročila obsežno depopulacijo visokogorskih dolin in posledično povečala gostoto poselitve v kotlinah in dolinah v nižjih nadmorskih višinah. Zdaj na nadmorski višini več kot 1500 m živi le še tretjina prebivalstva, nekaj vasi pa je še vedno tudi na nadmorski višini med 2500 in 3200 m.

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja se je zmanjšal tudi naravni prirastek. To se je zgodilo zaradi gospodarskega napredka in posodabljanja družbe, kar je imelo za posledico tudi naraščanje alkoholizma, uveljavljenje kontracepcije s poudarkom na uporabi splava in povečanje onesnaženosti okolja. Do tega je prišlo ne le na industrijskih območjih in v mestih, ampak tudi na podeželju. Posodabljanje

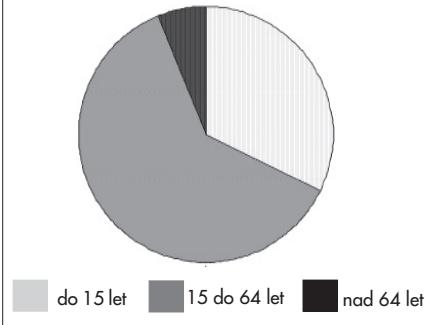

Kirgizistan je mlada država v vseh pogledih, tudi glede starostne sestave prebivalstva. V zadnjih letih pa je rodnost vendarle začela nazadovati. Foto Irena Mrak.

družbenega razvoja je zaznamovalo tudi vključevanje žensk v proizvodni proces, ob tem pa so ostale problematične pomanjkljiva oskrba prebivalstva in neprimerne stanovanjske razmere, kar še zlasti velja za mestna naselja. Kljub nazadovanju ostaja naravni prirastek zaradi visokih izhodiščnih vrednosti še vedno velik. Ob koncu 20. stoletja je še vedno znatno presegal 15 %. Podatki za leto 2001 kažejo, da se je končno zmanjšal pod svetovno povprečje (13,5 %), in sicer na 13,3 %. Na nadaljnje zmanjšanje sta vplivala predvsem izseljevanje ter velika smrtnost dojenčkov zaradi poslabšanja zdravstvenega varstva in povečanega onesnaženja okolja, zlasti čezmerne onesnaženosti pitne vode s pesticidi. Stopnja rodnosti je najvišja na podežlju, kjer je kljub ateizaciji v obdobju Sovjetske zveze še vedno močno zakoreninjena islamska tradicija, v patriarhalni družinski strukturi pa je drugačna tudi vloga ženske, zato je delež zaposlenih žensk manjši. Na splošno je kakovost življenja na podežlju boljša kot v mestih, tudi zato, ker so tamkajšnja stanovanja večja.

Število žensk nekoliko presega število moških. Večji delež žensk je izrazit zlasti v zgornjem delu starostne piramide, to je v kohortah nad 65 let. Vzroke za prevlado žensk v tem starostnem obdobju je razen v njihovi daljši življenjski dobi, tako kot v Evropi, potrebno iskati tudi v dogodkih med 2. svetovno vojno, terorju Stalinovega režima in bolj nezdravih življenjskih navadah moških. Pri obeh spolih je mogoče ugotoviti vrzel pri kohorti od 55 do 59 let, kar ustreza zmanjšani rodnosti in povečani smrtnosti med 2. svetovno vojno.

V Kirgizistanu je izrazito majhen delež starega prebivalstva (5,5 %), delež

STAROSTNA SESTAVA PREBIVALSTVA
KIRGIZISTANA PO OCENI ZA LETO 2004

mladega prebivalstva pa je zelo velik (35,2 %). Pomembna družbena skupina prebivalstva so mladi, ki živijo na pode-želju. Ker se število najmlajših prebivalcev v državi zmanjšuje, je mogoče sklepati, da demografski režim Kirgizistana iz mlade prehaja v zrelo razvojno fazo.

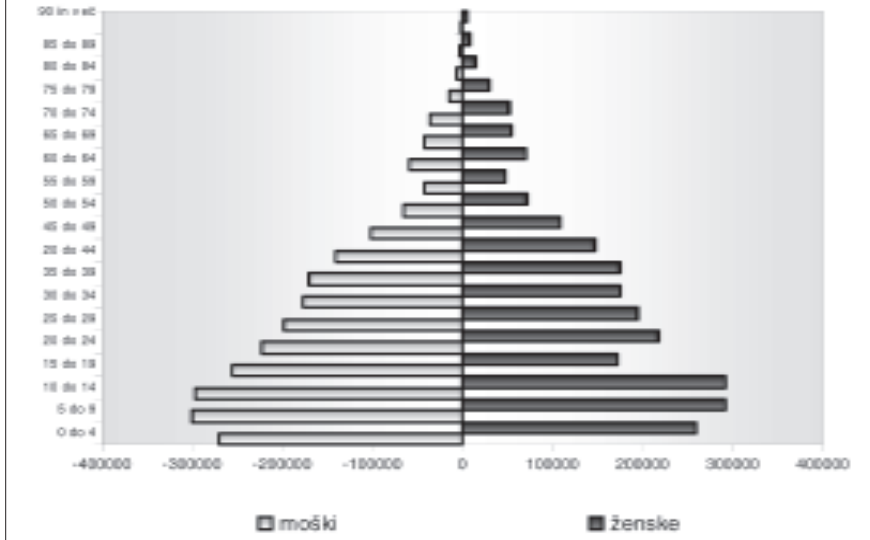
Stopnja pismenosti je zelo visoka (97,0 %). Nepismenost so skoraj povsem izkoreninili že v obdobju Sovjetske zveze, ki je oblikovala celovit sistem brezplačnega izobraževanja. Obvezno šolanje traja 10 let in vključuje otroke

do šestnajstega leta starosti. Inštitucije visokošolskega izobraževanja so Kirgiška državna univerza, Kirgiško-slovenska univerza in Kirgiško-ameriška univerza. Vse tri so v glavnem mestu Biškeku.

Narodna sestava

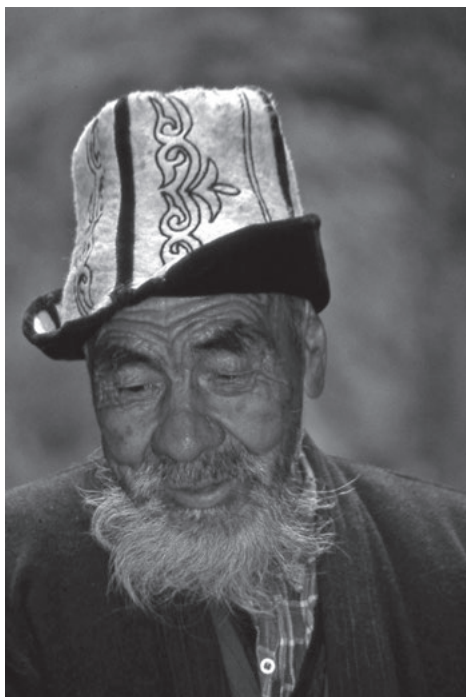
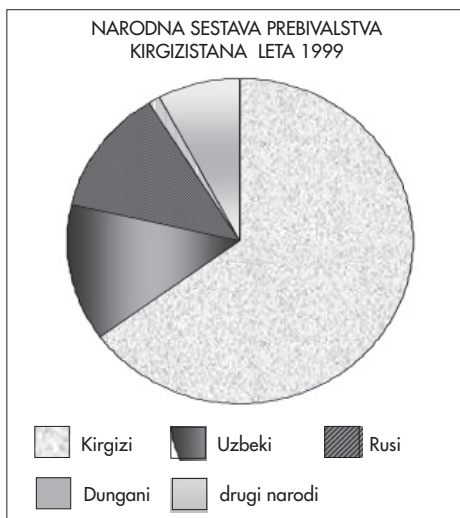
Kirgizistan je etnično zelo heterogena država. Večino prebivalstva predstavljajo Kirgizi (64,9 %), ki so še pred nekaj leti sestavljali le dobro polovico prebivalstva. Druga

STAROSTNA PIRAMIDA PREBIVALSTVA KIRGIZISTANA ZA LETO 1996

največja etnična skupina so Uzbeki (13 %), katerih delež je razmeroma stabilen. Pred desetletjem so bili drugi najštevilčnejši narod Rusi, ki so sestavljajo 18 % celotnega prebivalstva, zdaj pa se je zaradi izseljevanja njihov delež zmanjšal na vsega 12,5 %. Bistveno manjši so deleži Dunganov (Huijev ali kitajskih muslimanov), Ukrajincev, Nemcev, Ujgurrov, Korejcev, Vietnamcev, Tatarov in Kozakov, ki ne presegajo dveh odstotkov. Rusi, Ukrajinci in Nemci prebivajo zlasti na severu države, Uzbeki in Tadžiki pa predvsem v Ferganski dolini na zahodu, kjer živijo še številne druge narodnosti in ljudstva.

Večinsko prebivalstvo Kirgizistana so Kirgizi, ki sestavljajo že skoraj dve tretjini prebivalstva države. Še sredi 20. stoletja je bil njihov delež v takratni sovjetski republiki nekaj manjši od 44 %. Nekoč prevladujoče nomadski Kirgizi izvirajo iz potomcev beguncev, ki so v 13. stoletju bežali pred Mongoli. Njihovi predniki so živeli ob reki Jenisej, na območju med Bajkalskim jezerom in Altajem. Kitajska plemena so indoevropsko oziroma turško govoreče prebivalstvo imenovala Kien-Kuen. V 10. stoletju so na območje njihovega bivanja prišli Mongoli, vendar so z njimi do 13. stoletja živeli v miru. Nato je Kublajkan zaukazal selitev Kirgizov proti vzhodu, na območje Mandžurije in vse do obal Tihega oceana. Nekaj jih je ubežalo in konec 16. stoletja so prispeli na območje Nebeškega gorovja. Tam so v miru živeli okrog 300 let, dokler

Kirgiški stavec z značilnim pokrivalom. Foto Irena Mrak.

Precej Kirgizov še vedno živi nomadsko življenje, ki so mu prilagojene jurte – okrogli šotori, ki jih postavljajo na planinskih pašnikih, kamor poleti odženejo živino. Foto Irena Mrak.

niso leta 1855 prispeli Rusi, ki so leta 1862 okupirali severni del njihovega ozemlja. Še zadnje dele zdajšnjega Kirgizistana so si Rusi podredili in pripojili leta 1876. Rusi in Ukrajinci so se na sever zdajšnje države začeli priseljevati ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja.

Od srede 20. stoletja se je delež Kirgizov v celotnem prebivalstvu republike in poznejše neodvisne države postopoma povečeval, kar je povezano predvsem z njihovim velikim naravnim prirastkom. K splošnemu povečanju števila prebivalcev na območju Kirgizistana je pomembno pripomoglo tudi priseljevanje Rusov in drugih narodov (zlasti Ukrajincev, Nemcev in Tatarov), vendar je imelo priseljeno prebivalstvo majhen naravni prirastek. Tako se je delež Kirgizov leta 1979 povečal na 47,9 %, sredi osemdesetih let 20. stoletja pa je že presegel polovico prebivalstva. Narodna identiteta Kirgizov se je predvsem zaradi nomadskega načina življenja in velikega pomena ustnega izročila začela oblikovati razmeroma pozno. Rečemo lahko, da Kirgizi svojo nacionalno identiteto šele gradijo. Njihovi pripadniki so se začeli za stalno naseljevati šele v drugi polovici 19. stoletja, medtem ko je bila višja stopnja ustaljene naseljenosti dosežena šele v sovjetskem obdobju.

Kirgiški jezik spada med srednjeazijske turške jezike. Kirgiščina je postala pisni jezik šele v 20. stoletju. Transkripcijo so na podlagi arabskega črkopisa izvedli med letoma 1920 in 1928. Potem je bila do leta 1940 v rabi latinica, nakar se je zaradi kulturne in jezikovne sovjelizacije uveljavila cirilica, ki je še vedno v splošni rabi, čeprav se od osamosvojitve države postopoma spet uveljavlja latinica. Kirgiščina je uradni jezik od septembra 1989, prej pa je bil uradni jezik ruščina, ki je zaradi številčne ruske manjšine tudi po osamosvojitvi priznana kot jezik medetnične komunikacije

in drugi uradni jezik, še vedno pa ostaja najpomembnejši jezik v nacionalni politiki, trgovini in visokošolskem izobraževanju. Slovanska manjšina kirgiščine ne obvlada. Kirgizistan pa ne obsega celotnega etničnega ozemlja Kirgizov. Njegove meje so dediščina iz obdobja nekdanje Sovjetske zveze, in so bile, ne glede na dejansko etnično sestavo ozemlja, določene povsem administrativno; takšen je bil takrat tudi njihov pomen. Nacionalna zavest pri Kirgizih in tudi pri drugih srednjeazijskih narodih takrat še ni bila povsem razvita. Veliko Kirgizov živi tudi na Kitajskem, največ vzdolž kitajsko-kirgizistanske meje v provinci Sinkiang. Sinkiang (kitajsko Xinjiang) je največja kitajska avtonomna pokrajina, v kateri živijo številni narodi in ljudstva, med njimi tudi okrog 140.000 Kirgizov. Večina med njimi je še vedno nomadov. Sredi 20. stoletja so se soočili z močnim pokitajčevanjem. Nekaj pravic imajo šele od osemdesetih let prejšnjega stoletja, kar se odraža zlasti kot možnost samostojnega urejanja verskih zadev in v uporabi arabske pisave. Kirgiška manjšina je tudi v sosednjem Tadžikistanu, predvsem v njegovem severnem delu ob meji s Kirgizistanom, in v Pamirju.

Še na začetku devetdesetih let 20. stoletja so slovanski prebivalci Rusi in Ukrajinci predstavljali četrtino celotnega prebivalstva. Njihovo največje število je doseglo milijon. Osredotočeni so zlasti v mestih na severu države, kjer so zaposleni predvsem v industriji, storitvah in upravi. Leta 1989 je bilo v takratni sovjetski republiki Kirgiziji 917.000 Rusov ali 21,5 % njenega celotnega prebivalstva. Malo manj kot polovica (45,1 %) jih je bilo rojenih v Kirgiziji, preostali pa so se vanjo priselili.

Rusi so se na območje Kirgizistana začeli priseljevati že ob koncu 19. stoletja, v času carske Rusije. Glavni namen njihovega naseljevanja je bil posodobiti in kultivirati tamkajšnje "marginalizirano" prebivalstvo, kot takšno se je namreč zrcalilo v očeh ruskega imperializma. Rusi so dobili najboljša kmetijska zemljišča ter najboljše službe v upravi, trgovini in šolstvu. Prevladovali so v vseh javnih dejavnostih. Razlogi za njihovo številčno zelo močno priseljevanje v času nekdanje Sovjetske zveze niso bili le kulturni, ampak tičijo tudi v geopolitičnih razmerah, zlasti v težnji po poselitvi obmejnih območij s Kitajsko, gospodarski politiki države, ki je temeljila na razvoju nekmetijskih vej gospodarstva, izkoriščanju naravnih virov, doseganju iz središča načrtovanih gospodarskih ciljev in zato zagotavljanju potrebne kvalificirane delovne sile, ter na notranjepolitični strategiji Sovjetske zveze, ki se je zrcalila v zagotavljanju narodne enotnosti, širjenju komunistične ideologije in odpravljanju neenakosti na relaciji center–periferija. Slednje je bilo v bistvu nasprotno s politično ideologijo in se je odrazilo v deurbanizaciji kirgiškega prebivalstva. Rusko prebivalstvo se je množično priseljevalo do srede sedemdesetih let 20. stoletja, čeprav se je že takrat nekaj Rusov iz republike tudi odselilo. V osemdesetih letih se je njihovo priseljevanje bistveno zmanjšalo.

V devetdesetih letih so se migracijski tokovi spremenili. Po osamosvojitvi Kirgizistana leta 1991 se je začelo obsežno izseljevanje, ki je zajelo več sto tisoč pripadnikov rusko govorečega prebivalstva. Po zadnjih ocenah se je v pravem eksodusu med letoma 1989 in 1996 izselilo okrog 300.000 Rusov, od leta 1989 do sredine leta 1993 pa se je število Slovanov (predvsem Rusov) zmanjšalo na 16 % in v zadnjih letih padlo celo pod 15 %.

Veliko Rusov v ta del nekdanje Sovjetske zveze ni prišlo po lastni volji, ampak so se bili v republiki Kirgiziji prisiljeni nastaniti. Razlogi za njihov odhod so večplastni, prepletajo se zlasti gospodarski in politični. Med prvimi je najpomembnejše močno nazadovanje gospodarstva, ki je bilo tesno navezano na gospodarsko strukturo celotne Sovjetske zveze in kot takšno močno specializirano, nosilci in izvajalci tega odnosa pa so bili prav Rusi. Obenem kirgizistanski prebivalci ruske narodnosti ob postopnem uveljavljanju kirgiške elite s svojim neznanjem kirgiščine niso več konkurenčni na trgu delovne sile. Njihova upravno-administrativna vloga je z razpadom Sovjetske zveze postala nepomembna. V času Sovjetske zveze so Rusi imeli nesporno vodilno vlogo, to pa zdaj prevzemajo Kirgizi.

Eden izmed dejavnikov množičnega odhoda Rusov je tudi njihov strah pred manjvrednim položajem. Rusi se v kirgiško družbo niso vključevali, zato ne obvladajo kirgiškega jezika in niso sposobni privzeli kirgiških navad. Tako kot v Kirgizistanu se tudi v celotni Srednji Aziji niso učili jezikov domačega prebivalstva. Sprva, od leta 1920 dalje se je sicer zahtevalo, da se otroci učijo lokalnih jezikov, toda v šestdesetih letih 20. stoletja so za rusko in nerusko prebivalstvo uvedli ločene šole. Ocenjuje se, da zna lokalne jezike le okrog 5 % Rusov. Med Rusi in Kirgizi so tudi pomembne kulturne razlike, ki izhajajo iz različnega versko-kulturnega prepričanja. Pri Rusih je zaznati strah pred novimi etničnimi napetostmi, kakršne so se pojavile ob osamosvojitvi Kirgizistana in še zlasti v sosednjem Tadžikistanu. Povedati je potrebno, da je izseljevanje Rusov in pripadnikov drugih narodov popolnoma prostovoljno. Odseljevanje Rusov je dobilo takšne razsežnosti, da je povzročilo zastoj v gospodarskem razvoju Kirgizistana, saj odhajajo zlasti mladi in bolj izobraženi kadri. V nekaterih podjetjih so ob odhodu njihovih delavcev v Rusijo tja prenesli tudi vso proizvodno infrastrukturo. Zato je kirgizistanska vlada začela Ruse prepričevati, naj ostanejo. V ta namen jim na Kirgiško-slovanski univerzi omogoča tudi višje izobraževanje v ruskem jeziku. Prav tako so zemljišča uradno postala last vseh državljanov in ne samo etničnih Kirgizov, kakor je bilo sprva predvideno.

Uzbeki (skoraj 14 % prebivalstva) so v nekaterih zahodnih pokrajinah večinsko prebivalstvo, zlasti v Ferganski dolini, mestu Oš in majhnih uzbekistanskih eksklavah (z zornega kota Kirgizistana enklavah) južno od Ferganske doline.

Med 2. svetovno vojno so na območje Kirgizistana prišli Nemci, potem ko je Stalin zaukazal tja deportirati Nemce, živeče ob veletoku Volgi v evropskem delu takratne Sovjetske zveze. Ti so se na območju evropskih step naselili že v 18. stoletju. Po osamosvojitvi Kirgizistana se je zaradi odprte meje in možnosti odhoda odselila več kot polovica od vseh tamkaj živečih Nemcev oziroma 60.000 pripadnikov tega naroda. Podobno kot Nemci so bili na območje Kirgizistana med 2. svetovno vojno prisilno preseljeni tudi Ukrajinci in Korejci.

Za etnično mešana območja Kirgizistana je značilna velika gostota kmečkega prebivalstva, ki se z velikim naravnim prirastkom in šibko mobilnostjo prebivalstva še povečuje. Z razmahom nacionalizma in kmetijsko reformo na začetku devetdesetih let 20. stoletja je ob splošni agrarni prenaseljenosti prišlo do medetničnih nasprotij med Kirgizi in Uzbeki. K sreči so napetosti trajale le kratek čas in zajele le manjše dele države.

Etnično najbolj pestro območje države je Ferganska dolina, kjer prepletено živijo Kirgizi, Uzbeki in Tadžiki. Do največjih medetničnih konfliktov je zaradi nesoglasij med Kirgizi in Tadžiki o pravicah do kmetijskih zemljišč in vode za namakanje prišlo v Ošu in njegovi okolici leta 1990. Zaradi strahu pred širjenjem medetničnega nasilja so sredi devetdesetih let izvajanje kmetijske reforme zaustavili. Ker skušajo Kirgizi preprečiti prehod zemlje v last Nekirgizov, je mogoč le najem zemljišča za 99 let, zemljišča pa ni mogoče pridobiti v trajno last. Zaradi prokirgiške jezikovne in nacionalne politike se čutijo zapostavljene predvsem Rusi in Tadžiki, uradno pa se diskriminacija nekirgiškega prebivalstva ne pojavlja.

Verska sestava

V Sovjetski zvezi je bilo versko opredeljevanje ljudi prepovedano, zato je povsod na njenem nekdanjem ozemlju še vedno opazen velik delež ateistov. Njihov delež v Kirgizistanu je v primerjavi z drugimi deli nekdanje skupne države sorazmerno majhen, vsega 18,3 %. Kljub obdobju močne deislamizacije med letoma 1956 in 1964 se zdaj tri četrtine njegovega prebivalstva opredeljuje za sunitske muslimane.

Začetki širjenja islama na območju Kirgizistana segajo v 16. stoletje,

vendar je do njegovega razmaha prišlo šele v 18. stoletju. Islam ni enoten, ampak obstajajo številne sekte in različni verski običaji, ponekod zaznamovani tudi s šamanističnimi prvinami. 6,7 % prebivalcev se opredeljuje za kristjane, med katerimi prevladujejo pripadniki ruske pravoslavne cerkve. Teh naj bi bilo 5,6 % od vseh prebivalcev Kirgizistana.

Strah pred islamizacijo in islamskim fundamentalizmom se po osamosvojitvi Kirgizistana ni uresničil. Kirgizistan velja za liberalno državo, v kateri je vera ločena od države. Za identiteto Kirgizov je islam sicer pomemben, toda islamske stranke so le marginalna politična sila. Kljub temu je Kirgizistan v boju proti islamskemu ekstremizmu na jugu države nastopil povezano s sosednjim Uzbekistanom. Po osamosvojitvi in razglasitvi verske svobode se je začel verski prepород. Graditi so začeli mošeje. V državo prihajajo tudi številni glasniki raznih zahodnih Cerkva, zlasti tistih, ki so se uveljavile v Združenih državah Amerike. Zaradi tega so se muslimanski verski voditelji pri oblasteh pritožili in nad novodobnimi misijonarji dosegli strožji nadzor.

Urbanizacija

Skupaj s Tadžikistanom je Kirgizistan med vsemi državami, naslednicami nekdanje Sovjetske zveze, najmanj urbaniziran. Ob koncu 19. stoletja je bilo na območju zdajšnjega Kirgizistana le nekaj večjih naselij, ki bi jih lahko opredelili kot mesta. Leta 1897 je imel Biškek vsega 7000 prebivalcev, medtem ko jih je v Ošu, zdaj drugem največjem mestu v državi, živelo okrog 34.000. Do občutnejše urbanizacije je prišlo v prvi polovici 20. stoletja, obenem z razvojem planskega gospodarstva v Sovjetski zvezi. Zdaj živi v mestih samo 34 % prebivalstva. Še leta 1991 je bil ta delež precej večji (38 %), zmanjšuje pa se zaradi izseljevanja pripadnikov nekirgiških narodov iz mest in velike rodnosti na podeželju. V kirgizistanskih mestih še vedno močno prevladujejo Rusi, na zahodu države tudi Uzbeki; Kirgizi predstavljajo le četrtno mestnega prebivalstva. Glavno mesto Kirgizistana je Biškek. Leta 1999 je v njem živelo okrog 619.000 prebivalcev, zdaj pa naj bi se po ocenah število njegovih prebivalcev povečalo že na 780.000. Je najpomembnejše gospodarsko, izobraževalno in kulturno središče v državi, čeprav je postavljeno nedaleč od kazahstanske meje, na severnem vznožju Kirgiškega gorovja (Kyrgyz Ala - Too). Je mesto z razmeroma sodobnim videzom, številnimi parki in vodnimi kanali. Njegov predhodnik je bila trdnjava Piškek, ki jo je leta 1825 ukazal zgraditi Kokandkan. Leta 1862 so jo na svojem osvajalnem

Na Sulejmanovi gori v Ošu je znameniti Salomonov prestol, ki ga obiskujejo številni romarji. Foto Matej Gabrovec.

pohodu uničili Rusi. Leta 1878 so jo obnovili in jo poimenovali Biškek. Ob njej je začelo rasti naselje, ki je v sovjetskem obdobju po 1. svetovni vojni postalo središče širše regije. Leta 1926 so ga na čast generala Mihaila Vasiljeviča Frunzeja, pomembnega poveljnika v revolucionarnih bojih in enega od ustanoviteljev Rdeče armade, preimenovali v Frunze. Po osamosvojitvi Kirgizistana leta 1991 je spet dobilo prvotno ime.

Z 220.000 prebivalci je drugo največje mesto v državi Oš. Leži na zahodu države, na aluvialnih nanosih v Ferganski dolini. Njegovo večinsko prebivalstvo so Uzbeki. Mesto je zelo na gosto pozidano in poseljeno. Tudi to obenem z nazadovanjem gospodarstva povzroča številne socialne probleme, med njimi visoko stopnjo brezposelnosti, družbeno neenakost in medetnične konflikte. Mesto je bilo dolga stoletja pomembna tranzitna postojanka na karavanskih popotovanjih. Velja za pomembno versko središče srednje Azije, znano pod vzdevkom "druga Meka". Tamkajšnje svete kraje, še zlasti prestol kralja Salomona na Sulejmanovi gori, še vedno obiskujejo številni romarji.

Pomembnejša mesta v Kirgizistanu so še Jalal-Adab severno od Oša (leta 1991 je štelo 74.000 prebivalcev), Tokmok vzhodno od Biškeka (71.000) in Karakol vzhodno od jezera Isik Kul (64.000), ki se je do osamosvojitve imenovalo Prževalsk.

Tradicionalna patriarhalna družba v prizadevanjih po sprejemanju novih teženj družbenega razvoja, povezanih z liberalizacijo in vdiranjem globalizacijskih vzorcev življenja, kaže znake utrujenosti. Zdi se, da se bolj konzervativni in islamistični jug države vrača k tradicionalnim vrednotam. V nasprotju z njim je severni del Kirgizistana bolj rusificiran in liberalen. Ob velikem naravnem prirastku in nadaljnjem izseljevanju pripadnikov nekirgiških narodov, ki ga povzročajo kolaps gospodarstva, rastoč elitizem kirgiškega prebivalstva in strah pred etničnim in verskim nasiljem, se bo delež kirgiškega prebivalstva predvidoma še povečeval. Revščina po osamosvojitvi, padec zdravstvenega standarda, islamizacija, visok naravni prirastek, brezposelnost, agrarna prenaseljenost, nedokončana kmetijska reforma in številni nacionalizmi bodo v prihodnosti zelo verjetno povzročali izbruhe medetničnih konfliktov. Upati je, da ti ne bodo prerasli lokalnih okvirjev.

TEMELJNE PREBIVALSTVENE ZNA ILNOSTI (ocene za leto 2004):

Število prebivalcev:	5.081.000
Rodnost:	22,1 ‰
Smrtnost:	7,2 ‰
Naravni prirastek:	14,9 ‰
Migracijski saldo:	- 2,45 ‰
Letna rast prebivalstva:	1,25 %
Smrtnost dojen kov:	36,8 ‰
Pri akovano trajanje življenja:	moški 63,8 let, ženske 72,0 let
Delež prebivalcev, mlajših od 15 let:	32,3 %
Delež prebivalcev, starejših od 64 let:	6,1 %
Delež mestnega prebivalstva:	34,7 %
Delež nepismenih:	3 %

GOSPODARSTVO

Gospodarstvo Kirgizistana na prehodu iz 20. v 21. stoletje zaznamujejo dediščina sovjetskih časov, z razpadom Sovjetske zveze povezane gospodarske težave, privatizacija, prehod v tržno gospodarstvo, uvedba lastne valute, močna gospodarska in prometna odvisnost od Rusije ter regionalno povezovanje.

Območje Kirgizistana je bilo v ruskem gospodarskem in političnem interesnem območju od sredine 19. stoletja dalje, ko je postalo del carstva. V obdobju Sovjetske zveze se je odvisnost od Rusije še povečala. Za potrebe sovjetskega gospodarstva je bila celotna srednja Azija pomembno surovinsko območje. Plansko podkrepljena regionalna specializacija je takratni republiki Kirgiziji namenila vlogo dobavitelja kmetijskih pridelkov in proizvodov. Zato gospodarstvo zdaj neodvisne države še vedno temelji zlasti na pridelavi in predelavi kmetijskih pridelkov. Del gospodarske strukture se je izoblikoval neodvisno od mikro- in makrolokacijskih dejavnikov. Po industrijski proizvodnji je Kirgizistan na tretjem mestu v srednji Aziji, za Uzbekistanom in Tadžikistanom. V kmetijski proizvodnji takoj za Uzbekistanom zavzema drugo mesto.

Zaradi razpada Sovjetske zveze se država sooča z negativnimi gospodarskimi in družbenimi posledicami. Podobno kot v vseh drugih novonastalih državah so se tudi v Kirgizistanu zelo zmanjšali industrijska in kmetijska proizvodnja, bruto domači proizvod (BDP) in posledično življenjska raven. Tržišče za visoko specializirano industrijsko proizvodnjo nekdanje republike je tako rekoč čez noč izginilo. Visoka cena uvoženih goriv, ki so bila v sovjetskih časih subvencionirana, je krepko oklestila državne denarne rezerve.

Leta 1996 so v Kirgizistanu ustvarili skoraj 2,5 milijarde ameriških dolarjev BDP oziroma 550 dolarjev na prebivalca. BDP se zmanjšuje, tako da se za leto 2001 ocenjuje na vsega 1,53 milijarde ameriških dolarjev. Večino (41 %) ga že ustvarijo s storitvami, ki jim po pomenu sledita kmetijstvo (38 %) in industrija (21 %). Kar 50 % BDP ustvari zasebni sektor. Inflacija se znižuje. Leta 2001 je bila na letni ravni 7 %, dve leti pozneje pa je znašala samo še 4 %.

Povprečna letna realna rast BDP med letoma 1990 in 1996 je bila izrazito negativna, kar -12,7 %. V letu 1993 se je BDP zmanjšal za 13,4 %, v letu 1994 pa za kar 26,2 %. Do leta 1995 se je skrčil na vsega 54 % vrednosti v letu 1990. Čeprav so se negativne številke njegovega spreminjanja v zadnjih letih manjšale, je njegova nominalna vrednost na prebivalca zdrknila zelo nizko, na vsega 290 ameriških dolarjev v letu 2002. Malo bolj ugodno podobo kaže vrednost BDP po kupni moči na prebivalca, ki po oceni za leto 2003 znaša 1600 dolarjev.

Po razpadu Sovjetske zveze mnogi industrijski objekti propadajo, še vedno pa je živa ovčereja, ena od glavnih kirgizistanskih kmetijskih panog. Foto Irena Mrak.

Kljub temu velja kirgizistansko gospodarstvo za najbolj liberalnega in najbolj odprtega v regiji. Razmere so se zaradi gospodarskih reform predsednika Akajeva, povečane kmetijske pridelave in krepitve zasebnega sektorja vsaj v nekaterih segmentih začele izboljševati že sredi devetdesetih let 20. stoletja, tako da tudi kirgizistanski model gospodarske transformacije velja za dokaj naprednega. Poudarek reform je bil na uvajanju tržnega gospodarstva, privatizaciji in privabljanju tujih investitorjev. Privatizacijo majhnih in srednjevelikih podjetij so med letoma 1992 in 1996 uspešno izpeljali z lastninskimi certifikati. Privatizacija velikih podjetij poteka na javnih dražbah, zato je počasnejša. Zasebni sektor je leta 1996 ustvaril 75 % kmetijske pridelave in 90 % prihodka v trgovini. Velik del kmetijskih zemljišč je država dala v najem zasebnim kmetovalcem, najprej za dobo 49 let, nato pa je možnost najemnega obdobja podaljšala na 99 let. Za izpeljavo gospodarskih reform je Kirgizistan dobil več ugodnih kreditov od mednarodnih finančnih ustanov (Mednarodna banka za obnovo in razvoj, Mednarodni denarni sklad) in tudi od nekaterih držav (Turčija, Japonska, Evropska zveza).

Opisani ukrepi pa so v prvi vrsti spisek pričakovanj in želja po spreobrnitvi negativnih teženj kirgizistanskega gospodarstva; praksa je vsekakor precej bolj siva in nedorečena. Zaradi nevarnosti pred etničnimi konflikti, ki izhajajo tudi iz zahtev po zemljiški reformi in nesoglasij glede koncesij za uporabo vodnih virov za namakanje, so reforme že leta 1992 nekoliko zastale. Pojavila se je velika zadolženost države. Leta 1999 je zunanji dolg znašal 1,13 milijarde ameriških dolarjev, do leta 2002 pa je narasel na 1,5 milijarde dolarjev, kar je nekje v okviru enoletnega BDP države. Takšne težnje lahko ogrozijo nadaljnji gospodarski razvoj.

Leta 1993 je Kirgizistan postal prva država, naslednica nekdanje Sovjetske zveze

v srednji Aziji, ki je zapustila gospodarsko cono rublja. 10. maja 1993 je uvedla lastno denarno enoto som (KGS; leta 2001 je bil 1 ameriški dolar vreden 48,38 somov). Odločitev je podprl tudi Mednarodni denarni sklad, tako da večjih negativnih učinkov uvedbe samostojne valute ni bilo. Res pa je, da tudi ne veliko pozitivnih.

Za kirgizistansko gospodarstvo je ključnega pomena regionalno sodelovanje, ki poteka v dveh smereh. Prva temelji na gospodarski integraciji z naslednicami nekdanje Sovjetske zveze, druga pa na povezovanju v svetovne integracije. Z ustanovitvijo Skupnosti neodvisnih držav (21. 12. 1991) se je na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze vsaj formalno znova oblikoval enoten gospodarski prostor. Za poglobitev medregionalne gospodarske integracije se je Kirgizistan leta 1994 pridružil skupni gospodarski coni, ki sta jo ustanovili sosedi Kazahstan in Uzbekistan. Tako imenovana Evroazijska unija ni zaživela. Propadla je tudi ideja o skupnem srednjeazijskem trgu iz leta 1994. Glavni razlogi za neuspešno povezovanje srednjeazijskih držav so medsebojno tekmovanje za tuje naložbe in mednarodno pomoč, spodbujanje enake gospodarske zasnove in usmeritve namesto regionalne specializacije, politična nasprotja in težnje posameznih držav po vodilni vlogi v regiji. Leta 1996 so Rusija, Belorusija, Kazahstan in Kirgizistan sklenili carinsko unijo. Njen cilj je postopna odprava vseh carinskih prispevkov in pregledov blaga, s katerim trgujejo njene članice.

Leta 1998 se je Kirgizistan pridružil Svetovni trgovinski organizaciji. V zadnjem času se povečujejo možnosti za gospodarsko sodelovanje s Kitajsko. Kirgizistan intenzivno navezuje gospodarske odnose tudi z drugimi državami, saj si prizadeva postopno oddaljiti od enostranske, premočne, politično negotove in zato ovirajoče navezanosti na Rusijo in druge naslednice Sovjetske zveze.

Najpomembnejši trgovski partnerji Kirgizistana so Rusija, Kazahstan, Uzbekistan, Združeni arabski emirati, Kitajska, Združene države Amerike, Švica in Združeno kraljestvo. Poleg elektrike so najpomembnejši izvozni artikli kmetijski pridelki, zlasti meso, bombaž, tobak in volna, ter zlato, živo srebro, uran in obutev. Kirgizistan zlasti iz Rusije, Kazahstana, Uzbekistana, Turčije in Kube uvaža predvsem nafto, zemeljski plin, stroje in kmetijske proizvode.

Gospodarski "čudež" srednje Azije ima tudi temno stran. V državi ima (preveč) pomembno vlogo tako imenovana siva ekonomija. Zaradi nje je kakovost življenja dejansko nekoliko boljša, kot bi lahko skleпали iz podatka o vrednosti BDP na prebivalca. Kljub določenim uspehom na področju gospodarskih reform je večina prebivalcev čedalje bolj revnih. Najbolj prizadeti so delovno neaktivni sloji, zlasti upokojenci in brezposelni. Zdravstvene storitve so se poslabšale, zato so se pričele širiti nalezljive bolezni, povečala se je tudi poraba alkohola in drog.

Kmetijstvo

Najpomembnejša in trenutno najuspešnejša gospodarska panoga je kmetijstvo, glavna kmetijska panoga pa je živinoreja. Razvoj kmetijstva je močno podpirala

sovjetska oblast, saj je republiki Kirgiziji namenila vlogo proizvajalke mesa. Zdaj je Kirgizistan bolj ali manj samooskrbna država, saj večino pridelkov pridelava v zadostnih količinah; odvisen je le od uvoza žita.

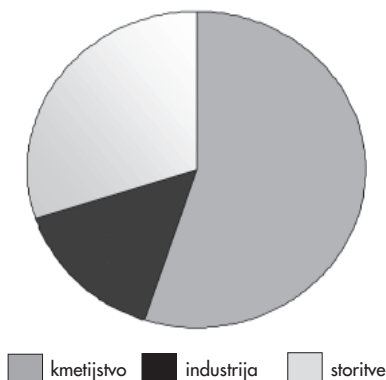
Leta 1995 se je s kmetijstvom ukvarjalo 35 % aktivnega prebivalstva, ki so k skupni vrednosti BDP prispevali 43 %. Zaradi splošne gospodarske krize in naraščanja števila prebivalcev na podeželju se je ob koncu 20. stoletja delež aktivnega prebivalstva, ki se ukvarja s kmetijstvom, povečal na 45,9 %, delež ustvarjenega BDP pa zmanjšal na 38,4 %, najnovejši podatki za leto 2002 pa kažejo, da naj bi kar 55 % v kmetijstvu aktivnih prispevalo le še 35 % BDP.

Kolektivizacija posesti, ki je potekala v tridesetih letih 20. stoletja, je močno prizadela nomade in ustaljene kmetovalce, ki so morali tako živino kot kmetijska zemljišča prepustiti kolektivnemu načinu reje oziroma obdelave. V času Sovjetske zveze je prišlo do hitre mehanizacije kmetijstva, ki pa je bila omejena le na manjši del države, saj večino njenega razgibanega površja pokrivajo skromni travniki in pašniki, primerni le za pašo.

Po osamosvojitvi se država srečuje z dilemo, kako odvezeta zemljišča in živino vrniti v zasebno last ali vsaj v stimulatívno zasebno upravljanje. Zaradi strahu pred prehodom zemljišč v last pripadnikov nekirgiških narodov je bil sprejet zanimiv model najemniškega sistema. Sprva so zainteresirani od države dobivali kmetijska zemljišča v najem za največ 49 let, pozneje pa so najemno obdobje podaljšali na 99 let. Kmetijska reforma naj bi razbila neučinkovit in nestimulativen kolektivni način gospodarjenja, toda zaradi odpora nekaterih konzervativnih lokalnih elit, etničnih nemirov, pomanjkanja finančnih sredstev in zakona, ki prepoveduje prosto trgovanje s kmetijskimi zemljišči, ni bila ravno uspešna. Že v nekaj letih je skoraj povsem zastala.

Travniki in pašniki se razprostirajo na površini 9,1 milijonov hektarjev, kar je 45,4 % državnega ozemlja. Njive in trajni nasadi obsegajo 1,44 milijonov hektarjev (7,2 %). Največ jih je v širokih dolinah na severu države in v Ferganski dolini na zahodu. Okrog milijon hektarjev zemljišč je namakanih. Gozdovi poraščajo le 3,7 % površja. Najpomembnejša kmetijska dejavnost je reja ovc in goveje živine, ki je razširjena predvsem v goratem osrednjem in vzhodnem delu države. Na pašnikih se poleg ovc in goveda (v višjih legah je tudi veliko jakov; redijo jih za meso, mleko in kot tovarne živali) pasejo koze in konji. Zaradi obsežnih gorovij, surovega celinskega podnebja in nomadske tradicije je najbolj razširjena reja drobnice. Leta 1999 se je

ZAPOSILITVENA STRUKTURA AKTIVNEGA
PREBIVALSTVA KIRGIZISTANA PO OCENI
ZA LETO 2000

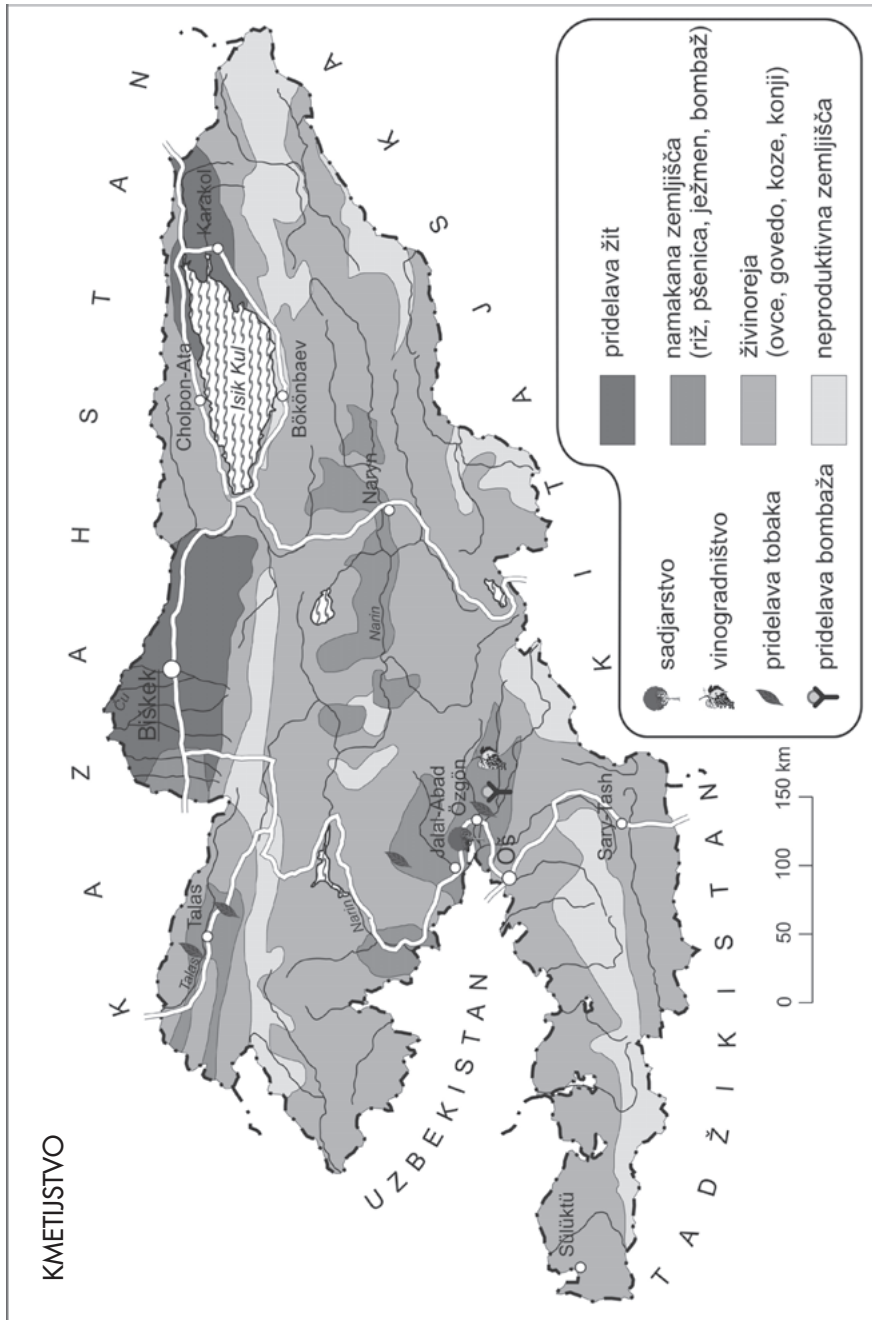
Zaradi obilice vode in sušnega podnebja večji del obdelovalnih zemljišč namakajo, vendar morajo razpoložljive vodne vire deliti z drugimi srednjeazijskimi državami. Foto Matej Gabrovec.

po visokogorskih pašnikih paslo 3.570.000 ovc in koz. Njihovo število se je v zadnjih letih močno zmanjšalo, saj je še na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja čreda presegala 5 milijonov glav. Leta 1999 je bilo v Kirgizistanu 825.000 glav goveje živine in 320.000 konjev. Kirgiški konji s kratkimi nogami in debelim trupom so svetovno znani. Zelo znan kmetijski proizvod je tudi kumis, kisl alkoholna pijača iz kvašenega kobiljega mleka.

Del Kirgizov se še vedno preživlja s polnomadsko živinorejo. Svoje črede v poletnih mesecih odženejo na visokogorske pašnike, kjer pastirji bivajo v tradicionalnih jutih. Zime preživljajo v stalnih naselbinah v nižjih nadmorskih višinah.

Sovjetski planerji so v republiki Kirgiziji predvidevali visoko produkcijo mesa, kar je kmetijska podjetja sililo, da so povečevala črede. Posledica je bila čezmerna paša, kar je pospeševalo erozijo prsti in erozijo nasploh. Z neodvisnostjo Kirgizistana so velikosti čred zmanjšali. Kljub velikemu pomenu živinoreje je ta v 20. stoletju zaradi uveljavljanja drugih kmetijskih panog in industrije postopoma izgubljala prej močno prevladujočo vlogo.

Po 2. svetovni vojni se je zelo povečala vloga poljedelstva. Podlaga za povečanje tovrstne pridelave je bila ureditev namakanih zemljišč v širokih dolinah na severu države, v nekaterih dolinah na jugu države ter v okolici velikih umetnih jezer. Namakana zemljišča se soočajo s problemom zaslanjevanja, zaradi nedorečene delitve razpoložljive vode za namakanje pa so se pojavile tudi politične napetosti. Glavna poljedelska območja so v Ferganski dolini ter na ravninah ob rekah Ču in

Obiranje bombaža na polju v Ferganski dolini. Foto Irena Mrak.

Talas. Zaradi bolj milega podnebja je pomembno kmetijsko območje tudi ob jezeru Isik Kul.

Zlasti v okolici Biškeka na severu države so leta 1999 pridelali 1.630.000 ton žita. Pridelek je sestavljen iz pšenice, ječmena in ovsa. Na namakanih poljih v topli Ferganski dolini gojijo zlasti bombaž, tobak, riž, sojo in sladkorno peso. Slednje so na začetku 20. stoletja začeli gojiti ruski kolonisti. V primerjavi s sosednjimi srednje-azijskimi državami ni bilo pridelovanje bombaža v Kirgizistanu nikoli v težišču poljedelske pridelave. Pomembna poljedelska kultura je tudi krompir (1.000.000 ton leta 1999). Pomembno vlogo v kmetijstvu Kirgizistana imajo tudi sadjarstvo, zelenja-darstvo in vinogradništvo. Gojijo marelice, melone, lubenice, kumare in buče. Tobak pridelujejo zlasti v dolini Naukat na jugu države in ob reki Talas. Nekaj industrijskih rastlin gojijo tudi v okolici Biškeka, jezera Isik Kul ter v

dolinah rek Talas, Ču in Narin. Omembe vredni kmetijski dejavnosti sta še svilgojstvo in čebelarstvo.

Gozdarstvo in ribolov sta gospodarsko manj pomembna. Gozdarstvo se je razvilo na podlagi gozdov v hribovitem delu države, ki pa so že dodobra izsekani. Letno posekajo samo še okrog 6000 m³ lesa. Kirgizistan se lahko pohvali z največjim naravnim orehovim gozdom na svetu. Ribe lovijo le v večjih naravnih jezerih. Za leto 1997 se ocenjuje, da so jih nalovili 300 ton.

Zaradi ugodnih podnebnih in vremenskih razmer se je v zadnjih nekaj letih razmahnilo gojenje indijske konoplje in maka. Gojenje rastlin, iz katerih se pridobivajo opojne substance, je uvedla že Sovjetska zveza. V republiki Kirgiziji so pridelali kar tri četrtine od vseh rastlin, iz katerih so v sovjetski farmacevtski industriji izdelovali opiate. V sodobnosti je pridelovanje drog nenadzorovano, zato sta proizvodnja in prodaja mamil postali pomemben problem, ne le v Kirgizistanu, ampak tudi širše v regiji.

Rudarstvo in energetika

Zaradi raznolikih rud in velikih zalog velja Kirgizistan v svetovnem merilu za enega

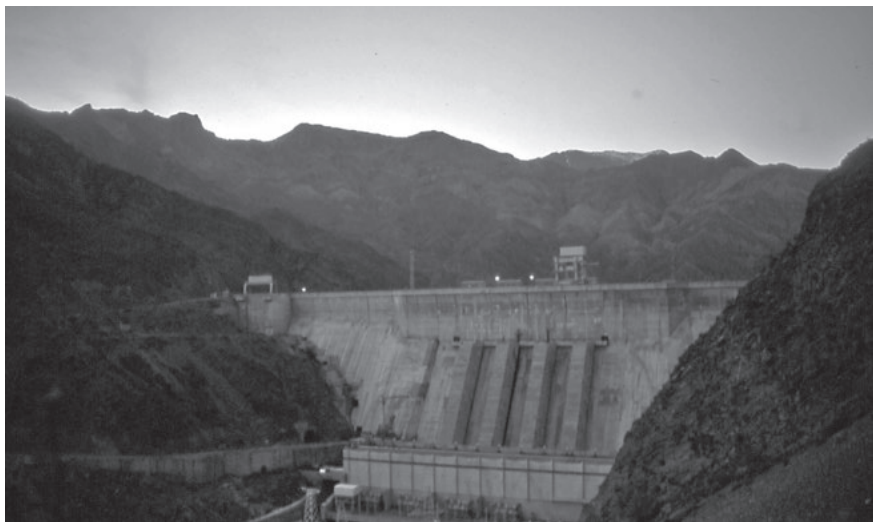
od bogatejših rudnih območij. Njegovo rudno bogastvo se zaradi odročnosti nahajališč, slabe prometne dostopnosti in pomanjkanja finančnih sredstev izkorišča le v manjši meri. Država se je zato povezala s tujimi investitorji, ki so pripravljeni vlagati v odkrivanje rudišč, njihovo izkoriščanje in predelavo rud.

Sovjetska zveza je v republiki Kirgiziji spodbujala izkoriščanje redkih in strateško pomembnih surovin, kot so uranova ruda, zlato in rude drugih dragocenih kovin. Izkoriščala so se tudi tamkajšnja nahajališča železove rude in premoga, čeprav so bile njihove zaloge zelo izdatne tudi v nekaterih drugih republikah. V oddaljenih in nedostopnih dolinah so zrasla skrivna rudarska naselja, v katerih so delali dobro plačani in izurjeni Rusi. Osnovno predelane rude so nato prepeljali v Rusijo. Z neodvisnostjo Kirgizistana so številne rudnike zaprli, strokovno podkovani delavci so se odselili nazaj v Rusijo, z njimi pa je odhajala tudi rudarska oprema.

V Kirgizistanu je eno od največjih svetovnih nahajališč zlata. Rudnik pri Kumtorju je sedmi največji rudnik zlata na svetu. V njegov razvoj je investirala tudi Chase Manhattan Bank iz Združenih držav Amerike. Svetovni pomen imajo še nahajališča živega srebra in antimona. Ležišče živega srebra je v okolici Khaydarkama. Predelovalne zmogljivosti antimona in živega srebra spadajo med največje v nekdanjih sovjetskih republikah. Kirgizistan je bogat tudi s svincem in cinkom. Ima tudi nekatere redke rude, na primer molibden, volfram in bizmut. Večina redkih rudnih bogastev je v okolici jezera Isik Kul, kjer so tudi nahajališča bakrove, kositrove, svinčeve in cinkove rude ter zlata. Ležišča uranove rude in nekaterih drugih dragocenih rud so tudi v Nebeškem gorovju. Rudnika uranove rude v dolini reke Ču najverjetneje ne bodo več izkoriščali, saj se je Kirgizistan pridružil sporazumu o

Kirgizistan ima skromna nahajališča fosilnih goriv. Še največ je rjavega premoga, ki ga v nekaterih premogovnikih izkopavajo za potrebe delovanja termoelektrarn. Foto Irena Mrak.

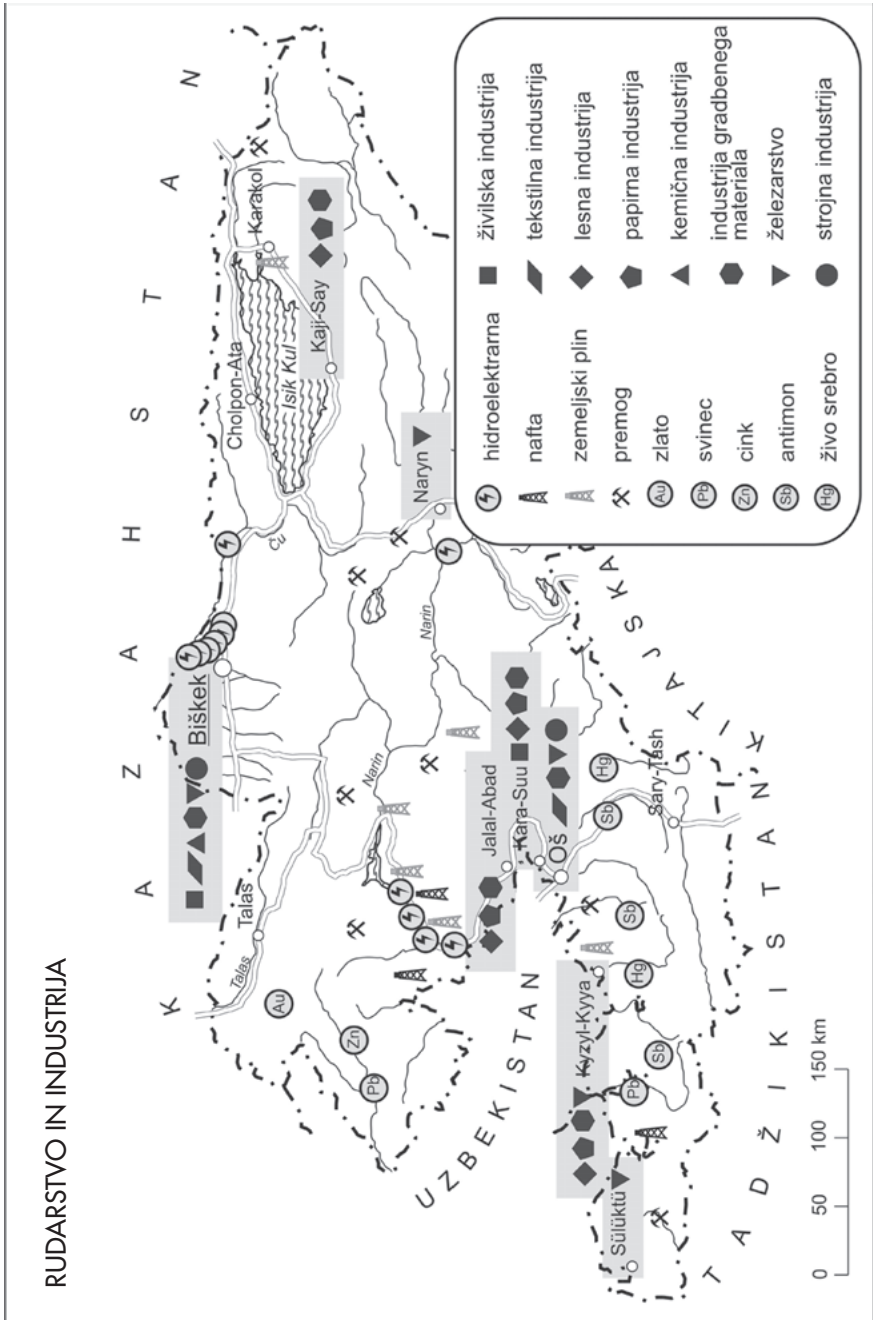
Glavni energetska vir je energija gorskih rek, ki so jih ponekod že zajezili z velikimi pregradami. Na fotografiji je jez hidroelektrarne Kürp-Say na reki Narin. Foto Matej Gabrovec.

neširjenju jedrskega orožja, nima pa nobene jedrske elektrarne.

S kovinskimi in drugimi mineralnimi surovinami bogat Kirgizistan ima malo fosilnih goriv. Izkopavanje rjavega premoga je v svetovnem merilu nepomembno. Njegova ležišča so v okolici Oša in Tash-Kömürja v Ferganski dolini ter vzhodno od Isik Kula. Zaradi zastarele opreme in povečanih stroškov izkoriščanja se je količina nakopanega premoga z 1,7 milijona ton v letu 1993 zmanjšala na vsega 400.000 ton v letu 1996, kar še vedno zadošča za kritje domačih potreb. Rjavi premog uporabljajo tudi kot gorivo v termoelektarnah. V nasprotju s sosednjimi državami ima Kirgizistan skromne zaloge nafte in zemeljskega plina, zato ju mora uvažati. Njuna nahajališča so v Ferganski dolini in na severu države, kjer je naftonosna plast v globini 2000 metrov.

Instalirana moč vseh elektrarn v državi je 3632 MW. Kar 92 % električne energije pridobijo v hidroelektarnah. Kirgizistan ima namreč velik hidroenergetski potencial, ki ga vsaj deloma tudi izkorišča. Tamkajšnje reke so za gradnjo hidroelektarn idealne, saj marsikje tečejo v razmeroma ozkih dolinah ter imajo snežni in ledeniško-snežni rečni režim. Zajezitvena jezera so večnamenska. Njihova voda se uporablja tako za pridobivanje električne energije kot za namakanje obdelovalnih zemljišč. Največ velikih hidroelektarn je na reki Narin, precej manjših pa je tudi na reki Ču, zlasti v bližini Biškeka. Največja hidroelektrarna v državi je Toktogul na reki Narin; njena instalirana moč je 1200 MW.

Proizvodnja električne energije se povečuje. Samo med letoma 1993 in 1996 se je povečala za 2,7 milijarde kWh, z 11,0 na 13,7 milijard kWh. Država proizvede dovolj

električne energije za svoje potrebe, precej pa je tudi izvozi. Z izkoriščanjem lastnih energetskega virov, predvsem pa z gradnjo hidroelektrarn, si prizadeva zmanjšati energetska odvisnost od Rusije. Prodaja električne energije Kitajski, Kazahstanu in Uzbekistanu je eden od pomembnejših zunanjetrgovinskih zaslužkov. V prihodnosti se bo njen izvoz zaradi načrtovane gradnje večjega števila hidroelektrarn na gorskih rekah gotovo še povečal.

Industrija

Industrializacija na območju Kirgizistana je bila glede na njen splošni razmah v Sovjetski zvezi bolj skromna in tudi bolj pozna, zlasti zaradi njegove odmaknjene lege in težavne prometne prehodnosti. Razvoj industrije je tesno povezan s centralnoplansko, industrijsko naravnano politiko Sovjetske zveze, ki je republiki Kirgiziji namenila predvsem vlogo proizvajalca kmetijskih pridelkov, zlasti mesa, delno tudi bombaža. Kljub temu je Kirgizija, ki je bila nekoč povsem kmetijsko območje, v sovjetskem obdobju doživela ekstenzivno industrializacijo. Surovine so v večji ali manjši meri uvažali iz drugih delov Sovjetske zveze, kamor so po predelavi pošiljali industrijske polizdelke in nekatere končne izdelke. Večina sodobne industrije je namenjena predelavi kmetijskih pridelkov.

Območje Kirgizistana v tako imenovani "carski industrializaciji" po letu 1861 ni bilo udeleženo, saj so se prvi industrijski obrati pojavili šele v tridesetih letih prejšnjega stoletja, v sovjetskem obdobju. Pomemben mejnik za razvoj industrije v azijskem delu Sovjetske zveze je bila 2. svetovna vojna. Takrat se je zaradi strateških in varnostnih razlogov velik del proizvodnje preselil na Daljni vzhod in v druge, od evropskih bojišč oddaljene dele države. Ta faza industrializacije sovjetskega imperija je Kirgizijo zaobšla, saj je bila prostorsko odmaknjena od glavnih prometnih poti in zato težko dostopna. Glavna faza v razvoju tamkajšnje industrije je bila v šestdesetih letih 20. stoletja. V obdobju po Stalinovi smrti je kirgiška industrijska proizvodnja doživela stagnacijo, pri čemer je dosegala le polovico od v večini drugih republik Sovjetske zveze ustvarjenih deležev družbenega proizvoda. Zastarela industrija je bila delovno in surovinsko ekstenzivna. Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja so industrijsko proizvodnjo skušali preusmeriti v delovno intenzivne panoge z majhno porabo energije, zlasti v tekstilno industrijo, vendar so se soočili s pomanjkanjem delovne sile, razvoj pa je oviralo tudi neučinkovito prometno omrežje.

Zdajšnja kirgizistanska industrija temelji zlasti na predelavi domačih surovin. Razvite so, bolje rečeno "obstojajo" tekstilna (izdelava bombažnih in svilenih tkanin, preprog in pletenin), obutvena, živilska (tovarne sladkorja, predelovalnice mesa, mleka, povrtnin in sadja), tobačna, strojna in kovinska industrija (proizvodnja kmetijskih in rudarskih strojev). Večina industrijskih dejavnosti je povezana s predelavo kmetijskih pridelkov. V zadnjih letih obrati živilske industrije sestavljajo kar polovico zmogljivosti industrijskega sektorja. Na severu države je že v sovjetskih časih brez upoštevanja lokacijskih dejavnikov zraslo tudi nekaj tovarn težke industrije. Surovine zanje so

prihajale iz Rusije, kamor so se vračali njihovi polizdelki. Glavno središče težke industrije je Biškek.

Sicer je industrija prisotna zlasti v severnem in jugozahodnem delu države. Na njenem severu so tovarne električnih in gospodinjskih aparatov (televizorji, pralni stroji ipd.), tam proizvajajo tudi strojno opremo in rezervne dele, pomembne za vzdrževanje kmetijskih strojev. V tovarnah v Ferganski dolini se ukvarjajo zlasti s predelavo rud kovin in nekovin. Večino rud le rafinirajo, nakar jih izvozijo v Rusijo. V Ferganski dolini je tudi večina kirgizistanskih tekstilnih tovarn.

Največji industrijski središči v državi sta Biškek (težka in elektrotehnična industrija) in Oš (tekstilna industrija). V Kara-Balti zahodno od Biškeka je velika tovarna preprog, v Tokmoku vzhodno od prestolnice pa je tovarna elektrotehničnih naprav (televizorji), ki je v mešani korejsko-kirgizistanski lasti.

Po razpadu Sovjetske zveze se je industrijska proizvodnja prepolovila, saj so se stroški nabave surovin močno povečali, prej zagotovljeno tržišče pa je izginilo. Gospodarstvo države je močno osiromašila leta 1992 sprejeta ruska odločitev, da se morajo v Rusijo vrniti vsa vojaška in druga strateško pomembna industrijska proizvodna sredstva. Skupaj z njimi so odšli tudi ruski strokovnjaki.

Kirgizistanski industrijski sektor zaposluje le še 15 % aktivnega prebivalstva, ki prispevajo 25 % od vrednoti BDP države. Razdelimo ga lahko na tri različne tehnološke ravni. Prva raven je najstarejša in najbolj zastarela. Vključuje predelavo kmetijskih pridelkov in tradicionalno obrt. Tradicionalne obrtne dejavnosti so proizvodnja sandal in preprog ter zlatarstvo. Druga raven se ukvarja s predelavo rud in drugih mineralnih surovin. Na podlagi domačih in uvoženih surovin so se razvile metalurgija ter strojna in elektrotehnična industrija. V zadnjih nekaj desetletjih se je pojavila tretja, tehnološko najbolj razvita raven. Sestavljajo jo tekstilna, elektrotehnična, elektronska in strojna industrija. V Jalal-Abadu oziroma njegovi bližnji okolici od leta 1997 nastaja sodobno tehnološko središče, kar je zametek nove, v sodobne mednarodne tokove vpete industrijske proizvodnje.

Promet

Prometni položaj Kirgizistana je izrazito neugoden, saj leži v prometno izoliranem, neprehodnem žepu osrednjega dela Azije. V sodobnosti čezenj ne poteka nobena pomembna transkontinentalna prometna povezava. V srednjem veku je prek njegovega južnega dela vodila slovita Svilna pot, ki je zlasti trgovsko povezovala Evropo in Kitajsko. Prometno povezovanje s sosednjimi državami in morda še bolj znotraj Kirgizistana samega je močno oteženo zaradi razgibanega reliefa. Prometna izoliranost je prav gotovo eden izmed glavnih dejavnikov, ki zavirajo razvoj države, ne le zaradi pomanjkanja prometnic, ampak tudi zaradi visokih transportnih stroškov. Večina prometnih poti iz Kirgizistana poteka čez ozemlje nekdanje Sovjetske zveze, kar omogoča bolj ali manj neposreden vpliv ruskih oblasti na njegovo prometno, gospodarsko in drugo politiko.

Kirgizistan ima 18.500 km cest; devet desetih jih ima asfaltno prevleko. Glavna prometna vez s sosednjimi državami je cesta Alma Ata–Biškek–Taškent. Severni in južni del države povezuje cesta Biškek–Oš–Horug. Leta 1965 zgrajena, 630 kilometrov dolga pot poteka po izjemno slikoviti gorski pokrajini in je speljana prek mnogih visokih prelazov (na primer prek 3330 m visokega Ötmöka, 3586 m visokega Töö-Ashuuja in 3615 m visokega Taldyka), po dolini reke Narin in po vzhodnem obrobju Ferganske doline. Prometnice se je oprijelo ime “Cesta nad oblaki”. Pomembna trgovska pot in glavna povezava s Kitajsko je cesta Biškek–Balykchy ob Isuk Kulu–Naryn–Kašgar (Kashi), ki poteka čez 3752 m visoki preval Torugart. V državi je dokaj dobro urejen javni avtobusni promet, saj avtobusi vsaj dvakrat na dan vozijo v skoraj vse odročne vasi, samo da so te prometno dostopne. Železnica je Kirgizistan dosegla šele po 2. svetovni vojni in ima zlasti v notranjem prometnem povezovanju države nepomembno vlogo, saj železniško omrežje ni povezano. Sestavlja ga le 400 km prog s širokim, sovjetskim razmikom med tira (1,524 m). Najpomembnejša je proga Balykchy–Biškek–Lu–govoy, ki je povezana s kazahstanskim in prek njega z ruskim železniškim omrežjem, medtem ko so mesta v Ferganski dolini povezana z uzbekistanskim omrežjem.

Zaradi slabih prometnih povezav ima velik pomen za nemoteno delovanje države letalski promet. V Kirgizistanu je 50 letališč; štiri največja imajo asfaltirano oziroma betonsko vzletno-pristajalno stezo. Mednarodni letališči sta v Biškeku in Ošu. Nacionalni letalski prevoznik je Kyrgyzstan Airlines. Na območju Kirgizistana je tudi 600 km vodnih poti in 200 km plinovodov.

V želji po manjši odvisnosti od Rusije ter odpravi njenega monopola nad prometno povezanostjo Kirgizistana in drugih srednjeazijskih držav s svetom, so leta 1993 izoblikovali načrt za novo transkontinentalno povezavo, imenovano “Nova svilna pot”. V Evropski zvezi so ta alternativni prometni koridor poimenovali TRACECCA

S svojo neokrnjeno naravo je Kirgizistan dežela izjemnih možnosti za razvoj turizma, ki pa, tudi zaradi odmaknjenosti, verjetno nikoli ne bo dobil pridiha množičnosti. Foto Irena Mrak.

Zaenkrat je kirgizistanski turizem v povojih. V odmaknjenih predelih je, pogosto v kombinaciji z gorništvom, poudarek na avanturističnem in visokodoživljajskem turizmu. Foto Irena Mrak.

(Transport Corridor Europe–Caucasus–Central Asia). Pozneje sta se načrtovani cesti in železniški progi pridružila še naftovod (Inogate) in zračna pot (Southern Ring Air Route). Skupno ime za celoten projekt, ki je že prešel v izvedbeno fazo, je “Svilna pot 21. stoletja”.

Turizem

V Kirgizistanu je turistična dejavnost še v povojih, vendar ima za njen razvoj precejšnje možnosti. Kot njegove glavne prednosti se najpogosteje omenjajo naravne lepote in prostrana visoka gorovja, kjer so skoraj neomejene možnosti za tako imenovani avanturistični in visokodoživljajski turizem, da ne omenjamo izredne primernosti za pohodništvo, planinstvo in alpinizem. Ugodno je tudi menjalno razmerje, zato so za obiskovalca cene storitev zelo ugodne. Pred kratkim so se za turistične aranžmaje začeli zanimati prvi tuji operaterji, zlasti švicarski, italijanski in francoski. Tako se število tujih gostov postopoma povečuje.

Z razvojem turizma skušajo izboljšati slab gospodarski položaj v državi in povečati proračunske prihodke. Glavne ovire za njegov uspešnejši razvoj so neprepoznavnost države, prometna odmaknjenost, pomanjkanje prenočitvenih zmogljivosti, skromno razvita turistična infrastruktura, nevarnost etničnih nemirov v nekaterih delih države, negotove geopolitične razmere v regiji in globalno drugačne usmeritve na področju turistične industrije.

NAJPOMEMBNEJŠI GOSPODARSKI KAZALCI

Aktivno prebivalstvo (2000):	2,7 milijonov
Kmetijstvo (oceni za 2002 in 2000):	35 % BDP; 55 % aktivnih
Industrija in rudarstvo (oceni za 2002 in 2000):	25 % BDP; 15 % aktivnih
Storitve (oceni za 2002 in 2000):	40 % BDP; 30 % aktivnih
Stopnja brezposelnosti (1999):	7,2 %
BDP/prebivalca (2002)	290 USD
Letna rast BDP (ocena za 2003):	-5 %
BDP po kupni mo i/prebivalca (ocena za 2003):	1600 USD
Inflacija (ocena za 2003):	4 %
Delež ljudi pod mejo revš ine (poraba pod 1 USD na osebo dnevno; ocena za 2003):	50 %
Izvoz (ocena za 2003):	548 milijonov USD
Uvoz (ocena za 2003):	601 milijon USD
Glavni izvozni artikli:	bombaž, volna, meso, tobak, zlato, živo srebro, uran, zemeljski plin,
oprema	za hidroelektrarne, evlji
Glavni uvozni artikli:	nafta in plin, stroji,
oprema,	
Glavni zunanjetrgovinski partnerji (2002):	kemikalije, hrana Švica, Rusija, Združeni arabski emirati, Kitajska, Kazahstan, Združene države Amerike, Uzbekistan

GLAVNI OKOLJSKI PROBLEMI

V Kirgizistanu je za stalno naselitev in gospodarske dejavnosti primerna komaj tretjina površja. Večji del prebivalstva živi na petini površja države, kjer so opazni tudi najbolj intenzivni negativni vplivi na okolje. Gre za raznovrstne probleme; pri nas se srečujemo le z nekaterimi med njimi.

Erozija in zaslanjevanje prsti

Groba analiza rabe tal kaže naslednje zemljiške kategorije: 45 % je pašnikov in travnikov, 44 % površja zavzemajo neproduktivna skalnata in peščena zemljišča, ledeniki ter jezera, 7 % je njiv in 4 % gozdov. S kmetovanjem se ukvarja več kot polovica prebivalstva. Intenzivnost kmetijstva se je v desetletju po osamosvojitvi precej zmanjšala, na kar kažejo tudi podatki o skromnejši porabi mineralnih gnojil. Najpomembnejša s kmetijsko pridelavo povezana okoljska problema sta erozija prsti, ki se na strminah pojavlja zlasti zaradi čezmerne paše in izsekavanja gozda, ter zaslanjevanje prsti, ki se pojavlja na neustrezno urejenih namakanih zemljiščih.

Izgube vode pri namakanju

Vodno bogastvo je v Kirgizistanu prav gotovo eden od glavnih naravnih virov. Več kot 3500 rek prispeva, da je skupni letni odtok površinskih voda z njegovega ozemlja kar okrog 50 milijard kubičnih metrov. Na podlagi medvladnega dogovora držav srednje Azije lahko Kirgizistan uporabi 24 % letne prostornine odtoka površinskih voda, ostanek pa pripada sosednjim državam Kazahstanu, Uzbekistanu, Tadžikistanu in Kitajski. Pomembne zaloge vode so tudi v naravnih in umetnih jezerih, nastalih za jezovi hidroelektrarn. 13 umetnih jezer meri skupaj 378 km². Poraba vode je porazdeljena med kmetijstvo (90 %), industrijo (7 %) in gospodinjstva (3 %). 89 % od vode, ki je namenjena kmetijstvu, se porabi za namakanje. Izgube vode med tovrstno uporabo se ocenjujejo na 23 %, kar gre pripisati zlasti uporabi neučinkovitih in slabo vzdrževanih namakalnih sistemov. Problem je v tem, ker se kljub izobilju vode izgube pojavljajo ravno tam, kjer je zaradi izdatne porabe zaznati njeno nenehno pomanjkanje. Prav vse večja poraba vode za namakanje je razlog, da je reka Sir Darja precej manj vodnata, kar skupaj s prav tako vodno

preveč intenzivno izrabljeno Amu Darjo odločilno prispeva, da zelo hitro izginja Aralsko jezero, ogroženo pa je tudi nekoč intenzivno kmetijstvo v njegovem zaledju.

Onesnaževanje voda

Spremljanje kakovosti voda v Kirgizistanu je pokazalo, da bakteriološkim normativom ne ustreza 14 % odvzetih vzorcev, fizikalno-kemijskim normativom pa 34 %. Onesnaženju so izpostavljene zlasti vode v porečjih Čuja in Sir Darje ter v pojezerju Isik Kula. Ugotovljene so bile povišane vsebnosti amonija in dušika, cinka, nafte, organskih ter drugih nevarnih snovi. Pomemben vir onesnaževanja so neprečiščene odplake iz naselij in industrijskih obratov.

Najpomembnejši vir pitne vode, ki zagotavlja okrog 90 % potrebnih količin, je podtalnica. Kljub na splošno razmeroma čistemu okolju, se ravno na območjih največjih prebivalstvenih zgostitev, kjer so tudi največje potrebe po pitni vodi, opaža njena onesnaženost. V okolici Biškeka je na primer podtalnica za oskrbo mesta s pitno vodo z nitrati onesnažena do globine 150 m. Onesnaženost je v prvi vrsti posledica intenzivne živinoreje, gnojenja in namakanja obdelovalnih zemljišč ter slabih sanitarnih razmer na gosto poseljenem območju, svoje pa prispevata tudi rudarjenje in z njim povezana industrijska predelava rud.

Odpadki

Onesnaženje z odpadki povzročajo gospodinjstva, rudarjenje in industrija. V državi je 52 večjih odlagališč odpadkov, ki se razprostirajo na 210 hektarjih. Na njih je odloženo več kot 1,2 milijona m³ odpadkov. V proizvodnji uporablja nevarne snovi 53 obratov, med njimi je 18 takšnih, v katerih se pojavlja problematika kemične nevarnosti.

Z zbiranjem gospodinskih odpadkov je povezan problem neupoštevanja sanitarnih normativov. To posledično pomeni nenehno grožnjo izbruha epidemij, povezanih z žuželkami in glodalci, ki so obvezni spremljevalci neorganiziranih in neurejenih odlagališč. Takšna odlagališča so tudi latentna nevarnost za onesnaženje površinskih voda in podtalnice.

V industrijskem sektorju je temeljni problem nenadzorovano odlaganje strupenih odpadkov. Za hranjenje takšnih snovi v Kirgizistanu nimajo na razpolago posebej za to urejenih objektov. Izjema so količinsko skromni radioaktivni odpadki z urejenim skladiščenjem.

Kakšen je dejanski vpliv teh snovi na okolje, je ob pomanjkanju podatkov težko natančneje opredeliti. Znano je, da je v dolini reke Ču okrog 5000 t strupenih snovi primernih za sežig in da tam letno zavržejo okrog 10.000 t anorganskih strupenih snovi. Prav tako trenutno ni mogoče opredeliti vplivov na okolje zaradi rudarjenja in črne metalurgije, dveh sorazmerno pomembnih gospodarskih dejavnosti v državi.

PRIPORO ENA POT

Karta na strani 84

1. dan: Biškek

Glavno mesto Kirgizistana Biškek leži na Čujski ravnini v skrajnem severnem delu države, blizu meje s Kazahstanom, na nadmorski višini med 700 in 900 m. Nastalo je leta 1825, med čujskima levima pritokoma Ala-Archa in Alamidin. V obdobju Sovjetske Zveze se je imenovalo Frunze. Beseda "biškek" je izraz za leseno pinjo, ki se uporablja za izdelavo kvašenega kobiljega mleka kumisa.

Mesto je tipičen primer sovjetskega urbanega načrtovanja, saj so zanj značilne široke ulice, ki jih z obeh strani obdajajo drevoredi različnih vrst listavcev. Biškek velja za najbolj "zeleno" srednjeazijsko prestolnico. Pozno jeseni prebivalci odpadlo listje nagrabijo in spravijo v kupe, ki jih zažgejo. Takrat se mestne ulice za teden ali dva zavijejo v gost dim.

Mesto se je najhitreje širilo med 2. svetovno vojno, ko so sem v strahu pred

Glavno mesto Kirgizistana z zmesjo "sovjetske" in orientalske arhitekture ter s številnimi drevoredi velja za najbolj "zeleno" srednjeazijsko prestolnico. Foto Matej Gabrovac.

napredujočo nemško vojsko preselili več industrijskih obratov iz evropskega dela tedanje Sovjetske Zveze. Obenem z njimi so se priselili tudi usposobljeni delavci, ki so bili večinoma ruske narodnosti, tako da je Frunze postalo izrazito "rusko" mesto. Kljub novodobnemu odseljevanju ruskega prebivalstva je takšno tudi ostalo in le nekateri veliki bazarji mu dajejo pridih živahnega srednjeazijskega mesta.

Ogleda vredni so nekdanji Leninov, zdajšnji Narodni muzej, pred katerim je do avgusta 2003 stal Leninov kip, opera in še nekaj manjših muzejskih zbirk.

Po uradnih ocenah za leto 2002 ima Biškek 780 000 prebivalcev, neuradne ocene pa navajajo celo številko 1.300.000, saj se v zadnjih letih vanj nenehno priseljujejo dela željne množice iz revnejših delov države. Poleg Ferganske doline je mestna okolica območje najbolj intenzivne kmetijske pridelave v Kirgizistanu.

Tovarne so osredotočene na obrobju mesta. Kljub nekaterim obratom črne metalurgije, ki so dediščina sovjetskega obdobja, ima prevladujoč pomen lahka industrija, zlasti tekstilna, obutvena, elektrotehnična in živilska. Njihova proizvodnja prispeva kar polovico vrednosti BDP v Čujski oblasti (kirgiško Chüy Oblasty).

Po osamosvojitvi Kirgizistana leta 1991 je mesto doživelo hitre in predvsem korenite kulturne spremembe. V času Sovjetske zveze je bilo kar 95 % njegovega prebivalstva ruske narodnosti, Kirgizi pa so večinoma živeli po vaseh na mestnem obrobju. Rusi so imeli v rokah vse pomembne politične položaje in tudi skoraj vsa delovna mesta. Po letu 1991 se je večina ruskega prebivalstva izselila v Rusijo, v Biškek pa se je začelo zgrinjati prebivalstvo večinoma kirgiške narodnosti. Zdaj je njegova narodna sestava zelo sorodna tisti na ravni celotne države, tako da poleg Kirgizov in Rusov tu živijo Dugani, Tatari, Ukrajinci, Ujguri, Uzbeki, Korejci, Nemci in drugi. Decembra 2001 so v bližini tamkajšnjega mednarodnega letališča za potrebe boja proti terorizmu ustanovili ameriško vojaško oporišče, namenjeno izvajanju vojaških operacij v bližnjem Afganistanu. Sprva je bilo v njem nastanjenih le nekaj sto ameriških vojakov, poleti 2003 pa je oporišče postalo stalno in število vojakov se je povzpelo na nekaj tisoč.

Na severu mesto od Kazahstana ločuje Jalanaško gričevje, kjer prevladuje ekstenzivno pašništvo. Okrog 40 km južno od mesta se vzpenja Kirgiško gorovje (Kyrgyz Ala - Too), kjer je tudi narodni park Ala-Archa. Najvišji vrh Semenov Tjan Šanski je visok 4895 m. Najvišji predeli gorovja so stalno zaledeneli, manjši ledeniki pa se spuščajo do nadmorske višine 4000 m. Pobočja poraščajo sestoji tjanšanske jelke, medtem ko so breze, topoli, bresti in vrbe večinoma nižje, ob rekah. Zgodaj spomladi na travnatih pobočjih cvete divji tulipan, prednik tulipanov, kakršne v mnogih različicah poznamo tudi v Evropi. Med živalmi so še vedno pogosti srnjad, jelenjad, divji prašiči, snežni leopardi, volkovi, sokoli in orli.

Območje omenjenega narodnega parka je bilo za pohodništvo in alpinizem izjemno priljubljeno že v obdobju Sovjetske zveze. Organizirali so plezalne tabore, na katerih so sodelovali alpinisti iz vseh delov Sovjetske zveze; plezali so predvsem v stenah dveh najbolj priljubljenih gora, imenovanih Vrh Korona in Vrh Svobodna Koreja. V parku so uredili tudi nekaj smučišč, ki, odvisno od snežnih razmer, od decembra do aprila vsaj deloma še vedno obratujejo. Možno je tudi smučanje

Južno od Biškeka je narodni park Ala-Archa, kjer so tudi priljubljena zatočišča za alpiniste, na primer na območju gore Vrh Korona na fotografiji. Foto Irena Mrak.

na nekaterih ledenikih. Po letu 1991 je število obiskovalcev močno nazadovalo, turistična infrastruktura je v zelo slabem stanju; planinskih koč pa sploh ni. Rusko prebivalstvo, ki je nekdaj sestavljalo glavnino obiskovalcev, se je iz države v veliki meri izselilo, Kirgizi pa planinarjenja kot načina preživljanja prostega časa niso vajeni. Prav tako običajni kirgiški družini skromen proračun ne dovoljuje dodatnih stroškov za rekreacijo.

Za daljši obisk parka je potrebna bodisi pomoč turističnih agencij v Biškeku bodisi dobra lastna oprema. Za primerno orientacijo so na voljo sovjetski topografski zemljevidi v merilu 1 : 100 000.

2. dan: Biškek – Arslanbob

Pot iz Biškeka do Arslanboba je dolga približno 500 km. Poteka po glavni prometni osi, ki povezuje Biškek z Ošem, drugim največjim mestom v državi. V preteklosti je bila cesta v izredno slabem stanju, kar je posredno ogrožalo celo ozemeljsko celovitost Kirgizistana. Med mestoma poteka tudi živahen letalski promet; na voljo so vsakodnevni prevozi.

Gorski grebeni Nebeškega gorovja, ki so usmerjeni od vzhoda proti zahodu, delijo državo na dva dela. Med obema mestoma je omenjena cesta najkrajša, v bistvu edina kopenska vez. Poteka čez visoke prelaze, zato so stroški njenega vzdrževanja

izjemno veliki. S pojavom skrajnega islamskega gibanja v Ošu in drugih mestih ob meji z Uzbekistanom, je v preteklih letih prihajalo do nemirov in vse bolj glasnih zahtev po odcepitvi južnega dela države oziroma po nekakšni novi islamski državi v Ferganski dolini. Kirgizistanska vlada je zato pohitela z obnovo ceste, za kar je pridobila sredstva pri Svetovni banki.

Cesta iz Biškeka gre najprej proti zahodu in pripelje v mesto Kara-Balta. Tu je edina še delujoča kirgizistanska predelovalnica uranove rude, ki jo dobivajo iz Kazahstana. V Kirgizistanu namreč uranove rude ne pridobivajo več, opuščeni rudniki in rudniška jalovina pa seveda kljub temu predstavljajo velik ekološki problem. Tako so na primer morali izseliti prebivalce mesta Ming-Kush v Narinski oblasti (Naryn Oblasty), saj je tam radioaktivno sevanje preveliko.

Pri Kara-Balti cesta ostro zavije proti jugu in se po dolini reke Kara-Balta začne vzpenjati proti prelazu Töö-Ashuu (3586 m; ashuu v kirgiščini pomeni 'prelaz') v pogorju Talas Ala -Too, po naše v Talaškem gorovju. Nekdanji cestni prelaz je nekaj sto metrov nižje nadomestil predor, ki je zagotovil prevoznost prek celega leta, saj se v višjih legah pozimi in spomladi pogosto prožijo snežni plazovi.

Zatem vodi cesta po dolini reke Suusamy, ki pripada desnemu delu porečja Narina, nakar se prek prelaza Ala-Bel (3184 m) spusti proti zaježitvenemu jezeru Toktogul, ki je že v Jalal-Abadski oblasti (Jalal-Abad Oblasty). Po štirinajstih letih gradnje so ga z vodo napolnili leta 1974, ob tem pa je bilo v tamkajšnji dolini Ketmentub uničenih 26 vasi.

Glavni namen gradnje hidroenergetskega kompleksa je bil zagotoviti vodo za namakanje zlasti bombažnih polj na mejnem območju med Kirgizistanom in Uzbekistanom. Vodo so spuščali v spomladanskem in poletnem času, ko so proizvajali tudi električno energijo, pozimi pa se je jezero znova napolnilo. Takrat so potrebe republike Kirgizije po električni energiji zvečine krile druge srednjeazijske sovjetske republike.

Po razpadu Sovjetske zveze in osamosvojitvi leta 1991 je Kirgizistan začel spuščati vodo iz jezera v zimskem času, s čimer je zagotavljal lastno električno energijo, jezero pa se je polnilo čez poletje. Tako so uzbekistanska polja v vegetacijski dobi ostajala brez vode za namakanje, kar je povzročalo hudo kri meddržavnih razsežnosti.

Sredi devetdesetih let 20. stoletja pa so srednjeazijske države le dosegle dogovor o rabi vode iz Sir Darje in njenih pritokov, torej tudi iz reke Narin. Od takrat dalje vodo spet zadržujejo pozimi, sosednje države pa Kirgizistanu dobavljajo zemeljski plin ter premog in mazut za obratovanje termoelektrarn v Biškeku in Ošu. Takšno sodelovanje je vseeno tvegano, saj je zelo odvisno od letnih vremenskih razmer. To zahteva nenehna medsebojna dogovarjanja na meddržavni ravni, katerih uspešnost je lahko odvisna tudi od trenutnih političnih razmer.

Pet velikih hidroelektrarn na reki Narin pokriva 90 % kirgizistanskih energetskega potreb; leta 2002 so proizvedle 4085,4 milijonov kWh.

Cesta proti Ošu poteka ob Toktogulskem jezeru v soteski reke Narin, ki je dolvodno ojezerjena še na enem mestu. Ker večkrat prečka mostove, se enkrat drži levega brega reke, drugič desnega.

Ker vodo iz velikih umetnih jezer na reki Narin uporabljajo tudi za namakanje, njihova gladina močno koleba, kar je vidno tudi na brežinah Toktogulskega jezera. Foto Matej Gabrovec.

3. dan: Arslanbob

Slikovita vas Arslanbob v Jalal-Abadski oblasti je postavljena na nadmorski višini 1700 m. Znana je po obsežnih nasadih orehov, imenovanih tudi "kraljevi gozdovi južnega Kirgizistana". Vas naj bi dobila ime po junaku Arslanbobu, ki so ga tu ubili v 11. stoletju. Sovražnikom ga je izdala njegova žena, odtisi njegovih nog in rok ter madeži krvi pa so baje še vedno prepoznavni.

Druga legenda govori o možu, ki mu je Mohamed naročil, naj poišče raj na Zemlji. Prepotoval je mnogo dežel, dokler ni končno prispel v čudovito dolino, ki so jo napajali gorski potoki, manjkala so le drevesa. Mohamed mu je poslal polno vrečo semen različnih sadnih dreves, med drugim tudi orehe. Popotnik je raztresel semena z gorskih vrhov in dolina se je spremenila v vrt, ki ga je negoval še dolga leta.

Orehe naj bi sicer prinesli z Malajskega polotoka, ni pa znano, na kakšen način so zašli prav v Arslanbob. Aleksander Veliki je rastlino zanesel v Evropo, pridelki iz Arslanboba pa so po Svilni poti še dolgo potovali na zahod.

Orehova drevesa uspevajo na nadmorski višini od 1000 do 1800 m in lahko dosežejo višino 30 m, njihova debela pa lahko v premeru merijo tudi 2 m.

Arslanbob je etnično uzbeška vas, kar je očitno že na prvi pogled, saj se oblačila domačinov razlikujejo od kirgiških. Moški se ločijo le po pokrivalih, ženska oblačila

pa po barvah in ornamentih.

Zadnja leta v vasi uspešno izvajajo projekt turizma na vasi. Domačini so v svojih hišah uredili prenočišča za goste, ki lahko doživijo vsakdanji vaški utrip, pri čemer jim je omogočeno tudi sodelovanje pri različnih opravilih. Del turističnega zaslužka se zbira v skupni blagajni, namenjen pa je enotni promociji. Izvajanje projekta nadzira švicarska razvojna agencija Helvetas. Nad vasjo je gorski greben, ki pripada Ferganskemu gorovju (Ferganskij hrebet). Njegovi vrhovi so visoki do 4000 m. Območje je bilo ledeniško preoblikovano, kar nakazujejo tudi obsežni morenski nasipi nad Arslanbobom. Morensko gradivo je ponekod že trdno sprijeto, na strmih stopnjah pa so nastali slapovi. Dva največja sta še posebej turistično privlačna. Drevje v bližini slapov je polno majhnih krpic, ki jih na veje navezujejo muslimanski verniki; takšna mesta namreč med Muslimani veljajo za sveta.

Domačini v Arslanbobu so se v svojih entuziazma polni turistični vnemi zelo izkazali. Foto Irena Mrak.

4. dan: Arslanbob – Oš

Glavna cesta proti Ošu gre najprej skozi središče oblasti Jalal-Abad in mesto Özgön. Jalal-Abad je upravno, gospodarsko in kulturno središče Jalal-Abadske oblasti. Leži v dolini reke Kugart, ob vznožju gora Babash-Ata, ki se vzpenjajo severno nad mestom. Za podnebne razmere na tem območju so značilna suha in vroča poletja, tople in sončne jeseni ter vlažne in ne premrzle zime, kar, tudi glede na ugodne reliefne razmere, omogoča intenzivno kmetovanje. Prevladuje pridelovanje sadja in zelenjave.

Čeprav je ohranjenih srednjeveških arheoloških ostalin malo, je bil Jalal-Abad pomembna postaja na Svilni poti. V 19. stoletju je bila tam zgrajena trdnjava Kokand, okrog katere je nastalo novejšo naselje, katerega prebivalci so se ukvarjali zlasti s poljedelstvom in trgovino. Obenem so obiskovalcem tamkajšnjih toplih vrelcev nudili prenočišča in hrano. Leta 1870 so se naselili prvi ruski priseljenci, predvsem vojaki, ki so postavili vojaško bolnišnico. Sčasoma je mesto postalo središče trgovine med nomadskimi živinorejci in poljedelci, ki so si pridelke izmenjevali.

V obdobju Sovjetske zveze so zgradili zdravilišča, prav tako se je nadaljeval razvoj

kmetijstva in zrasli so prvi obrati živilske industrije. Ob njej sta zdaj v mestu zastopani še elektrotehnična industrija in industrija gradbenega materiala.

Özgön leži okrog 50 km severovzhodno od Oša, blizu meje z Uzbekistanom. Širše območje mesta je na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja doživljalo hude etnične spore med Kirgizi in Uzbeki. Konflikti so višek dosegli leta 1990, ko je v spopadih umrlo več kot 300 ljudi. Sicer je območje znano zlasti po kakovostnem özgönskem rižu, ki ga pridelujejo ob reki Karadar'ya. Reka izvira v gorovju Alaykuu, po katerem poteka državna meja s Kitajsko. Cena özgönskega riža je v primerjavi z drugimi vrstami višja, semena pa imajo svetlo rjavo patino, ki jo povzroča tamkajšnja prst. Prodajalci na tržnici za dokaz njegove pristnosti naredijo pred kupcem preizkus z vodo. Če se riž v vodi spere, potem ni pravi, če pa ohrani rjavkasto barvo, je njegova pristnost potrjena.

Özgön ima dolgo zgodovino, saj se v raznih listinah omenja že od 2. stoletja pred našim štetjem dalje. Od nekdaj je bil pomembna trgovska postojanka na poti med Fergansko dolino in gorato notranjostjo območja zdajšnjega Kirgizistana. Prvotno mesto je nastalo okrog trdnjave iz 8. stoletja, postavljene na bregu reke Karadar'ya; njene razvaline so še opazne. Mesto je najbolj cvetelo med 10. in 12. stoletjem, v obdobju države Karahanid. V 13. stoletju ga je uničil Džingiskan, ohranili pa so se minaret in trije mavzoleji, ki predstavljajo edinstvene arhitekturne spomenike srednjeveške srednje Azije.

Özgönski opečnati minaret je visok dobrih 27 m. Njegov spodnji del ima obseg 8,5 m, zgornji pa 6,2 m. Sodeč po dekoracijah in nekaterih ključnih sestavnih delih so ga večkrat obnavljali. Severni, Srednji in Južni mavzolej v njegovi bližini so bili zgrajeni v 11. in 12. stoletju.

5. dan: Oš

Med mestoma Jalal-Abad in Özgön poteka meja med Jalal-Abadsko in Oško oblastjo (Osh Oblasty). Slednja je do nedavnega obsegala ves jugozahodni del Kirgizistana. Zaradi rastoče nevarnosti medetničnih konfliktov so pred kratkim na delu njenega ozemlja ustanovili Batkensko oblast (Batken Oblasty), sedmo oblast v državi.

Oš je drugo največje mesto Kirgizistana (ocene za leto 2002 navajajo okrog 300.000 prebivalcev) in upravno središče oblasti. Od Biškeka je oddaljen 1290 km. Leži v osrčju Ferganske doline, le nekaj kilometrov vzhodno od meje z Uzbekistanom. Nadmorska višina na območju mesta je 1000 m. Skozenj v smeri od juga proti severu teče reka Ak-Buura, ki izvira v Alajskem gorovju (Alajskij hrebet) na jugu države. Etnična sestava prebivalstva je pestra, kar je najbolj razvidno na osrednjem bazarju, kjer se srečujejo Uzbeki, Kirgizi, Tadžiki in čedalje bolj redko Rusi. V primerjavi z Biškekom je Oš tipično srednjeazijsko mesto, na nedavno preteklost spominja le še "sovjetska" arhitektura. Mestna zgodovina je dolga kar 3000 let. Najstarejše arheološke najdbe segajo v 5. stoletje pred našim štetjem.

O nastanku mesta je znanih več legend; med drugim naj bi ga ustanovila kralj Salomon ali pa celo Aleksander Veliki. Prvi pisni viri o obstoju Oša so iz 8. stoletja našega štetja, ko je bilo tu središče proizvodnje svile na Svilni poti; na njej je bilo mesto nedvomno ena od najpomembnejših postojank.

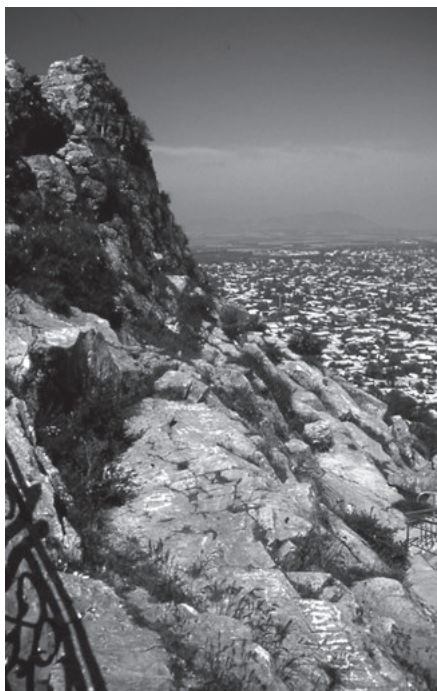
Med 10. in 12. stoletjem je bil Oš tretje največje mesto v Ferganski dolini. V 13. stoletju so ga uničili Mongoli, vendar je bil zaradi svoje pomembne strateške lege kmalu obnovljen. Njegovi prebivalci so sprva živeli zlasti od karavan in trgovcev na poti proti vzhodu. Sčasoma so se vanj priselili še različni obrtniki, pa tudi živinorejci in poljedelci. S priključitvijo k carski Rusiji se je Oš hitro razširil na levem, zahodnem bregu reke.

V zahodnem delu mesta je Sulejmanova gora (Sulaiman Too), ki med muslimani velja za sveto. Na njej naj bi molil Mohamed, zato je postala romarsko središče. Njen profil spominja na nosečo žensko, zato verjamejo, da ženske, ki ne morejo imeti otrok, rešitev za ta problem najdejo na njenem vrhu. Romarji obiskujejo Sulejmanovo goro od 10. stoletja dalje, ko se je še imenovala Takht-i-Suleyman (Sulej-manova krona). Po nekaterih virih naj bi se do 16. stoletja imenovala Bara-Kukh (Lepa gora). Vzpetina je iz apnenca, na njenem vznožju pa so ohranjeni napisi, ki naj bi nastali že v železni dobi. V umetno skopanih rovih v notranjosti gore so po 2. svetovni vojni uredili Zgodovinski muzej.

Poseben čar daje mestu osrednji bazar, ki je eden od najbolj slikovitih v srednji Aziji, zlasti zaradi mešanja pripadnikov različnih narodnosti.

V okolici Oša je več premogovnikov ter rudnikov svinca in cinka, glavne dejavnosti okoliškega prebivalstva pa so ovčereja, z njo povezana pridelava volne, in polje-delstvo. Na namakanih obdelovalnih zemljiščih gojijo predvsem bombaž, tobak, riž, žitarice ter razno sadje in zelenjavo. Namakalni sistem je v slabem stanju, saj so betonski kanali odprti in na prenekaterih mestih puščajo.

Glavni industrijski panogi na območju mesta sta tekstilna industrija, ki temelji na svili in bombažu, ter živilska industrija. Oš je tudi univerzitetno mesto. Med zadnjimi ustanovljenimi visokošolskimi izobraževalnimi ustanovami v državi je turška univerza, kar kaže na vse večjo prisotnost te islamske države na območju srednje Azije.

Nad Ošem, drugim največjim mestom v Kirki-zistanu, se strmo vzpenja romarska Sulejmanova gora. Foto Matej Gabrovec.

6. dan: obmo je južno od Oša – Biškek

Južno od Oša, v porečju reke Aravan-Sag, je območje devonskih apnencev, v katerih so razviti površinski in podzemeljski kraški pojavi. Pojavljajo se v hribovju, ki sega do 1500 m visoko, medtem ko je dolinsko dno na nadmorski višini 800 m. Zelo zanimive so povsem vodoravne kraške jame, ki jih je okrog 60. Najdaljša je dolga 380 m in ima bogato kapniško okrasje.

Na tem območju so do leta 1945 kopali mineral tujamunit, ki so ga uporabljali pri pridobivanju radija, tega pa so potrebovali za izdelavo atomskih bomb. Rudnik tujamunita jugovzhodno od kraja Eski-Nookat je imel sedem obzorij, ki so bila med

Reka Aravan-Sag se na poti proti Ferganski dolini prebija čez sotesko, ki jo je izoblikovala v devonskih apnencih, v katerih so nastale tudi kraške jame s kapniki. Foto Matej Gabrovec.

seboj povezana z vodoravnim jaškom, namenjenim prezračevanju in odvajanju vode. Na poti iz Kichi-Alajskega gorovja proti Ferganski dolini so reke izdolble globoke soteske. Nekatere je možno obiskati na enodnevnem izletu iz Oša. Ena takšnih je soteska Čili Sai v bližini Eski-Nookata. V njej so na skalnih stenah pet do šest metrov nad cesto ohranjeni petroglifi. Lepo je viden tudi primer prelomne cone, v kateri so pretrti deli skale bolj dovzetni za erozijo, to pa je tudi glavni razlog, da so petroglifi v sodobnosti tako visoko. Seveda pa so za obiskovalce bolj privlačne skrivnostnejše razlage...

Ferganska dolina je eno od najgosteje poseljenih in hkrati najbolj revnih območij v srednji Aziji. Njeno gospodarstvo temelji na intenzivnem kmetijstvu. Z razpadom Sovjetske zveze leta 1991 so nekdanje nepomembne, administrativno določene

republiške meje postale meddržavne meje, kar je močno spremenilo vsakdanje življenje številnih ljudi in korenito vplivalo na gospodarski razvoj. Ferganska dolina, ki je naravnogeografsko, zgodovinsko, gospodarsko, kulturno in socialno enoten prostor, je postala razdeljena med kar tri države, Kirgizistan, Tadžikistan in Uzbekistan. Politična delitev je povzročila hude gospodarske težave in družbene probleme, ki so povzročili etnične konflikte in pojav skrajnega islamizma.

Po umiritvi etničnih sporov so najbolj izrazite razvojne težave agrarna prenaseljenost, pomanjkanje delovnih mest in okoljski problemi. Po ocenah za leto 2002 znaša letna rast prebivalstva 2 %, kar bo, ob pričakovani postopni deagrarizaciji, v prihodnje predvidoma povzročilo še več težav, zlasti pri zagotavljanju delovnih mest, stanovanj...

Takšne razmere so idealne za razmah ekstremističnih verskih gibanj, ki so v preteklosti že ogrožala mir na tem območju. Prav zato so leta 1999 Oško oblast razdelili in nastala je nova Batkenska oblast na skrajnem jugozahodu Kirgizistana. Je večinoma gorata. Njeno razgibano površje je v nadmorskih višinah med 400 in 5621 m. Središče oblasti je mesto Batken. Podnebje je dokaj sušno, v najnižjih legah subtropsko, seveda pa se spreminja z rastočo nadmorsko višino. Po dolinah so do nadmorske višine 2600 m urejeni obsežni nasadi marelic. Oblast ima tudi nekaj rudnega bogastva; pridobivajo živo srebro in zlato.

Obisk tega območja priporočamo le v primeru, da je za potovanje na voljo dovolj časa, saj je prometna infrastruktura slaba, potovanje pa ovirajo tudi enklave, območja, ki pripadajo sosednjima Uzbekistanu in Tadžikistanu, a so od njiju prostorsko ločena in tako v celoti obkrožena s kirgizistanskim ozemljem. Enklave so nastale že v času Stalिनovega režima. Skupaj jih je sedem, od tega nekatere ne presegajo velikosti kmetije, tri pa so vendarle tako velike, da se jih zlahka opazi na podrobnejšem zemljevidu; največja je uzbekistanska enklava Sokh.

Državna meja med Kirgizistanom in Uzbekistanom še ni popolnoma določena, ker pa je prebivalstvo narodnostno pomešano, je tudi ni mogoče potegniti tako, da bi pripadnikom določenega naroda v celoti ugodila, jih umestila v matično državo in jih razdvojila od pripadnikov drugih narodov. Zato se ocenjuje, da po zdaj veljavni razmejitvi živi na ozemlju Uzbekistana okrog 130.000 Kirgizov.

Batkenska oblast je privlačna predvsem z vidika gorskega turizma, saj so zlasti v Pamirju in Alajskem gorovju dobre možnosti za vse oblike gorništvа. Turistična infrastruktura je zaenkrat še popolnoma nerazvita. Nekaj trekingov, ki so jih v preteklosti opravili zahodni turisti, so organizirale turistične agencije iz Biškeka.

Po vršnih delih Pamirja in naprej proti zahodu Alajskega gorovja poteka državna meja med Kirgizistanom in Tadžikistanom. Po gorskih dolinah v poletnih mesecih pasejo jake, drugo govedo in ovce, v zimskem času pa se pastirji in živina preselijo v bližnje vasi. Tako kot po skoraj vsaj državi se je tudi v teh predelih turizem začel razvijati šele po letu 1991. Redkim obiskovalcem je še vedno največja ovira težavna pridobitev ustreznega dovoljenja za vstop v zaprta obmejna območja.

Leta 2000 so zaradi večjega spopada med tadžiškimi islamskimi skrajneži in kirgizistansko vojsko območje Karavšina (Pamirskega in Alajskega gorovja) za

turistični obisk znova zaprli. Islamski skrajneži so pobili okrog 30 kirgizistanskih vojakov in zajeli nekaj tujih plezalcev. Po mnenju nekaterih naj bi bil spopad le krinka za prevoz večjih količin opija iz Afganistana prek Tadžikistana in Kirgizistana proti Rusiji. V Rusijo prispe namreč kar 70 % od vsega afganistanskega heroina, to pa pomeni, da na svoji poti prečka tudi Kirgizistan. Trenutno je to območje še vedno pod strogim vojaškim nadzorom in tudi domačini čez poletje svojih čred ne smejo gnati na visokogorsko pašo.

7. dan: Biškek – Tokmok – Balykchy – Karakol

Drugi del priporočene poti vodi po vzhodnem delu države, v glavnem po Isikkulski oblasti (Ysyk-Köl Oblasty). Pot okrog jezera Isik Kul z vmesnimi postanki v Karakolu in Jeti-Ögüzü nedaleč od njegove južne obale ter v mestu Cholpon-Ata na severni obali je mogoče opraviti v štirih dneh.

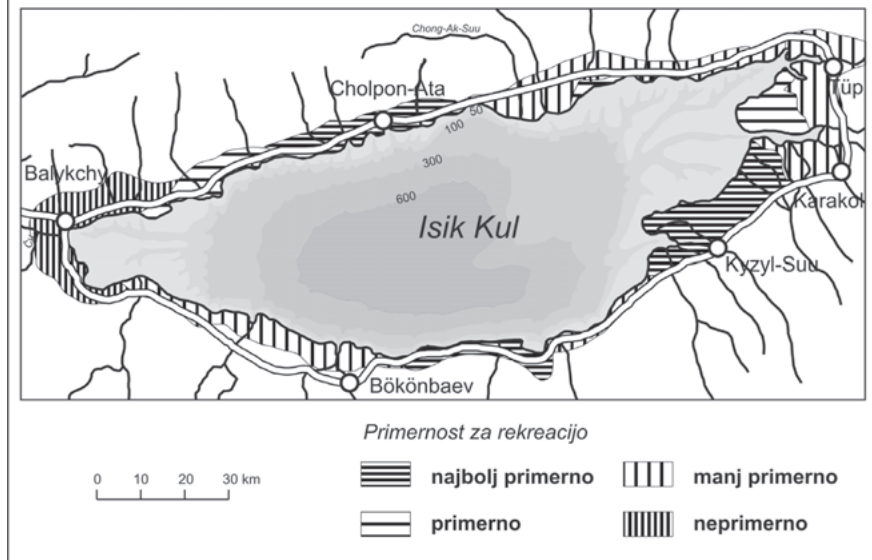
V okviru Kirgizistana je območje jezera Isik Kul turistično najbolj razvito in obiskano. V obdobju Sovjetske zveze je bilo za tujce nedostopno, pa tudi domači obiskovalci so potrebovali posebne dovolilnice. Po letu 1991 je jezero skupaj z okoliškimi gorami čedalje bolj obiskovano. Na tem območju so možnosti za nadaljnji razvoj turizma seveda izjemne.

Glavna prometnica iz Biškeka proti jezeru sprva teče po dolini reke Ču, ki je intenzivno kmetijsko izrabljena. Zadnji del poti je speljan skozi sotesko Boom, kjer so dobro vidni debeli sloji pleistocenske puhlice in ledeniško-rečnih nanosov. V mestu Balykchy na skrajnem zahodnem koncu jezera se cesta razcepi: en krak vodi po južni obali jezera, drug pa po severni. Balykcy je z Biškekom povezan tudi z železnico, po kateri oskrbujejo tržnice v glavnem mestu z zelenjavo ter drugimi pridelki in izdelki z območja v zaledju zahodne obale jezera.

Isik Kul je slikovito, dokaj veliko tektonsko jezero, ki je dolgo 180 in široko 70 km. Njegova gladina je na nadmorski višini 1608 m, tako da je za Titikako v Južni Ameriki drugo največje gorsko jezero na svetu. Skupna dolžina njegove obale je 520 km. Obdajajo ga razmeroma visoki gorski grebeni, na severu, v smeri proti Kazahstanu gorovje Kūnggöy Ala - Too, kar bi lahko prevedli v 'Sončne gore', na jugu pa Terksey Ala - Too oziroma 'Senčne gore'. Najgloblja točka jezera je 702 m pod njegovo gladino. Isik Kul pomeni v kirgiščini 'toplo jezero', saj njegova površina nikoli v celoti ne zamrzne. Razlog za to pa niso le ugodne temperaturne razmere, ampak tudi rahla slanost jezerske vode, saj je jezero brez odtoka, zato se v njem kopičijo mineralne snovi. Vanj se izliva približno 134 vodotokov, katerih porečja sestavljajo tipično endoreično območje. Da se vodna gladina ne dviga, poskrbi močno izhlapevanje, saj letno izhlapi kar okrog 800 mm vode. Nekdaj naj bi sicer obstajal jezerski odtok v reko Ču, ki pa je bil zaradi neotektonskih premikov prekinjen.

Na območju jezera je letno 2900 ur sončnega obsevanja, vdore močnih in hladnih vetrov pa preprečujejo bližnji gorski grebeni. Poleti so povprečne dnevne

JEZERO ISIK KUL

zračne temperature med 25 in 28° C, pozimi pa okrog -5° C, kar je glede na celinskost in veliko nadmorsko višino razmeroma ugodno in je brez dvoma posledica blažilnega učinka v velikih vodnih zalogah nakopičene toplotne energije.

Preglednica: Podatki o zračni temperaturi in temperaturi vode jezera Isik Kul (v Celzijevih stopinjah)

	mesec					
	maj	junij	julij	avgust	sept.	okt.
Povprečna dnevna temperatura zraka	11,5	15,0	17,3	17,0	13,3	8,2
Povprečna temperatura zraka podnevi	14,4	18,0	20,6	20,6	17,9	12,7
Povprečna temperatura zraka ponoči	8,8	11,3	13,4	13,3	9,4	4,6
Povprečna dnevna temperatura vode	12	17	20	21	19	15
Povprečna temperatura vode podnevi	14	18	21	22	20	16
Povprečna temperatura vode ponoči	10	16	19	20	18	14

Do konca šestdesetih let prejšnjega stoletja so v zaledju jezerske obale gojili mak. Polovico pridelanega opija so izvozili v sosednjo Kitajsko. Po vse močnejših protestih Organizacije združenih narodov so leta 1974 pridelovanje maka prepovedali. Za južno obalo jezera je značilno bolj sušno podnebje, zato tam prevladujejo pašniki,

Razstavljeni širdaki. Foto Irena Mrak.

ki omogočajo ekstenzivno pašo, zlasti ovc in konj. V topli polovici leta, to je med majem in oktobrom, pasejo na nadmorski višini med 2000 in 3000 m, kjer se dobro počutijo tudi napol udomačeni jaki, ki jih redijo za meso. Meso tamkajšnjih jakov je namreč izredno kakovostno. V nekaterih vaseh, na primer v Kumush Oimoku, se vse več ljudi ukvarja z izdelovanjem tradicionalnih izdelkov iz volne, imenovanih širdaki. Prodajajo jih na domu, pa tudi na bazarjih v večjih mestih, na primer v Karakolu, Cholpon-Ati in Biškeku, kjer je po njih večje povpraševanje. V jezeru so v preteklosti preizkušali torpeda, ki so jih izdelovali v uzbekistanskem glavnem mestu Taškentu. To je bil tudi razlog, da je bil obisk jezera in njegovega zaledja za tujce prepovedan. Nekoč je bilo med kraji na jezerski obali več rednih ladijskih linij, zdaj pa lahko po jezeru plujejo samo še turistične ladje.

IZDELOVANJE ŠIRDAKOV

Širdaki so iz filca sešite odeje, ki jih uporabljajo za oblogo in dekoracijo jurt. Vse delo opravijo izključno ženske. Širdaki so izdelani iz ovčje volne; najboljša je spomladanska, ki se najmanj krči. Za en širdak je potrebno okrog 10 kg volne, torej volna treh ovc. Surovo volno operejo in ročno prečešejo. Tako pripravljeno takoj zvijejo v trden zvitek in ga stiskajo dve uri. Ob tem dodajo vročo vodo, da se volna skrči in sprime v filc. Nato zvitek posušijo in ob dodajanju vroče vode ponovno stiskajo, to pot izključno ročno.

Nastali filc imenujejo kijiz. Nekaj ga pustijo v naravni barvi, nekaj pa ga obarvajo z naravnimi barvami. Kijiz razrežejo in sešijejo v različnih tradicionalnih vzorcih. Nastali izdelek se imenuje širdak.

“Sedmerico žrtvovanih bikov” je narava izoblikovala v rdečkastih paleogenskih preščenjakih. Foto Matej Gabrovec.

Nedaleč od Karakola je kraj Jeti-Ögüz, kar v kirgiščini pomeni ‘Sedem bikov’. Istoimenska dolina je 25 km jugozahodno od Karakola. Ime je povezano z legendo o nastanku kraja, saj naj bi sedem povezanih stolpov iz peščenjaka spominjalo na žrtvovane bike.

Dolina je znana tudi po toplih vrelih. Na območju Jeti-Ögüza je namreč tektonska prelomnica v smeri vzhod–zahod, zato marsikje prihajajo na plan topli vulci, v katerih je primes radona. Temperatura vode dosega 43° C. Leta 1932 so v kraju zgradili zdravilišče, ki je bilo znano po vsej Sovjetski zvezi, zdaj pa bi ga bilo potrebno, kljub temu, da ga še vedno obišče precej ljudi, ali pa prav zato, temeljito obnoviti. Po razpadu Sovjetske zveze leta 1991 sta se prav tam prvič sestala ruski predsednik Boris Jelcin in njegov kirgizistanski kolega Askar Akajev.

Na tektonsko prelomnico in erozijsko delovanje je vezan tudi nastanek posebnih oblik v rdečkastih paleogenskih peščenjakih.

8. dan: Karakol – severna obala Isik Kula – Cholpon-Ata

Karakol v zaledju vzhodne obale Isik Kula je upravno središče Isikkulske oblasti. Leta 1869 so ga ustanovili ruski kolonisti in ga poimenovali Karakol, kar pomeni ‘Črna roka’. Leta 1888 je bil po ruskem raziskovalcu Azije Nikolaju Mihajloviču

Po večini lesena pravoslavna cerkev Svete Trojice v Karakolu je ena od redkih cerkva v Kirgizistanu. Kaže na rusko poreklo ustanoviteljev mesta. Foto Matej Gabrovec.

Prževalskemu, ki je tega leta v Karakolu umrl, preimenovano v Prževalsk. Že leta 1926 mu je Leninova vladavina znova nadela prvotno ime, vendar ga je Stalinov režim leta 1935 spet preimenoval v Prževalsk. Mesto s 64.000 prebivalci je bilo nazadnje preimenovano v osamosvojitvenem letu 1991.

Med večjimi mestnimi zanimivostmi je ruska pravoslavna cerkev, ki je ena redkih cerkva v Kirgizistanu. Zgrajena je večinoma iz lesa. V njeni bližini je dunganska mošeja, ogleda vredna pa sta še muzej glasbil in tržnica, ki je najbolj zanimiva ob nedeljah, ko je na njej živahen živinski sejem.

Znanemu ruskemu raziskovalcu srednje Azije Nikolaju Mihajloviču Prževalskemu so leta 1957 uredili muzej, ki ga obkrožajo drevesne vrste iz Nebeškega gorovja in nekatere drevesne vrste iz drugih delov nekdanje Sovjetske Zveze.

Prževalski se je udeležil kar enaindvajsetih znanstvenoraziskovalnih odprav, od tega petih na območje srednje Azije. Izdelal je več zemljevidov, urejal herbarij in določil nekaj tisoč živalskih vrst. Po njem se imenuje izumrla vrsta divjega konja, ki ga je Prževalskemu še pred izumrtjem uspelo odkriti v naravnem okolju v Mongoliji, ga opazovati in opisati. Prževalski konji so se ohranili po zaslugi reje v živalskih vrtovih; njihovo število se ocenjuje na 1000.

Na svojih popotovanjih po srednji Aziji je Prževalski prečkal puščavo Gobi, odkril jezero Lop Nur in uspel priti skoraj do Lase v Tibetu. Njegova raziskovanja sta finančno podprla tedanja carska Rusija in rusko geografsko društvo. Preden je leta 1888 umrl za tifusom, si je zaželel biti pokopan na obali Isik Kula. Ker se je takrat gladina jezera dvigala, so ga pokopali malce nad obalo. Zdaj je njegov grob še višje nad jezersko gladino, ki se je v dobrem stoletju znižala za 12 m.

Jezero Isik Kul velja za drugo največje gorsko jezero na svetu. O njegovem nastanku med domačini še vedno krožijo slikovite legende. Foto Matej Gabrovec.

V zadnjih petnajstih letih gladina jezera znova rahlo narašča, kar znanstveniki pripisujejo zlasti neotektonskim premikom in globalnemu segrevanju ozračja. Na območju ob poti proti Balykchyju je podnebje precej bolj sušno kot na vzhodni strani jezera. Zato je tu za uspešno poljedelstvo potrebno namakanje, za kar izkoriščajo arteško vodo. Ker ta vsebuje mnogo mineralnih snovi, se pojavljajo težave z zaslanjevanjem prsti. Prav zaradi tega zdaj tu pridelujejo predvsem krmo za živino.

Večina turističnih krajev je na severni obali jezera. V času Sovjetske zveze je bil tam razvit tako imenovani sindikalni turizem, saj so zlasti med 25. julijem in 25. avgustom tja prihajali na oddih ljudje iz vseh delov takratne države. Na obali so zgradili ogromne hotelske komplekse, ki pa zdaj žalostno propadajo. V zadnjih letih so z zasebnim kapitalom začeli urejati manjše turistične objekte, v katerih lahko prenoči do 20 oseb. Tovrstna "družinska gostišča" postajajo vse bolj priljubljena in so v primerjavi z velikimi kolosi mnogo bolj donosna.

Največje mesto na severni obali Isik Kula je Cholpon-Ata, ki je tudi glavno turistično središče. Mesto je znano tudi po bližnjih dobro ohranjenih petroglih iz obdobja med 6. in 1. stoletjem pred našim štetjem ter po potopljeni naselbini Chengu, ki je bila v 2. stoletju pred našim štetjem središče države Usu. Ruski arheologi so našli veliko ostankov iz bronaste dobe in poznejših obdobj, kar dokazuje, da je zaradi ugodnih naravnih razmer območje že zelo dolgo gosto poseljeno. Med vsemi

najdbami je najpomembnejša grobnica tako imenovanega "Zlatega moža", ki naj bi bila iz obdobja med 3. in 7. stoletjem našega štetja.

LEGENDA O NASTANKU ISIK KULA

Predavnimi časi je bilo mesto pod visoko goro. Nad njim je bila trdnjava, v kateri je živel bogat kan, znan po svoji krutosti. Vsak dan je dal ubiti vsaj enega meščana. Nekega dne je slišal, da ima eden od njegovih podložnikov izjemno lepo hčer in kan jo je vsekakor želel imeti za ženo.

Oče in hči sta živela v majhni vasi v gorah in mnogo mladih fantov se je potegovalo za njeno srce.

Dekle je vse zavračalo z izgovorom, da ljubi drugega. Kdo je bil, ni vedel nihče, niti dekle samo...

Nekega dne je na belem konju prijezdil mladenič in vzel dekle s seboj daleč v zasnežene gore. Tam ji je dal prstan in ji obljubil, da se bo vrnil k njej, prstan pa ji bo za vselej prinašal srečo.

Minilo je vrsto let, mladenič pa se ni vrnil. Prišli pa so kanovi poslanci z darili, a dekle je zavrnilo ženitev in se zateklo v gore. Klicalo je mladeniča, a slišalo je le odmev svojega glasu. V solzah se je vračalo proti rodni vasi, ko so jo kanovi vojščaki ugrabili in jo privedli v trdnjavo. Njena lepota je presenetila celo kana in na vse načine si je želel pridobiti njeno naklonjenost, vendar brez uspeha.

Skočila je skozi okno, na tleh, kamor je padlo njeno telo, pa se je odprla velika jama, iz katere je začela teči kristalno čista topla voda, ki je ustvarila jezero, imenovano Isik Kul.

Pravijo, da če stojiš na obali jezera pri mestu Cholpon-Ata, lahko v gorah na nasprotni strani opaziš obraz dekletovega očeta, po katerem tečejo solze, ki napajajo jezero. In v tihih poletnih večerih, ko zaide Sonce, se pod vodo opazijo razvaline trdnjave in zasliši se dekletov glas...

VIRI IN LITERATURA

- Bradshaw, M. J. (ur.) 1997: *Geography and Transition in the Post-Soviet Republics*. John Wiley & Sons. Chichester.
- Capisani, G. R. 2000: *The Handbook of Central Asia. A Comprehensive Survey of the New Republics*. I. B. Tauris Publishers. London, New York.
- Central Asia. A Lonely Planet travel survival kit. 1996. Lonely Planet, London.
- Davidova, M. I. in drugi 1966: *Fizi eskaja geografija SSSR*. Prosveš enie. Moskva.
- Demographic Yearbook 2000, 2002. Department of Economics and Social Affairs of United Nations. New York.
- Der Fischer Weltalmanach 2003. Fischer Verlag. Frankfurt na Majni.
- Djurgerov, M. B. in drugi 1995: *Oledenenie Tjan'-Šanja*. Geografski inštitut Ruske akademije znanosti. Moskva.
- Dragadze, T. 1992: *The Changing Geography of Siberia, Central Asia and Mongolia*. V: Chapman, G. P., Baker, K. M. (ur.). Baker. London, New York.
- Elliot, M., Klass, W. 1998: *Asia Overland*. Trailblaser Publications. Surrey.
- Encyclopedia Britannica Almanac 2002, 2003. Encyclopedia Britannica. London.
- Evans, E. E. 1949: *The Sanusi*. Oxford.
- Franz, H. J. 1973: *Physische Geographie der Sowjetunion*. Hermann Haack. Leipzig.
- Geographica. The Complete Illustrated Atlas of the World 1999. Köneman. Milsons Point.
- Götz, R., Halbach U. 1996: *Politisches Lexikon GUS*. Verlag C. H. Beck. München.
- Grosswald, M. G. in drugi 1994: *Würm Glaciation of Lake Issyk-Kul Area, Tian Shan Mts. A Case Study in Glacial History of Central Asia*. *GeoJournal* 33/2-3. Dordrecht.
- Kappeler, A. 1992: *Rußland als Vielvölkerstaat. Entstehung. Geschichte, Zerfall*. Verlag C. H. Beck. München.
- Kyrgyz respublikasyнын atlasы. 1987. Kyrgyz Ilminder Akademijasy. Moskva.
- Law, J., Thaibi, G. 2002: *Sufism in Central Asia*. Al Ahram. Kairo.
- Ljudstva sveta, 6. knjiga. 1979. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Loven ak, F. 1994: *Pedogeografija. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*. Ljubljana.
- Lydolph, P. E. 1977: *Geography of the U.S.S.R*. John Wiley & Sons. New York, Santa Barbara, London, Sydney, Toronto.
- Medmrežje: http://www.celestial.com/kg/around_kyrgyzstan/djalal_abad/places.shtml (citirano 30. 8. 2003).
- Medmrežje: http://www.celestial.com/kg/around_kyrgyzstan/osh/places.shtml (citirano 30. 8. 2003).
- Medmrežje: <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kg.html> (citirano 1. 7. 2004).
- Medmrežje: <http://www.eurasianet.org/resource/uzbekistan/> (citirano 30. 8. 2003).

- Medmrežje: <http://www.kyrgyztariff.org/en6.htm> (citirano 30. 8. 2003).
- Medmrežje: <http://www.times.kg/news/> (citirano 30. 8. 2003).
- Medmrežje: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/car/briefers/trans-boundary_water (citirano 30. 8. 2003).
- Medmrežje: http://www.weltalmanach.de/staat/staat_detail.php?staat=kirgisistan (citirano 1. 7. 2004)
- Medmrežje: www.dd.volga.ru/itmc/silkroad/osh.htm (citirano 30. 8. 2003).
- Medmrežje: www.encarta.msn.com (citirano 7. 7. 2003).
- Medmrežje: www.grida.no/enrin/htmls/kyrgyz/soe/english/waste.html (citirano 6. 4. 2004).
- Medmrežje: www.worldbank.org.kg (citirano 7. 7. 2003).
- Miheli P., L., Pulsipher, A. A. 2002: *World Regional Geography. Global Patterns, Local Lives.* W. H. Freeman and Company. New York.
- Milot, J. R. 1982: *Islam i muslimani.* Kršanska sadašnjost. Zagreb.
- Morgan, D. 1986: *The Mongols.* B. Blackwell. Oxford.
- Natek K., Natek M. 2000: *Države sveta.* Mladinska knjiga. Ljubljana.
- Norwich, J. J. 1982: *A History of Venice.* Penguin Book. London.
- Schröder, H. 1992: *Aktive Blockgletscher im zentralen Teil des nördlichen Tianschan.* Petermanns Geographische Mitteilungen 136/2–3. Gotha.
- Sharif, M. M. 1988: *Historija islamske filozofije.* August Cesarec. Zagreb.
- Shaw, D. J. B. (ur.) 1995: *The Post-Soviet Republics. A Systematic Geography.* Longman Scientific & Technical. Essex.
- Sismondi, J. C. 1906: *History of Italian Republics in the Middle Ages.* London.
- Smith, G. 1999: *The Post-Soviet States. Mapping the Politics of Transition.* Arnold. London.
- The 21st Century World Atlas 1998.* Trident Press International. Naples.
- Veliki splošni leksikon v osmih knjigah.* 1997–1998. DZS. Ljubljana.
- Westermann Lexikon der Geographie.* 1973. Georg Westermann Verlag. Braunschweig.
- Whittel, G. 1996: *Central Asia.* Cadogan. London.
- Zanchi, M. 1996: *I Viaggi.* G. Accademia. Bologna.
- Zech, W. in drugi 2000a: *Pleistocene and Holocene Landscape Development in the Kichik Alay and Hissar Ranges (Khyrgyzia and Uzbekistan) as Deduced from Soil Morphology.* Marburger Geographische Schriften 135. Marburg.
- Zech, W. in drugi 2000b: *Effects of Deforestation on Organic Matter Properties of Mountain Soils of the Alay Range, Khyrgyzia. A Geoecological Case Study in High Asia.* Marburger Geographische Schriften 135. Marburg.

KAZALO

Uvod (Irena Mrak)	3
Geološka zgradba in reliefne značilnosti (Matej Gabrovec)	5
Značilnosti podnebja in vodovja (Matej Gabrovec).....	14
Prsti, rastlinstvo in živalstvo (Irena Rejec Brancelj).....	18
Političnogeografski oris območja nekdanje sovjetske srednje Azije (Jernej Zupančič).....	22
Privilegij predhodnikov (Matjaž Mihelčič)	28
Sufizem (Matjaž Mihelčič)	33
Prebivalstvo (Simon Kušar)	36
Gospodarstvo (Simon Kušar)	46
Glavni okoljski problemi (Irena Rejec Brancelj).....	61
Priporočena pot (Irena Mrak)	63
Viri in literatura.....	80

PRIPOROČENA POT

